

Preot PAVEL VESA

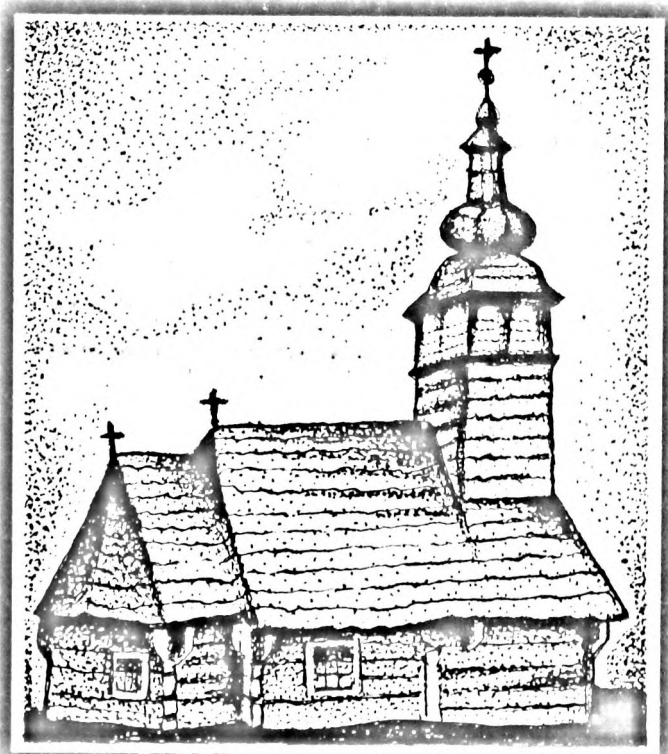
BISERICI DE LEMN DE ODINIOARĂ



Editura Gutenberg
ARAD – 1997

Preot PAVEL VESA

ISERICI DE LEMN DE ODINIOARĂ



Editura Gutenberg
ARAD - 1997

Preot PAVEL VESA

**Biserici de lemn
de odinioară din
județul Arad**

Coperta: **Viorel Simulov și Ovidiu Ghiniță**
Tehnoredactare computerizată: **Călin Chendea**
Tiparul executat sub comanda nr. 11/1997 la
Tipografia Gutenberg
Arad, Calea Victoriei nr. 41-43 – ROMÂNIA

I.S.B.N.: 973 - 97434 - 7 - 1

Preot Pavel Vesa

**Biserici de lemn de odinioară
din județul Arad**

Editura Gutenberg
Arad
1997

Prefață

În urmă cu peste șase decenii, prefatând o lucrare, care avea ca temă o monografie a localității Nădlac din județul Arad, Nicolae Iorga scria: **„Numai pe baza a sute de astfel de studii, se va putea face cândva, mărețta operă care va vădi câtă originalitate cuprinde viața satului nostru“** (Petru Țiucra-Priveag, **Pietre rămase. Contribuție la monografia județului Arad**, București, 1934, pag. 5).

Prezenta carte, completează instrumentele de lucru, monografiile și repertoriile zonale puse la dispoziția tuturor celor ce se apleacă cu dragoste asupra trecutului, a cercetătorilor istorici în primul rând.

Este o carte a cărei obiect îl constituie bisericile de lemn ce au existat în localitățile județului Arad și care de-alungul veacurilor au dispărut din motive diverse.

Se cunoaște faptul că bisericile de lemn, în general, au fost printre cele dintâi locașuri de cult ale românilor, multe din ele dăinuind peste veacuri. Ele oglindesc fără tăgadă unitatea românilor argumentând pe deplin afirmația aceluiași savant român, Nicolae Iorga, că: **„Creațiunea multilaterală a poporului nostru este aceeași peste toate provinciile“** (**Vechea artă religioasă la români**, Vălenii de Munte, 1934, p. 49).

Scopul cărții de față este de a prezenta un repertoriu cât mai complet al bisericilor dispărute din județul Arad. Lucrarea nu epuizează subiectul pe care l-a abordat, ea constituind însă o încercare, demnă de toată atenția și lauda, de a oferi o imagine cât mai completă a bisericilor de lemn ce au existat în localitățile județului, oglindite în prisma documentelor din secolul al XVIII-lea încoace.

Cele existente, desigur, au atras preocuparea competenților în materie, în parte documentația fiind sintetizată în monografia, **Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă**, apărută la Arad în 1989, alături de cei de strictă specialitate revine slujitorilor Bisericii noastre, datorită de a face cunoscute valorile culturale și spirituale ale neamului.

Autorul cărții, preotul Pavel Vesa, cunoscut prin cercetările întreprinse în arhivele arădene, ale căror roade au fost fructificate numai în parte prin studiile publicate în reviste bisericești și laice și prin comunicările prezentate la diferite sesiuni științifice, a găsit impulsul necesar de a scoate la lumină o lucrare în care să concentreze un imens material documentar.

Avem convingerea, că prin publicarea acestui repertoriu, se pune la dispoziția tuturor o carte interesantă și folositoare, menită să valorifice științific un bogat patrimoniu eclesiastic și cultural ce nu ni s-a mai păstrat decât prin intermediul documentelor și puținelor lucrări de referință.

† T I M O T E I

Episcop al Aradului și Hunedoarei

Introducere

La fel ca celelalte locașuri de cult, bisericile de lemn sunt și ele mărturie a tenacității poporului român, care în vremurile vitrege a știut să-și păstreze specificul de viață, credința și limba străbună. Împreună cu dovezile arheologice, cu documentele istorice, cu datinile și rânduielile strămoșilor, ele sunt dovezi de netăgăduit ale permanenței noastre pe aceste meleaguri.

Deși modeste, bisericile de lemn, de-a lungul veacurilor s-au constituit în adevărate focare de cultură și spiritualitate românească, păstrând deopotrivă și numeroase dovezi ale unității poporului român de pe ambele versante ale Carpaților. Ele au preluat și au adus din adâncul istoriei, sisteme constructive, tipuri de plan, motive decorative, elemente care sub lumina istoriei le-au conferit atributul de „**document al plămădirii, al existenței și al continuității poporului nostru, al dorinței sale de afirmare și lămurire, al spiritului său creator**“.¹⁾ Pe iconostase se află icoane zugrăvite pe lemn cu o mare iscusință, în altare se pot găsi aere și epitafe, procovețe, antimise și dvere, odăjdii scumpe, evangheliare, discuri, potire și steluțe, chivote, candel, cruci și policandre, tetrapoade și străni de lemn cu frumoase încrustații.

Lemnul n-a fost numai un material accesibil de construcție ci și o modalitate de expresie în care meșterul, de cele mai multe ori anonim, și-a imprimat îndemânarea și întregul său simț artistic. Meșterii erau lemnarii români care existau în toate satele, capabili prin priceperea lor să facă biserici admirate, imprimând forme și sculpturi în lemn de cea mai aleasă frumusețe.

Reprezentările iconografice de pe pereții bisericilor de lemn, ilustrau dogmele Bisericii creștine, tălmăceau dumnezeiasca liturghie, transformându-se într-un adevărat „catehism” pictural ortodox care își punea amprenta asupra vieții tuturor enoriașilor.

Faptul că în multe biserici de lemn au fost descoperite cărți tipărite în limba română, la Iași sau București, la Târgoviște, Râmnic, la mănăstirea Dealul sau Govora, dă o strălucită dovadă asupra legăturilor strânse dintre provinciile românești lăsând să se întrevadă starea de conștiință a unei nații care se regăsea pe sine.

Timp de aproape un mileniu, în lumea satelor, bisericile de lemn, au fost poate singurele noastre edificii de cult. În aceste biserici „s-a făcut toată slujba dumnezeiască”²⁾ până către mijlocul veacului al XIV-lea.

Dacă astăzi în județul Arad sunt în număr relativ mic, cu peste două veacuri în urmă erau mult mai numeroase, aceasta datorându-se și pădurilor abundente, atât în valea Mureșului cât și în cea a Crișului Alb, precum și în câmpie. Hărțile dintre anii 1690-1730³⁾ menționează o extindere considerabilă a pădurilor. Harta lui Mercy din anul 1723 confirmă că regiunea Mureșului inferior era acoperită de păduri într-o măsură apreciabilă.

Cu tot regretul că nici un locaș de cult construit din lemn nu s-a păstrat anterior secolului al XVIII-lea, lemnul fiind un material perisabil, de cele mai multe ori nelăsând urme arheologice, totuși nu putem neglija acele informații sau repere care pot înlesni accesul către conturarea unei imagini verosimile despre bisericile de lemn de atunci, ca expresie a vieții materiale și spirituale autohtone.

Categoriile de izvoare la care vom face apel, toponime, conscripții de biserici și preoți, însemnări de pe vechile cărți de cult folosite de preoți și cântăreți, constituie surse utile de regăsire a multor biserici de lemn.

Cea mai veche biserică de lemn este amintită într-un document din 29 august 1338, avea hramul „Sf. Mucenic Teodor” și se afla în satul Chuba, așezare dispărută, localizată între Chișineu-Criș și Sinte Mare.⁴⁾ Din lemn trebuie să fi fost și biserica menționată în secolul al XV-lea pe Valea bisericii din apropierea orașului Lipova.⁵⁾

Prezența unor preoți într-o serie de localități, ne determină să afirmăm că existau și biserici, construite în mod sigur din lemn. Urbariul domeniului cetății Șiria din anul 1525, înregistrează în satele Sârbii de Jos, Arăneagul de Jos și Arăneagul de Mijloc, între contribuabili și locuitori care dețineau demnitatea de preoți.⁶⁾ Alții sunt menționați în însemnările făcute pe vechile cărți de cult folosite în biserici. În anul 1530 este menționat preotul Mircea din Păuliș⁷⁾, care în mod sigur slujea într-o biserică de lemn. În anul 1659, preotul Ștefan din Căpâlnaș, pentru 30 de florini, vindea un

exemplar al **Cărții românești de învățătură** (Iași 1643), lui Dăncești din satul Godinești (jud. Hunedoara).⁸⁾ În prima jumătate a secolului al XVII-lea, un exemplar din **Tâlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc**, imprimate de Coresi la Brașov în anii 1567-1568, pentru un timp se afla în posesia preotului Ioan din Pâncota.⁹⁾ Preotul Avram din Pereg, în 1702 dona un exemplar al **Noului Testament de la Bălgrad** (1648)¹⁰⁾

Pentru atestarea bisericilor de lemn mai vechi de secolul al XVIII-lea nu putem trece cu vederea menționarea existenței unor parohii încă din veacul al XVI-lea sau mai târziu. Astfel, la 1542 este atestată parohia ortodoxă română din Sebiș. Din secolul următor sunt menționate parohiile de la Feniș (1627), Susani (1642), Govojdia (1652), Crocna (1677), Dieci (1692), Dumbrăvița (1692)¹¹⁾ și Pădureni (1700). Din același secol este menționată parohia de la Vânători ce avea matricole bisericesti din anul 1668. Din primii ani ai secolului al XVIII-lea, sunt menționate parohiile de la Petriș (1708) și Bârzava (1712).¹²⁾

Despre unele biserici aflăm din însemnările de pe filele vechilor cărți de cult. Într-o însemnare din anul 1661 făcută pe un exemplar din **Cazania lui Varlaam** (Iași 1643), aflăm despre „**sfânta biserică în Târnăvița**“. Biserica din Beliu este amintită într-o însemnare făcută în anul 1699 tot pe un exemplar din aceeași ediție a cărții lui Varlaam. Contemporană cu aceste biserici era și cea de la Vidra (anterioară actualei) a cărui preot Ioan, la 14 martie 1708 făcea o însemnare pe filele unei cărți folosită în biserică.¹³⁾

Biserici de lemn existau și în localități în care este menționată activitatea unor copişti de manuscrise, peregrini sau localnici. La începutul secolului al XVII-lea, în Leasa este semnalată prezența protopopului Daniil venit din Țara Românească, copist și colportor de cărți. Tot de peste munți era și preotul Constantin, stabilit la începutul veacului următor în parohia Șimand, unde copiază mai multe cărți de cult pentru nevoile bisericii din sat sau a celor din jur.¹⁴⁾

Vechea biserică de lemn din Virișmort a persistat în tradiția locală ce menționa că a fost construită în jurul anului 1700, înlocuită, după un veac și jumătate cu alta tot din lemn.

Cu cât înaintăm în timp, cu atât mărturiile devin tot mai numeroase. În absolută majoritate, bisericile de lemn înscrise în repertoriul de față, aparțin ca dată de construcție sau reconstrucție veacurilor XVIII și XIX, puține din secolul al XVII-lea.

În anul 1755, episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768), în urma vizitelor canonice efectuate în parohiile aflate sub jurisdicția sa, întocmește o amplă conscripție,¹⁵⁾ în care se precizează starea bisericilor, hramul, materialul de construcție¹⁶⁾, dacă este sfințită sau nu, preotul și

domnul de pământ. În cele opt protopopiate (Arad, Pecica, Nădlac, Zărand, Șiria, Buteni, Vărădia de Mureș și Hălmagiu) menționează 232 de sate în care existau 164 de biserici.

Conscripția menționează că 52 de biserici din tot atâtea parohii¹⁷⁾ care astăzi fac parte din județul Arad, că erau foarte vechi unele chiar ruinate, sfătuind credincioșii să-și edifice altele noi. Putem presupune că aceste biserici au fost construite cel mai târziu în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Un număr de 30 de biserici menționează că erau noi¹⁸⁾ iar cele de la Cicir, Groșii Noi, Aldești, Cermei, Căpruța și Odvoș nu erau încă terminate. În 43 de localități¹⁹⁾ nu existau biserici, satul fiind filie la parohia cea mai apropiată. Din cele 74 de biserici menționate în conscripție și care fac parte din aria geografică a cercetării noastre, numai la un număr de 26 este menționat faptul că erau sfințite.²⁰⁾

În general, bisericile de lemn erau construite în mijlocul așezărilor. Pentru a avea o imagine mai clară a amplasamentului unei biserici de lemn din secolele XVII-XVIII, trebuie să ne imaginăm așezarea rurală răsfirată, unde biserica trebuia construită pe o ridicătură, undeva în mijlocul satului, putând fi văzută de la mare distanță. Amplasarea ei pe o ridicătură nu era însă o regulă strictă. Există cazuri când bisericile erau edificate numai în mijlocul așezărilor. Ele ocupau un intravilan mult mai mare decât orice gospodărie din sat. Din considerente de ordin liturgic ajungându-se la amplasarea lor în acele locuri. Era o regulă aproape generală ca jurul bisericilor să aibă o pregnantă funcție funerară.

Faptul că episcopul Sinesie Jivanovici, despre multe biserici menționa că se aflau în afara așezărilor nu trebuie să ne surprindă. Începând cu o doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în structura vetrelor de sate au intervenit serioase modificări dictate de administrația habsburgică. Este vorba de dispoziția din 1770 a împărătesei Maria Terezia prin care se ordona contragerea satelor împrăștiate și refacerea lor în plan sistematic la locul cel mai accesibil comunicației. În ținuturile Aradului și Zărandului, contragerea a fost amânată până în anul 1782, întreruptă după aceea de mișcările sociale din 1784, după care au fost continuate până în primii ani ai secolului următor²¹⁾.

În unele cazuri biserica de lemn este mutată, chiar de mai multe ori, în funcție de schimbările intervenite în structura așezării. Străvechiul locaș de cult din Bârsa, în anul 1740 este strămutat din **Gunoște** pe **Dealul Crișului**, iar biserica de lemn din Chisindia, în anul 1808 a fost mutată pe locul unde astăzi se află biserica din deal.

Nu de puține ori, satele fiind situate în locuri inundabile (Lalașint, Ususău, Revetiș, Cicir) locuitorii erau nevoiți să-și mute vetrele de sate din cauza deselor revărsări ale apelor. Uneori, pe locul primejdios rămânea numai biserica, de puține ori fiind mutată pe noul amplasament al satului.

Covârșitor rămâne procentul bisericilor de lemn dispărute fără urmă. Pe lângă motivele deja amintite, mai erau războaiele, calamitățile naturale, incendii sau rezultatul unei mentalități comunitare proprie sfârșitului de secol al XVIII-lea și începutul celui următor. Este vorba de înlocuirea bisericilor vechi, mici și neîncăpătoare cu altele noi și mai impunătoare, edificate din lemn sau piatră. Acest din urmă fenomen este amplificat datorită faptului că în multe parohii crescând numărul credincioșilor se simțea nevoia construirii unor biserici mai încăpătoare. În multe parohii exista tendința înlocuirii bisericilor de lemn cu altele din piatră, compatibile exigențelor timpului, schimbând în acest mod întreg peisajul rural, dar, de cele mai multe ori, la nivelul posibilităților enoriașilor, resimțindu-se de la cea mai săracă familie la cea mai bogată.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, Consiliul Locumtenențial stabilea că bisericile ortodoxe puteau fi construite atât din piatră cât și din lemn, cu condiția însă, ca acea localitate să aibă cel puțin un număr de 30 familii.²²⁾ Prin **Rescriptul Declaratorium** din anul 1779 se menține același număr de familii și aproximativ 150 de suflete. Comunitățile puteau construi biserici numai dacă aveau repartizat preot „**pentru slujba dumnezeiască**“ iar edificiul putea fi de orice formă și din orice material, respectându-se în schimb proiectul clădirii și devizul. Acestea trebuiau supuse spre aprobare oficialităților imperiale și pentru a se verifica să nu fie „**împovărați contribuabili**“²³⁾

Chiar parohii cu un număr relativ mare de enoriași, în comparație cu altele, întâmpină greutăți de ordin material în privința edificării bisericilor. Se cunoaște cazul parohiei Beliu, care la 20 aprilie 1781 primește aprobarea autorităților pentru construirea unei noi biserici. Autoritățile își dau consimțământul cu condiția ca biserica să nu coste mai mult de 200 florini, cât era prevăzut în deviz, mai ales că nici acea sumă nu era adunată de la enoriași. Acest neajuns de formă, în cele din urmă este iertat de autorități pe motiv că parohia a avut întotdeauna biserică și preot.²⁴⁾

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost construite un număr de 29 de biserici din piatră²⁵⁾ înlocuind pe cele din lemn, fenomen intensificat în secolul al XIX-lea. După construirea noilor biserici, cele vechi de lemn și în stare bună erau vândute altui sat mai mic și mai sărac. Cunoaștem cazuri când bisericile „**călătoreau**“ la distanțe mari. În jurul anului 1800, biserica de lemn din Chelmac este vândută satului Tisa din județul Hunedoara, mutarea făcându-se cu plutele pe Mureș. După numai un deceniu, credincioșii din Roșia Nouă își vând strămoșescul locaș de cult satului Șteia din același județ, de pe celălalt versant al Munților Zarandului. În anul 1818, birchișenii își vând biserica de lemn satului Breazova din județul Timiș iar căpâlnășenii, în anul 1826 vindeau biserica

de lemn credincioșilor din satul Groși (jud. Timiș). Interesant ni se pare cazul bisericii din Bata. În anul 1890, pe spezele familiei lui Iosif Băfnariu din Bata, biserica de lemn este mutată în satul Monoroștia de peste Mureș. Tot la sfârșitul secolului al XIX-lea, biserica veche de lemn din Săvârșin este mutată în satul Temeșești.

Fenomenul mutării bisericilor de lemn este cunoscut și în satele de pe valea Crișului Alb. În anul 1852, credincioșii din Cuied își vând biserica celor din satul Păiușeni, iar cei din Dieci, în același an biserica din cimitirul satului o vând credincioșilor din Berindia. Biserica de lemn din Iacobini, în anul 1865 este vândută satului Buceava, iar cea din Bontești, în 1890, satului Valea Mare de peste Crișul Alb.

Au existat și cazuri când bisericile de lemn au fost vândute unor credincioși din parohie sau din cele învecinate, materialul lemnos rezultat din demolare, fiind folosit la construirea unor anexe gospodărești. Menționăm cazul bisericii din Chisindia, ce în anul 1880 a fost vândută unui locuitor din Buteni. În 1910, contra sumei de 821 coroane, Petru Sârbu din Conop cumpără materialul bisericii demolate din localitate. Cu numai 160 de coroane, protopopul Fabrițiu Manuilă al Lipovei, în 1912 cumpără biserica de lemn din Ususău, iar în 1931, Ioan Cădar, măcelar în Sebiș, cumpără materialul bisericii de lemn din Susani, pe care îl folosește la construirea unei ghețării.

Unele biserici de lemn și-au găsit sfârșitul în urma unor incendii²⁶⁾, calamități naturale²⁷⁾ sau pur și simplu au fost demolate pe motivul că existau altele noi, construite din piatră și cărămidă.²⁸⁾ Altele fiind prea vechi au devenit impracticabile²⁹⁾.

Lăsate în voia sorții, pe multe dintre ele punându-și amprenta ruina, ducând uneori cu ele frumoasele comori ale arhitecturii românești în lemn. Pe lângă factorii climaterici, ploi, geruri, trecerile grabnice de la un anotimp la altul, nimicirile au mai fost pricinuite, uneori și de tehnica clădirii din vremurile îndepărtate, temeliile slabe, acoperișurile nepotrivite și turnuri ori bolți prea greoaie.

În deceniul al treilea al secolului nostru, în fața procesului rapid de dispariție al bisericilor de lemn, istoricul de artă Coriolan Petranu, a militat pentru cercetarea și conservarea lor. El era conștient de necesitatea inventarierii, catalogării, descrierii și în cele din urmă a publicării rezultatelor obținute. Renumitul istoric de artă considera că „**adunarea și critica izvoarelor directe cade în competența istoricului de artă. Adeseori ele sunt unicele izvoare păstrate și cele mai importante**“.³⁰⁾

Coriolan Petranu, profită de faptul că în anul 1925, Comisia de supraveghere a Palatului cultural din Arad, condus de directorul dr. Lazăr Nichi, hotărâse mutarea unei biserici de lemn din județ în orașul Arad,

care să fie cea mai reprezentativă din punct de vedere arhitectural și iconografic. În calitate de inspector al muzeelor din Transilvania, cu sediul în Cluj, Coriolan Petranu, în vara aceluiași an, cercetează toate bisericile din județul Arad și stabilește că cea mai reprezentativă biserică de lemn este cea de la Căpruța.³¹⁾

Rezultatul cercetărilor din vara anului 1925 au fost valorificate prin publicarea cărții, **Bisericile de lemn din județul Arad** (Sibiu, 1927), prima lucrare metodică despre un grup de biserici de lemn. La insistențele episcopului Roman Ciorogariu de la Oradea, tot în urma unor cercetări de teren, Coriolan Petranu publică volumul **Monumente istorice ale județului Bihor. Bisericile de lemn** (Sibiu, 1931).

Pentru redactarea celei de-a doua lucrări, Petranu a fost ajutat de preotul și istoricul Gheorghe Ciuhandu, pe atunci consilier cultural al Episcopiei Aradului³²⁾. Din această perioadă se păstrează o primă variantă, în manuscris, a contribuției lui Gheorghe Ciuhandu, intitulată **Mediul fizic și psihic**³³⁾, care într-o formă prescurtată vede lumina tiparului sub titlul, **Mediul cultural**³⁴⁾.

Din teritoriul actualului județ Arad, în cele două cărți sunt menționate un număr de 74 biserici³⁵⁾. Fără cercetările lui Coriolan Petranu nu am fi avut imaginea frumoasei biserici de la Căpruța, a celei de la Groși (com. Vârfurile) sau a celei de la Săliște (Sâc), pe a cărei grindă era însemnat anul 1816. Nu am fi cunoscut nici pe cele de la Poienari și Tăgădău, ultima demolată în anul 1923 și vândută unui antreprenor din Ineu.

În perioada de după cercetările lui Coriolan Petranu, datorită unor insuficiente înțelegeri a valențelor arhitecturii de lemn vor dispărea o serie de monumente. În anul 1929 credincioșii din Căpruța solicitau sprijin pentru restaurarea bisericii, neprimindu-l, în anul 1931 va fi demolată. În același an dispărea și biserica de la Tălagiu de la care Coriolan Petranu cerea să fie păstrate un antimist din anul 1736, un tron arhieresc, o ripidă și un chivot de la 1860. Bisericilor de la Poiana și Honțisor cerea să fie păstrate ușile exterioare iar din pronaos, arcul crestat al bolții, xilogravurile și un prapure din biserică, iar de la cea de a doua biserică icoanele și sfeșnicele. Din fericire, biserica de lemn de la Honțisor nu a mai fost demolată, în anul 1972 fiind mutată în parcul din curtea reședinței episcopale din Arad.

La inventarierea monumentelor istorice ce a avut loc în anul 1938, din inițiativa secției de la Cluj a Comisiei Monumentelor Istorice, Prefectura Județului Arad înainta o listă în care, semnificativ, erau cuprinse 13 obiective, doar 5 dintre acestea fiind avizate ca monumente, celelalte opt fiind monumente memoriale. Între cele vizate figurau bisericile de lemn de la Corbești, Seliște și Roșia Nouă.³⁶⁾

Inventarierea oficială a monumentelor istorice și de artă începută anul 1955 cuprinde 27 de biserici de lemn dintre care 19 încă mai există (Corbești, Roșia Nouă, Seliște, Troaș, Julița, Groșii Noi, Ciuntești, Secaci, Groșeni, Nermiș, Hontîșor, Budești, Vidra, Vozdoci, Luncșoara, Tărmure, Ionești, Cristești și Tisa), iar 8 dispărute între timp (Monoroștia, Cărand, Seliște - Sâc, Groși - Vârfurile, Poienari, Sârbi, Rostoci și Iosaș).

Astăzi în județul Arad mai există un număr de 36 biserici de lemn, 12 din secolul al XVIII-lea³⁷⁾, 14 din secolul al XIX-lea³⁸⁾ și 10 din secolul nostru.³⁹⁾

*

Nu s-ar cuveni să încheiem aceste rânduri fără să aducem la cunoștiința cititorului că lucrarea de față a putut vedea lumina tiparului, într-o primă variantă, mult prescurtată, prin bunăvoința Înalț Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, care a binecuvântat apariția în paginile revistelor **Mitropolia Banatului**⁴⁰⁾ și **Altarul Banatului**⁴¹⁾ din Timișoara. Gândul nostru de mulțumire se îndreaptă și spre Prea Sfinția Sa Dr. Timotei Sevcicu, Episcopul Aradului și Hunedoarei pentru sprijinul acordat la tipărirea acestei cărți. Un ultim cuvânt de mulțumire îl adresăm istoricului și criticului de artă Horia Medeleanu pentru sugestiile date la redactarea cărții.

Note

¹⁾ Dinu Antonescu, **Originea dacică a arhitecturii bisericilor transilvănene din lemn**, în „Îndrumătorul Pastoral”, Alba-Iulia, II (1978), p. 85.

²⁾ Nicolae Iorga, **Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor**, ediția a II-a, București, 1928, vol. I, p. 33-34

³⁾ Este vorba de harta lui Maroni Visconti editată la Sibiu în anul 1699 și Colecția de materiale cartografice ale contelui Marsigli din Bologna, cf. Eugen Glück, **Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum**, în „Studii privind istoria Aradului”, București, 1980, p. 109

⁴⁾ Vasile Drăguț, în **Studiu introductiv** la Ioan Godea, Ioana Cristache Panait, **Monumente istorice bisericesti din Eparhia Oradiei. Bisericile de lemn**, Oradea, 1978, p. 22.

⁵⁾ Ioachim Miloia, **Biserica română din Lipova**, în „Analele Banatului”, an I (1928) nr. 1, ianuarie-decembrie, p. 37.

⁶⁾ David Prodan, **Domeniul cetății Șiria la 1525**, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj” III, Cluj, 1960, p. 37-102.

⁷⁾ Florian Dudaș, **Memoria vechilor cărți românești**, Oradea, 1990, p. 115.

- ⁸⁾ Idem, **Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului. Sec. XVI-XVII**, Oradea, 1979, p. 129.
- ⁹⁾ **Ibidem**, p. 22, nota 24.
- ¹⁰⁾ Elena Rodica Colta, **Cărți vechi din secolul al XVII-lea în Țara Zărandului**, în „Ziridava”, Arad, VIII (1977), p. 573-574.
- ¹¹⁾ Așezare dispărută localizată între Dieci și Crocna.
- ¹²⁾ Ștefan Lupșa, **Istoria Eparhiei Aradului**, Arad, vol. I, 1958, f. 212 (manuscris păstrat în Biblioteca Episcopiei Aradului).
- ¹³⁾ Fl. Dudaș, **Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei**, Timișoara, 1979, p. 155, 190, 194.
- ¹⁴⁾ Idem, **Manuscrisele românești din bisericile Bihorului**, vol I, Oradea, 1985, p. 57-58, 130.
- ¹⁵⁾ Silviu Dragomir, **Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII**, în „Foia Diecezană”, Caransebeș, an XXIII, nr. 51-52 din 21 decembrie 1908; an XXIV, nr. 5 din 1 februarie 1909; nr. 6 din 8 februarie 1909; nr. 9 din 1 martie 1909; nr. 10 din 8 martie 1909.
- ¹⁶⁾ Biserici de piatră menționează numai la Nădlac, Șimand, Dezna, Covăsânt, Cuvin, Neagra (una veche de lemn și alta nouă de piatră) și Hălmagiu.
- ¹⁷⁾ Aldești, Buhani, Bocsig, Căndratău (dispărută), Bârsa, Bodești, Bontăști, Cilul de Jos (dispărută), Dieci, Gașa, Iacobini, Neagra, Secaș, Taut, Văsoaia, Zimbri, Șiclău, Grăniceri, Pil, Vârșand, Nădab, Pecica, Glogovăț, Mănduloc, Berechiu, Aciuța, Micălaca, Păuliș, Roșia Nouă, Chereluș, Dumbrăvița, Olari, Ilteu, Petriș, Lupești, Căpruța, Avram Iancu, Pleșcuța, Vârfurile, Brusturi, Sinteia Mică, Luncșoara, Hălmăgel, Târnăvița, Lazuri, Gurba, Mișca, Comlăuș, Cermei, Apateu, Chisindia și Dud.
- ¹⁸⁾ Barda (localitate dispărută), Bârzăva, Cinteii, Conop, Crocna de Sus (dispărută), Cuied, Groși, Groșii Noi, Gurahonț, Iosășel, Julița, Nădlac, Prunișor, Minead, Roșia, Sebiș, Susani, Seliște (Sâc) Șiad, Sinteia Mare, Apateu, Toc, Vărădia, Sâmbăteni (1729), Socodor (1730), Pil (1735), Somoș (1738), Chisindia (1739), Bănești (1747), Răpsig (1749).
- ¹⁹⁾ Almaș (așezare dispărută), Baia, Berindia, Bochia, Cilul de Sus (dispărută), Ciorești (dispărută), Doncenii, Dumbrava, Hodiș, Iermata, Iosași, Leasa, Mermești, Moneasa, Mustești, Nădălbăști, Păiușeni, Mizeș (dispărută), Hold (dispărută), Plopi (dispărută), Rânușa, Rostoci, Sălăjeni, Sârbi (dispărută), Sârbi, Slatina de Criș, Șilindia, Temeșești, Lunca (dispărută), Bălcescu, Corbești, Monoroștia, Vinești, Hălăliș, Poiana, Groși, Lescioara, Tisa, Țărmure, Vozdoci, Brusturescu, Valea Mare, Hontișor, Brazii, Cocioba, Groși (dispărută), Dulcele, Tocăiești (dispărută), Dumbrăvița (dispărută), Craicova (dispărută), Zemerzel (dispărută) și Slatina de Mureș.
- ²⁰⁾ Gașa (1715), Șicula (1722), Buteni (1728), Târnova (1728), Taut (1729), Păncota (1728), Miniș (1729), Feniș (1729), Draut (1729), Chier (1734), Arăneag (1734), Nadăș (1734), Agrișul Mare (1739), Laz (1739), Măderat (1739), Moroda (1739), Caporal

Alexa (1745), Seleuș (1745), Mâșca (1747), Șiria (6 septembrie 1752), Sâmbăteni (2 aprilie 1755), Cinteii (6 iunie 1755) Apateu (16 iunie 1755), Ineu (28 noiembrie 1755), Joia Mare și Zimbru.

²¹⁾ Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 4, f. 33-34.

²²⁾ Eugen Greuceanu, **Documente din secolul al XVIII-lea privind eparhia Aradului**, în „Altarul Banatului”, serie nouă, an I (40), nr. 5-6, p. 90-102.

²³⁾ I.D. Suciu, Radu Constantinescu, **Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului**, vol. I, Timișoara, 1980, doc. 154, p. 431, 432.

²⁴⁾ Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 4, f. 289.

²⁵⁾ Chesinț (1752), Neagra (1754), Șimand (1759), Socodor (1763), :Șiclău (1765), Miniș (1766), Hălmagiu (1766), Șiria (1769), Semlac 1771, Nădab (1774), Pecica (1774), Dud (1775), Curtici (1777), Șeitin (1779), Covăsânt (1779), Chelmac (1780), Păuliș (1783), Pil (1785), Leasa (1785), Secusigiu (1788), Agrișul Mare (1790), Caporal Alexa (1791), Vinga (1791), Șoimoș (1792), Ghioroc (1793), Buteni (1794), Mâșca (1797), Comlăuș (sec. XVIII) și Macea (1800).

²⁶⁾ Dorgoș (1909), Dumbrăvița (1922), Temeșești (1931), Monoroștia (1967)

²⁷⁾ Baia (surpată), Cicir (surpată), Curtici (trăznet).

²⁸⁾ Conop, Cladova, Dumbrava, Pleșcuța, Lazuri, Bănești, Agrișul Mare.

²⁹⁾ Toc, Baia, Căpruța, Berindia, Nadăș, Rădești.

³⁰⁾ Coriolan Petranu, **Rolul istoricului de artă român în Transilvania**, București, 1924, p. 9

³¹⁾ Idem, **Bisericile de lemn din județul Arad**, Sibiu, 1927, p. 1; George Manea, **Coriolan Petranu (1893-1945) – cercetător al artei populare din Transilvania**, în „Ziridava”, XI (1979), p. 990.

³²⁾ Despre relația celor doi reiese și din scrisoarea expediată la 9 octombrie 1929 de Ciuhandu episcopului Roman Ciorogariu la Oradea, vezi Pavel Vesa, **Dialog epistolar: Roman Ciorogariu – Gheorghe Ciuhandu (II)**, în „Cele trei Crișuri”, Oradea, serie nouă, an VIII, nr. 1-3 (81-82-83), 1977, p. 4

³³⁾ Manuscrisul pe care îl publicăm în Anexă, se păstrează în Biblioteca Episcopiei Arad, **Fondul de documente Gheorghe Ciuhandu**, dosar 70, f. 7-33.

³⁴⁾ Vezi: Coriolan Petranu, **Monumente istorice ale județului Bihor. Bisericile de lemn**, Sibiu, 1931, p. 45-49.

³⁵⁾ De pe teritoriul actual al județului Arad, Coriolan Petranu menționează un număr de 74 biserici de lemn (55 din jud. Arad, Ociu și Ocișor astăzi fac parte din jud. Hunedoara; 19 din plasa Beliu care atunci făceau parte din jud. Bihor).

³⁶⁾ Ioan Opriș, **Unele date despre ocrotirea patrimoniului cultural în județul Arad (1919-1948)** în „Ziridava”, XIII (1981), p. 291-292; idem, **Protejarea mărturiilor culturale artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire**, București, 1988, p. 71, nota 184

³⁷⁾ Ionești (1720), Vidra (1724), Groșeni (1725), Poiana (1751), Iercoșeni (1752), Bodești (1760), Tisa (1760), Budești (1777), Țărmure (1778), Julița (1787), Agrișul Mic (1792) și Corbești (1784)

³⁸⁾ Mădrigești (1804), Groșii Noi (1807), Bruznic (1805), Roșia Nouă (1809), Troaș (1814), Vozdoci (1830), Zăbalt (1849), Brazii (1866), Julița (1877, fostă greco-catolică), Valea Mare (1893), Șoimuș (1893), Măgulicea (1895), Iosășel (1898) și Baia (1898).

³⁹⁾ Bochia (1923), Benești (1923), Lunca Teuzului (1923), Minead (1905), Groși (1927), Poienari (1930), Țohești (1930), Lazi (1934), Pătârș (1929) și Rogoz.

⁴⁰⁾ Pavel Vesa, **Biserici de lemn de odinioară din protopopiatul Lipova**, în „Mitropolia Banatului“, an XXXVII (1987), nr. 1, p. 36-45; idem, **Biserici de lemn de odinioară din protopopiatul Arad**, în „Mitropolia Banatului“, an XXXIX (1989), nr. 3, p. 84-90.

⁴¹⁾ Idem, **Biserici de lemn de odinioară din ținutul Incului**, în „Altarul Banatului“, serie nouă, an VII (XLV), nr. 1-3, 1996, p. 95-112; idem, **Biserici de lemn de odinioară din protopopiatul Sebiș**, în „Altarul Banatului“, serie nouă, an VII, (XLV), nr. 7-9, 1996, p. 103-114.

Repertoriul Bisericilor de lemn dispărute din județul Arad

A

ACIUȚA (sat, comuna Pleșcuța)

Nu departe de malul drept al Crișului Alb, în vatra veche a satului, la mijlocul secolului al XVIII-lea este consemnată existența unei vechi biserici de lemn, cu hramul „**Sfinții Arhangheli Mihai și Gavriil**“.¹⁾ La începutul secolului XIX-lea, din cauza deselor inundații ale Crișului Alb, vatra satului este mutată pe locul actual. Aici, în anul 1814 este construită biserica actuală care poartă hramul celei vechi.²⁾

AGRIȘUL MARE (sat, comuna Târnova)

A existat o biserică de lemn, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, sfințită în anul 1739.³⁾ Nu cunoaștem dacă aceasta sau alta a fost biserica pentru care la 5 iunie 1701, Negru Filip din Agriș a cumpărat de la monahul Nistor din Arad un exemplar din **Cartea românească de învățătură** a lui Varlaam (Iași, 1643).⁴⁾ În anul 1790 a fost construită o alta, din piatră, care purta hramul celei vechi.⁵⁾ Actuala biserică a fost construită în anul 1936 și poartă hramul celor vechi.

ALDEȘTI (sat, comuna Bârsa)

Pe vatra veche a satului, în partea de est, spre Bârsa, a existat o biserică de lemn,⁶⁾ cu hramul „**Bunavestire**“ despre care Sinesie Jivanovici la anul 1755 arată că este foarte veche,⁷⁾ dar credincioșii erau pregătiți a-și construi alta nouă.⁸⁾ În anul 1841 biserica mai exista,⁹⁾ abia în anul 1856, protopopul Gheorghe Popovici al Buteniului sfințește noua biserică, construită din piatră, cu hramul „**Cuvioasa Parasciva**“.¹⁰⁾ Cu puțin timp înainte de anul 1864, biserica a fost mistuită de un incendiu.¹¹⁾ În același an începe edificarea actualei biserici din piatră, care poartă hramul „**Bunavestire**“.

ALMAȘ (comună)

În conscripția lui Sinesie Jivanovici este semnalată o veche biserică de lemn cu hramul „**Sfinții Arhangeli Mihail și Gavriil**”⁽¹²⁾ iar în 1794 credincioșii înaintau actele necesare construirii unei biserici noi.⁽¹³⁾ Biserica nouă, de zid, a fost sfințită în anul 1826 de protopopul Ioan Popovici al Buteniului și avea hramul „**Bunavestire**”⁽¹⁴⁾ Din biserică veche în cea nouă a fost mutat iconostasul ce avea pe ușile împărătești menționat anul 1798. În anul 1889 a fost construită biserica actuală care poartă hramul celei vechi.

ALMAȘ (localitate dispărută)

Localitate dispărută, atestată documentar la anul 1746, este localizată între Agrișul Mare și Arăneag.⁽¹⁵⁾ Conscripția lui Sinesie Jivanovici din 1755 consemnează că satul avea o biserică de lemn dar era filie la parohia Agrișul Mare.⁽¹⁶⁾ În anul 1746 biserica deja exista pentru că în acel an este consemnat preotul Marian care sluja la această biserică.⁽¹⁷⁾

APATEU (comună)

În anul 1755 existau două biserici de lemn, cea veche cu hramul „**Sfinții Arhangeli**” iar cea nouă „**Pogorârea Sf. Duh**”, sfințită la 16 iunie 1755.⁽¹⁸⁾ În anul 1835 cea de-a doua biserică este înlocuită cu alta de zid⁽¹⁹⁾ care purta hramul celei vechi, „**Pogorârea Sf. Duh**”. În 1911 a fost înlocuită cu actuala biserică.

ARAD-Aradul Nou (cartier al municipiului Arad)

Veche vatră de viață românească, așezată pe malul stâng al Mureșului, încă din secolele XII-XIII a purtat numele de **Schela**. Această denumire o purtau acele așezări unde se depozita sarea ce se transporta din interiorul Transilvaniei cu plutele pe Mureș dar era și loc de trecere (pod) peste râu.⁽²⁰⁾

Despre existența unor creștini în **Schela** aflăm din informațiile pe care le avem de la mijlocul veacului al XVII-lea prin intermediul mărturiilor călătorului turc Evlia Celebi Efendi (1611-1682). Acesta consemnează că nu departe de cetatea Aradului situată pe malul de nord al Mureșului, era un pod peste râu iar în așezarea din partea dinspre Timișoara a podului „**se află două sute de case de creștini**”⁽²¹⁾. Aceștia nu puteau fi decât ortodocși, români în majoritate și poate câteva familii de sârbi.

Românii, vechii locuitori ai așezării, au avut o biserică, în mod categoric construită din lemn, în care la anul 1767 sluja preotul Gheorghe Popovici, originar din localitatea Batania (azi în Ungaria).⁽²²⁾

Sfârșitul bisericii și chiar al parohiei ortodoxe poate fi pus pe masivele colonizări habsburgice care au început încă din al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea și au continuat până în cea de-a doua jumătate a secolului. Astfel, la sfârșitul perioadei de colonizare Aradul Nou devine una dintre cele mai populate localități cu familii de origine germană. Nu după mult timp, între populația autohtonă și noii veniți, se nasc o serie de nemulțumiri și asperități. În aceste împrejurări, prin ordinul din 24 iulie 1765 al împărătesei Maria Tereza, românii din Aradul Nou au fost mutați la Mănăstur iar locuitorii sârbi la Felnac.²³⁾

ARAD-Micălaca Veche (cartier al municipiului Arad)

Pe vatra veche a așezării, în imediata vecinătate a Mureșului, încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea exista o veche biserică de chirpici și cărămidă, cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“.²⁴⁾ Începuturile bisericii ar putea fi puse pe seama antimisului din anul 1730 primit pentru acest locaș de cult de la episcopul Vichentie Ioanovici (1726-1731) al Aradului, folosit ulterior într-o capelă ortodoxă din cetatea Aradului.²⁵⁾

Dintr-un inventar al bisericii de la anul 1833²⁶⁾ aflăm că avea 9 ferestre iar iconostasul era împodobit cu patru icoane mari²⁷⁾ și 30 mici²⁸⁾. În biserică se mai aflau 3 prapori de mătase, două sfeșnice de lemn așezate înaintea icoanelor împărătești, un tron arhieresc, 30 de scaune bărbătești și 13 femeiești. Biserica nu avea turn dar poseda două clopote²⁹⁾ amplasate în mod cert într-un turn-clopotniță. Inventarul mai consemnează: 5 epitrahile, două brâie, două perechi de mânecute, trei feloane și un stihar. Cărți de cult erau atât românești³⁰⁾ cât și sârbești³¹⁾.

În urma sistematizării localității, biserica a rămas la marginea satului. La 27 iunie 1842 a fost pusă piatra de temelie a bisericii actuale, terminată în anul 1845 și are hramul celei vechi. După terminarea lucrărilor, biserica veche a fost demolată, în locul ei fiind ridicată o troiță de piatră.

ARAD - Sânicolaul Mic (cartier al municipiului Arad)

Informații despre o biserică în Sânicolaul Mic avem de la începutul secolului al XVIII-lea. În 1717 mitropolitul Ioanichie Vladislavievici (1713-1727) al Timișoarei și Lipovei sfințește un antimis pentru biserică cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“ din Sânicolaul Mic³²⁾. Biserica, construită din lemn, în anul 1804 a fost înlocuită cu actuala de zid, cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“.

ARĂNEAG (sat, comuna Târnova)

În anul 1734 era sfințită biserica de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, ³³⁾ care în 1870 a fost înlocuită de actuala care poartă același hram.

ARĂNEAGUL DE JOS (localitate dispărută)

Existența în Arăneagul de Jos în 1525 a preotului Ioan ³⁴⁾ ne întărește convingerea că exista și o biserică edificată în mod sigur din lemn.

ARĂNEAGUL DE MIJLOC (localitate dispărută)

La fel ca și în Arăneagul de Jos și în Arăneagul de Mijloc, în 1525 este amintit un cleric în persoana lui Nicolae ³⁵⁾. Existând preot, exista și o biserică, în mod cert construită din lemn.

ARCHIȘ (comună)

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este construită biserica de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“ ³⁶⁾. Pe iconostasul bisericii era menționat anul 1793. ³⁷⁾ În anul 1931 a fost înlocuită cu actuala biserică de zid și cu hramul celei vechi.

AVRAM IANCU (sat, comuna Vârfurile)

La mijlocul secolului al XVIII-lea este consemnată existența unei vechi biserici de lemn, cu hramul „**Sfinții Arhangheli**“ ³⁸⁾. În anul 1846 s-a început construcția actualei biserici de zid ³⁹⁾, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, terminată în 1852.

B

BACĂUL DE MIJLOC (sat, comuna Bata)

Înainte de actuala biserică au existat încă două, construite din lemn, situate în cimitirul de lângă sat. Cea de-a doua biserică, cu hramul „**Pogorârea Sf. Duh**“, a fost sfințită la anul 1829 de protopopul Vasile Caracioni al Lipovei. ⁴⁰⁾ În anul 1830 a fost mutată în curtea actualei biserici.

În anul 1843, după mici reparații, a fost pictată de Van Ziegerhorn. Putrezindu-i lemnul, în 1885 a fost demolată, iar în 1887 fiind edificată actuala biserică de zid cu același hram.⁴¹⁾

BAIA (sat, comuna Văraădia de Mureș)

La anul 1755 satul nu avea biserică, era filie la Pârnești.⁴²⁾ După acest an este construită o biserică de lemn care exista deja la anul 1770, așa după cum este menționat într-o însemnare manuscrisă făcută în acel an pe filele unei **Evanghelii** (Blaj, 1765).⁴³⁾ Biserica avea hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“⁴⁴⁾ și era amplasată în „**Țintirimul vechi**“. În prima jumătate a secolului nostru, de la această biserică, se mai păstrau două sfeșnice din lemn de tei, folosite pe Sfânta Masă, ce aveau menționate pe ele anul 1770. Biserica a fost sfințită în anul 1786.⁴⁵⁾

Într-un document din 1875 găsim câteva date sumare privind această biserică: „[...] nu este molărită, numai ușile împărătești se află zugrăvite cu chipurile Sfinților Petru și Pavel; ușile mici nu sunt zugrăvite. Lângă ușile împărătești se află icoana Mântuitorului, de-a stânga Maica Domnului. Deasupra ușilor împărătești se află o cruce mare, răstignirea Mântuitorului Iisus“.⁴⁶⁾ Cele două icoane împărătești au fost donate de preotul Eftimie din Julița în anul 1818, după cum glăsuia o însemnare făcută pe cele două icoane.⁴⁷⁾

Biserica de lemn din Baia, în anul 1890, din cauza unui viscol a fost distrusă. În același an, preotul Andrei Vătan înaintează o cerere autorităților pentru a permite construirea unei alte biserici. Pentru că nu a primit nici un răspuns, la 2 februarie 1898 reînnoiește cererea. De această dată primește răspuns favorabil și în același an începe construirea actualei biserici de lemn, cu hramul celei vechi.⁴⁸⁾

BARDA (localitate dispărută)

În partea de sud a localității Buteni, în anul 1744 este atestat satul Barda, astăzi dispărut.⁴⁹⁾ La numai un deceniu este atestată și existența unei biserici de lemn, nouă, cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“.⁵⁰⁾ În prima jumătate a secolului al XIX-lea satul a fost înglobat la Buteni,⁵¹⁾ împrejurare în care biserica a dispărut.

BATA (comună)

În cimitirul de jos al satului, la anul 1758 a fost construită o biserică de lemn, de dimensiuni reduse și prevăzută deasupra pronaosului cu un turn-clopotniță.⁵²⁾ Ușile împărătești au fost executate la 1766 de către Eutimie

Popovici din Căpâlnaş după cum glăsuia inscripția de pe ele: „**S-au făcut aceste sfinte uși de mine mult păcătosul Eutimie Popovici din Căpâlnaş. 1766**“.⁵³⁾

La anul 1878 a fost construită o biserică de piatră, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, sfințită în 1879 de episcopul Ioan Mețianu al Aradului.⁵⁴⁾ Biserica de lemn, în 1890 a fost donată de familia lui Băfnariu Iosif din Bata satului Monoroștia de peste Mureș.⁵⁵⁾

Actuala biserică a fost construită din cărămidă la anul 1947 și are hramul „**Sf. Apostoli Petru și Pavel**“.

BĂLCESCU NICOLAE (sat, comuna Vărădia de Mureș)

Exista o biserică veche de lemn pe care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea credincioșii voiau să o înlocuiască. În anii 1778 și 1779 cereau autorizație pentru un nou locaș de cult.⁵⁶⁾ Nu cunoaștem dacă a mai fost construită o altă biserică până la mijlocul veacului al XIX-lea. În anul 1851, credincioșii și-au construit o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Ioan Gură de Aur**“⁵⁷⁾ care a fost folosită până în anul 1890, când a fost edificată cea actuală de zid, ce are hramul celei vechi.

BĂNEȘTI (sat, comuna Hălmagiu)

În anul 1747 a fost construită biserica din lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“⁵⁸⁾, demolată în jurul anului 1900, după construirea actualei biserici de zid, cu hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“.

BĂTUȚA (sat, comuna Bârzava)

Pe dealul numit „**Dâmbul bisericii**“ unde astăzi este cimitirul satului, a existat o biserică de lemn cu hramul „**Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril**“, construită în jurul anului 1799.⁵⁹⁾ În această biserică s-a slujit până în anul 1884, când a fost zidită actuala biserică. Tradiția consemnează că această biserică de lemn ar fi fost vândută satului Julița.

BELIU (comună)

La sfârșitul secolului al XVIII-lea exista deja o biserică de lemn amintită într-o însemnare din 1699 făcută pe filele unui exemplar al **Cazanici lui Varlaam** (Iași, 1643): „**Să se știe cum că adus-au această sfântă carte anume Păucerie moldovenească, a bisericii Bell(iu) mult păcătosul Vasile den Voivozi venit în Bell(iu). Văleat 7207 de la Hristos 1699**“.⁶⁰⁾

În raportul lui Meletie Kovacs din 1750 este menționată o biserică de lemn de dimensiuni reduse și acoperită cu paie.⁶¹⁾ Cu timpul, devenind

neîncăpătoare, credincioșii cer permisiunea de a construi altă biserică. La 20 aprilie 1781 este înregistrată aprobarea guvernului pentru ridicarea unei noi biserici, cu condiția să nu coste mai mult de 200 fl, cât era devizul, cu atât mai mult cu cât nici această sumă nu a fost încă adunată de către credincioși, defect de formă iertat de autorități pe motiv că parohia a avut întotdeauna biserică și preot.⁶²⁾ Noua biserică a fost construită tot din lemn și a avut hramul „**Înălțarea Domnului**”⁶³⁾

Cu timpul, biserica de lemn a fost înlocuită cu alta de piatră care avea un turn din lemn. În 1884 a fost refăcut întreg turnul din cărămidă. În deceniul al patrulea al secolului nostru a fost înlocuit cu actuala biserică cu hramul „**Sfântul Ierarh Nicolae**”.

BELOTINȚ (sat, comuna Conop)

Știri despre existența unei biserici de lemn avem din secolul al XVIII-lea, când protosincelul Arsenie Radivoievici, în calitate de administrator al eparhiei vacante a Timișoarei a descins la 1758 și în Belotinț.⁶⁴⁾ Referitor la această biserică notează: „[...] **nouă, nesfințită, neterminată, din bârne, nelipită cu lut încă, trei ferestre, acoperită cu șindrilă de stejar, pridvor de scândură de brad, curtea și cimitirul neîngrădite. Altar prost, sfânta Trapeză din scândură de brad, trei icoane pe prestol, douăzeci de icoane pe hârtie, trei sfeșnice de lemn; dvere, iconostas și strane nu are. Cărți are numai „Carte de învățătură”. În pronaos are cristelniță; prapure cu chipul Născătoarei și a Sfinților Arhangheli [...]**”⁶⁵⁾ Biserica se află în cimitirul satului.

De la această biserică, în **Colecția de obiecte vechi bisericesti** de la mănăstirea „**Sfântul Simeon Stâlpmnicul**” din Arad-Gai, se află mai multe icoane executate de zugravul Filip⁶⁶⁾ care împreună cu Nicolae, pe la anul 1782 se aflau pe valea Mureșului pictând biserica de lemn de la Seliște.⁶⁷⁾

Biserica de lemn a fost înlocuită în primii ani a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. La anul 1856, protopopul Ioan Țăranu al Lipovei sfințea actuala biserică de piatră, cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**”.⁶⁸⁾

BENEȘTI (sat, comuna Beliu)

Cu toate că la mijlocul veacului al XVIII-lea era menționat preotul Mihai,⁶⁹⁾ satul nu avea biserică. Preotul nu liturghisea ci săvârșea numai Sfintele Taine și ierurgii⁷⁰⁾. Credincioșii ortodocși își construiesc un locaș de cult numai în anul 1828 așa cum este menționat într-o însemnare făcută de preotul Petru Marchiș pe un manuscris a **Chiriadromionului de la Bălgrad** copiat de Popa Vasile din Brădet la anul 1725, exemplar care a circulat în zona Beliului. Iată textul însemnării: „**Pentru vecinica pomenire,**

am scris în Benești, Petru Marchiș, paroh în Benești, cetind întru această carte, mai întâi când s-au sfințit biserica satului Benești. S-au făcut biserica în anul 1828 și s-au sfințit în luna lui octom(vrie) 3 zile. Deci dar, întâiul preot am fost bisericii aceiaș⁷¹⁾.

Coriolan Petranu menționează că de la această biserică existau patru icoane care aveau menționat pe ele anul 1829.⁷²⁾ În anul 1924 a fost înlocuită cu altă biserică din lemn cu hramul „Înălțarea Domnului“, hram pe care l-a putrat și biserica veche.

BERECHIU (sat, comună Apateu)

La mijlocul secolului al XVIII-lea a existat o biserică de lemn veche, cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae“⁷³⁾ La 1 februarie 1770 este înregistrată aprobarea autorităților pentru construirea unei noi biserici.⁷⁴⁾ Construită tot din lemn, cu hramul celei vechi, a dăinuit până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când, în anul 1897 a fost terminată biserica actuală de piatră, cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul“.

BERINDIA (sat, comuna Buteni)

Din conscripția episcopului Sinesie Jivanovici de la mijlocul secolului al XVIII-lea, reiese că satul nu avea biserică și era filie la Revetiș.⁷⁵⁾ În anul 1852, credincioșii cumpără biserica de lemn din satul Dieci,⁷⁶⁾ care primește hramul „Sfinții Arhangheli“⁷⁷⁾

În **Cronica bisericei parohiale**⁷⁸⁾, redactată în anul 1907 de preotul Valeriu Dronca este descrisă pictura din interiorul bisericii. În registrul I al iconostasului, erau două icoane împărătești, Mântuitorul Iisus Hristos și Maica Domnului, în stânga și dreapta ușilor împărătești și Ioan Botezătorul, cea de-a patra icoană din acest registru nefiind menționată. Pe ușile împărătești erau reprezentați Sfinții Apostoli Petru și Pavel; pe ușile diaconești Arhanghelul Mihail și Arhanghelul Gavriil. În registrul al II-lea, în mijloc este reprezentat Domnul Iisus Hristos pe tron, între Maica Domnului și Ioan Botezătorul (Deisis), fiind încadrată (icoana) cu cei 12 apostoli, 6 de o parte, 6 de cealaltă. În vârful iconostasului era crucea înfățișând Răstignirea Domnului, de-o parte Femeile minorosite iar de cealaltă străjeri cu sulita în mână; totul era încadrat de cei 4 Evangheliști.

În naos, „pe cerime“ se află reprezentați Dumnezeu Tatăl, soarele, luna, stelele; Iisus Pantocrator încadrat în cele patru colțuri de câte un Sfânt Evanghelist. Pe pereții naosului erau atârinate două icoane, una reprezentând Sfânta Treime iar cealaltă Familia Sfântă. În partea femeiască era numai o singură icoană reprezentând pe Sfinții Constantin și Elena.

În altar, avea reprezentată, pe boltă, Sfânta Treime, Maica Domnului, Sfântul Ioan Botezătorul, Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril și pomii raiului. Pe pereții altarului se aflau icoane atârinate, adică icoanele-prăznicare: Sfântul Nicolae, Nașterea Domnului, Mormântul Domnului (probabil epitaf), Învierea Domnului cu sărbătorile împărătești, Sfântul Ioan cu Mielul Pascal, Mesia, Adormirea Maicii Domnului.

În anul 1925, după construirea bisericii actuale de zid, cea veche de lemn a fost demolată.

BIRCHIȘ (comună)

Pe vatra veche a satului, la locul numit „**Balta bisericii**“, a existat o biserică de lemn cu hramul „**Sfinții Arhangheli**“. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, mutându-se vatra satului, în anul 1786 a fost mutată și biserica, pentru care au fost cheltuiți 32 de florini.⁷⁹⁾ Biserica avea pictură interioară dar nu cunoșteam numele pictorului.

În anul 1811, în Birchiș a fost construită o biserică de piatră cu hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“. Cea veche de lemn a fost vândută în anul 1818 satului Breazova (județul Timiș), recunoscându-i-se calitatea de monument de artă,⁸⁰⁾ dar ulterior, a fost demolată.⁸¹⁾

BÎRSA (comună)

Pe vatra veche a satului, la locul numit „**Gunoște**“, a existat încă înainte de anul 1720, o biserică de lemn, care datorită mutării vetrei satului, în jurul anului 1740, a fost strămutată pe „**Dealul Crișului**“. ⁸²⁾ Biserica a avut hramul „**Bunavestire**“, iar din conscripția lui Sinesie Jivanovici aflăm că în anul 1754 era într-o stare foarte degradată. ⁸³⁾ În anul 1823, când a fost terminată edificarea actualei biserici de zid, cu hramul celei vechi, ⁸⁴⁾ biserica de lemn a fost demolată. ⁸⁵⁾

BÎRZAVA (comună)

Înainte de actuala biserică din cărămidă au mai existat alte două de lemn. La mijlocul secolului al XVIII-lea, episcopul Sinesie Jivanovici notează că cea dintâi biserică de lemn avea hramul „**Sfântul Ierarh Nicolae**“ și nu era construită de multă vreme. ⁸⁶⁾ Era așezată pe dealul numit de localnici „**La morminți**“, unde era și cimitirul. În anul 1760 biserica veche a fost înlocuită cu alta tot de lemn, cu hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**“, ⁸⁷⁾ amplasată în curtea actualei biserici. În anul 1856 era într-o stare foarte slabă, ⁸⁸⁾ dar nu se renunța la ea până în anul 1890 când este construită biserica actuală de zid cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.

BOCHIA (sat, comuna Beliu)

Până în primii ani ai celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, satul în mod cert nu a avut biserică. În anul 1756 este menționat ca filie la satul Benești.⁸⁹⁾ Înainte de anul 1784 este construită o biserică de lemn în care, în acel moment funcționa preotul Zaharia, menționat în documentele referitoare la mișcările sociale din jurul Beliului.⁹⁰⁾ Biserica avea hramul „**Bunavestire**“⁹¹⁾ și în 1923 a fost înlocuită cu alta tot de lemn, ce poartă hramul „**Sfinții Arhangheli**“.

BOCSIG (comună)

Episcopul Sinesie Jivanovici, consemnează ca existând în anul 1755 o veche biserică de lemn cu hramul „**Sfântul Mucenic Gheorghe**“,⁹²⁾ înlocuită cu alta tot de lemn, cu același hram, de dimensiuni reduse (lungime 6 stânjani, lată de 3 stânjani). Într-un document din 1857 este consemnat că biserica era construită pe „**Dealul lui Bălțu**“ și în acel an era destul de ruinată. Pe iconostas, deasupra ușilor împărătești era o icoană a Sfintei Treimi având în stânga și în dreapta câte 6 apostoli⁹³⁾

În anul 1896 este construită o nouă biserică, cu hramul „**Sfântul Mucenic Gheorghe**“,⁹⁴⁾ înlocuită în 1930 cu actuala de zid.

BODEȘTI (sat, comuna Hălmagiu)

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea exista deja o biserică de lemn cu hramul „**Sfânta Treime**“,⁹⁵⁾ care, în 1773, fiind în ruină, a fost înlocuită cu actuala de lemn, care poartă hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“.⁹⁶⁾

BONȚEȘTI (sat, oraș Gurahonț)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Sfinții Arhangheli**“, despre care la mijlocul secolului al XVIII-lea se știa că este foarte veche.⁹⁷⁾ În anul 1820 se sfințește o nouă biserică de lemn, cu hramul celei vechi,⁹⁸⁾ așezată în apropierea cimitirului, la locul numit „**Sub biserică**“. În anul 1890 a fost înlocuită cu alta tot de lemn, cea veche, în 1893, fiind vândută satului Valea Mare. Actuala biserică de zid a fost edificată în anul 1955 și are hramul celei vechi.

BOTFEI (sat, comuna Hășmaș)

Din raportul episcopului Meletie Kovach reiese că în anul 1750 exista o biserică de lemn aflată în ruină.⁹⁹⁾ În secolul al XIX-lea este consemnată

biserica de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“ situată pe „**Dealul cimitirului**“.¹⁰⁰⁾ În anul 1967 a fost înlocuită cu actuala de zid ce poartă hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“.

BRAZII (comună)

Până după 1844 documentele nu consemnează existența unei biserici în această localitate, credincioșii frecventând locașul de cult din parohia Iacobini.¹⁰¹⁾ După mutarea satului pe vatra actuală, la poalele „**Deluțului**“, în anul 1866 a fost construită actuala biserică de lemn, care poartă hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.

BRUSTURESCU (sat, oraș Gurahonț)

Conscripția lui Sinesie Jivanovici consemnează că în anul 1754 satul nu avea biserică, credincioșii frecventând locașul de cult din parohia Feniș.¹⁰²⁾ Dintr-o însemnare făcută pe filele unei **Evanghelii** (București, 1760), aflăm că la anul 1764 în Brusturescu funcționa preotul Zaharia,¹⁰³⁾ care credem că slujea într-o biserică de lemn, dispărută în decursul timpului. Astăzi satul este filie la parohia Zimbru și nu are biserică.

BRUSTUŢI (sat, comuna Hălmagiu)

Încă înainte de anul 1755 exista o biserică de lemn cu hramul „**Înălțarea Domnului**“,¹⁰⁴⁾ înlocuită, în 1832 cu actuala, construită din piatră și care poartă hramul celei vechi.¹⁰⁵⁾

BRUZNIC (sat, comuna Ususău)

O vatră veche a satului a fost pe **Valea Dominuțului** iar alta pe **pârâul Preotesei**, unde, potrivit unei tradiții locale, a existat o biserică de lemn. După stabilirea locuitorilor pe vatra de astăzi, în anul 1805 a fost construită din lemn actuala biserică, având hramul „**Sfântul Mucenic Dimitrie**“.¹⁰⁶⁾

BUCEAVA (sat, comuna Brazii)

În urbaniul domeniului cetății Șiria din anul 1525 este amintit preotul Iancu¹⁰⁷⁾ ce în mod sincer slujea într-o biserică de lemn.

Nu cunoaștem în ce împrejurări a dispărut și cât timp a dăinuit această biserică. Biserica actuală este cel mai târziu din sec. al XVIII-lea. Tradiția menționează că această biserică ar fi fost cumpărată, în jurul anului 1865 de la parohia Iacobini, lucru neconfirmat însă de documente.

BUHANI (sat, comuna Dezna)

La mijlocul secolului al XVIII-lea este consemnată existența unei vechi biserici de lemn, cu hramul „**Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil**“.¹⁰⁸⁾ În anul 1844 exista deja o altă biserică de lemn, cu hramul „**Duminica tuturor Sfinților**“.¹⁰⁹⁾ târnosită numai în anul 1851 de arhimandritul Patrichie Popescu.¹¹⁰⁾ Cu puțin timp înainte de anul 1925, această biserică de lemn a fost demolată,¹¹¹⁾ fiind înlocuită cu actuala care poartă hramul „**Duminica tuturor Sfinților**“.

BUTENI (comună)

În anul 1728 a fost sfințită biserica de lemn cu hramul „**Bunavestire**“,¹¹²⁾ care devenind neîncăpătoare, în anul 1794, parohia cere aprobarea construirii unui nou locaș de cult.¹¹³⁾ În 1802, protopopul Gavril Bucatoș al Butenilor, sfințea noua biserică de zid,¹¹⁴⁾ înlocuită în anul 1929 cu actuala, care poartă hramul „**Bunavestire**“.

C

CAMNA (sat, comuna Șilindia)

În anul 1784-1785 este menționat preotul Ioan din Camna¹¹⁵⁾ care în mod sigur slujea într-o biserică de lemn. În anul 1862 este construită actuala biserică de piatră, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.

CAPORAL ALEXA (sat, comuna Sântana)

Pe locul numit „**Bisericuță**“, tradiția consemnează existența vechii vetre a satului, unde a existat odinioară și o veche biserică de lemn. Conscripția din 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici menționează că biserica avea hramul „**Sfinții Arhangheli**“, sfințită în anul 1745.¹¹⁶⁾ În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, satul a fost mutat pe vatra actuală, unde a fost construită o nouă biserică de piatră. Lucrările au început în anul 1791, biserica având hramul celei vechi.¹¹⁷⁾

CĂPÂLNAȘ (sat, comuna Birchiș)

În anul 1659 este menționat numele preotului Ștefan din Căpâlnaș ce pentru suma de 30 fl. vindea lui Dăncești din Godinești (județul

Hunedoara) un exemplar al **Cărții românești de învățătură a lui Varlaam** (Iași 1643).¹¹⁸⁾ În mod cert, preotul Ștefan sluja într-o biserică de lemn înlocuită în anul 1741 cu alta tot din lemn, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“.

Anul construcției celei de-a doua biserici de lemn este menționat în inscripția săpată pe stâlpii ce marcau trecerea din tindă în navă: „**Cu vrerea Tatălui și cu îndurarea Fiului și a Sfântului Duh s-a ridicat această sfântă și dumnezeiască biserică, s-a ridicat de jupânul Petcu Neculai, octombrie 1741**“.¹¹⁹⁾

În anul 1826 este edificată actuala biserică de piatră și cărămidă, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“ și sfințită la 1830 de protopopul Vasile Caracioni al Lipovei.¹²⁰⁾ Biserica veche de lemn a fost mutată în 1826 în satul Groși (județul Timiș)¹²¹⁾ unde există și astăzi.

CĂPRIOARA (sat, comuna Săvârșin)

În anul 1777 a fost sfințită de episcopul Moise Putnic (1774-1781) al Timișoarei, biserica de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“ din Căprioara.¹²²⁾ În anul 1886, credincioșii, printr-o adresă trimisă episcopiei arătau că biserica lor se află într-o stare foarte rea, motiv pentru care cereau aprobarea refacerii ei sau construirea alteia.¹²³⁾ În anul 1887 edificiul de cult este închis,¹²⁴⁾ în anul 1889 terminându-se lucrările la actuala biserică de zid care poartă hramul celei vechi. Ulterior, biserica de lemn a fost demolată.

CĂPRUȚA (sat, comuna Bârzava)

În conscripția episcopului Sinesie Jivanovici din anul 1755 este semnalată o biserică de lemn foarte veche, care avea hramul „**Sfintii Arhangheli**“, dar credincioșii se pregăteau să-și construiască alta nouă.¹²⁵⁾ Noua biserică a fost construită în anul 1786 și pictată în 1813,¹²⁶⁾ având hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.

Biserica de lemn din Căpruța, în anul 1926 a fost introdusă în lista monumentelor istorice și de artă, ca după numai doi ani credincioșii să ceară aprobarea pentru demolarea ei. Biserica a fost demolată numai în anul 1931.¹²⁷⁾ Astfel a dispărut cea mai reprezentativă biserică de lemn din județul Arad, după cum o considera Coriolan Petranu.

Credincioșii din Căpruța, în anul 1925 și-au edificat biserica actuală de zid, care are hramul celei vechi.

CĂRAND (comună)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Înălțarea Domnului**“ care în anul 1750 se află în stare bună.¹²⁸⁾ În anul 1836 a fost înlocuită cu alta de

zid care purta hramul celei de lemn.¹²⁹⁾ Actuala biserică este din piatră și cărămidă, are hramul celei vechi și a fost construită în anul 1977.

CERMEI (conumă)

Pe vatra veche a satului, situată la sud de actuala, a existat o biserică de lemn despre care în conscripția lui Sinesie Jivanovici din anul 1755 aflăm că avea hramul „**Sfântul Mucenic Dimitrie**“ și era foarte veche, credincioșii fiind hotărâți a-și construi alt locaș de cult.¹³⁰⁾ Posibil ca după sistematizarea satului întâmplată în jurul anului 1824, să se fi construit o altă biserică însă nu dispunem de informații. Actuala biserică este edificată din piatră, între anii 1875-1881 și are hramul celei vechi.

CHELMAC (sat, comuna Conop)

Despre biserica veche din Chelmac aflăm din informațiile lui Arsenie Radivoievici din anul 1758, anume că biserica era „/.../ **nouă, neterminată, de bârne, lipită cu lut, 4 ferestre, acoperită cu șindrilă de stejar, 2 uși, pridvor n-are** /.../“¹³¹⁾ Având hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, după cum este menționat în **Cronica parohiei**,¹³²⁾ în jurul anului 1800, biserica a fost vândută satului Tisa din județul Hunedoara strămutarea ei făcându-se pe un pod plutitor.

La cumpăna celor două veacuri a fost edificată din piatră actuala biserică, cu hramul celei vechi și sfințită în anul 1810 de protopopul Vasile Caracioni al Lipovei.¹³³⁾

De la biserica veche se mai păstrează ușile împărătești și cele diaconești, un chivot, o icoană a Maicii Domnului (1746) și o icoană cu Mântuitorul Iisus Hristos.

CHERELUȘ (sat, comuna Șicula)

Biserica de lemn cu hramul „**Întâmpinarea Domnului**“ este consemnată documentar la anul 1755.¹³⁴⁾ Înlocuită în secolul al XIX-lea cu alta ce avea hramul „**Bunavestire**“.¹³⁵⁾ Biserica actuală a fost construită în anul 1926 și poartă hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“.

CHESINȚ (sat, comuna Zăbrani)

Pe vatra veche a satului, la locul numit „**La bisericuță**“ exista o veche biserică de lemn, care a fost demolată înainte de anul 1752, atunci când a fost mutată vatra satului, după care a fost construită actuala biserică de piatră, cu hramul „**Sfinții Arhangheli**“. În anul 1929 mai exista un clopot turnat la anul 1735, care se pare că a aparținut bisericii de lemn.¹³⁶⁾

CHIER (sat, comuna Târnova)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Întâmpinarea Domnului**“, sfințită în anul 1734¹³⁷⁾ și care în anul 1886 a fost demolată. În **Colecția de obiecte vechi bisericești** de la mănăstirea din Arad-Gai, se păstrează patru icoane (Nașterea Domnului, Bunavestire, Schimbarea la Față și Înălțarea Domnului) pe lemn din 1787¹³⁸⁾ care au aparținut acestei biserici.

Lucrările la actuala biserică, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“ au fost începute în 1886 și terminate după numai doi ani.

CHISINDIA (comună)

La mijlocul secolului al XVIII-lea este menționată existența unei vechi biserici de lemn, cu hramul „**Duminica Floriilor**“, ¹³⁹⁾ și era amplasată pe locul unde se află cimitirul. De aici, în jurul anului 1808 a fost mutată pe locul unde se află astăzi biserica din deal. În anul 1880, construindu-se altă biserică, de zid, cea de lemn este vândută unui credincios din Buteni. ¹⁴⁰⁾

CHIȘINEU- CRIȘ (oraș)

În anul 1739 este construită o biserică de lemn cu hramul „**Sfinții Apostoli Petru și Pavel**“ care la mijlocul veacului al XVIII-lea avea exteriorul „**lipit și vărut**“. ¹⁴¹⁾ Fiind deteriorată destul de repede, din motive rămase necunoscute, în anul 1774, credincioșii înaintează o cerere pentru a primi aprobare să-și construiască o nouă biserică. ¹⁴²⁾ La 6 octombrie 1775 este înregistrată aprobarea din partea autorităților pentru construirea bisericii. ¹⁴³⁾ În toamna aceluiași an se începe construcția la actuala biserică de zid, cu hramul „**Înălțarea Domnului**“. ¹⁴⁴⁾

CHIȘLACA (sat, comuna Craiva)

În anul 1756 este menționat preotul Gheorghe din Chișlaca, ¹⁴⁵⁾ ce nu putea sluji decât într-o biserică de lemn. Nu cunoaștem dacă aceasta sau alta este biserica menționată în 1856 ca având hramul „**Sfinții Arhangheli**“, ¹⁴⁶⁾ înlocuită în 1924 cu alta tot din lemn. Biserica actuală de zid a fost construită în anul 1980 și are hramul celei vechi.

CICIR (sat, comuna Vladimirescu)

Exista o biserică de cărămidă și piatră, construită în anul 1702, dar care, în urma strămutării albiei Mureșului s-a surpat, ¹⁴⁷⁾ în locul ei, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, a fost construită alta de lemn, ce avea hramul „**Sfântul Mucenic Gheorghe**“. ¹⁴⁸⁾

Tradiția consemnează că în jurul anului 1823, locuitorii și-au mutat vatra satului pe locul actual, din cauza deselor inundații ale Mureșului, vechea biserică de lemn rămânând în afara satului. În noaptea de Bobotează a anului 1823, ea a fost dărâmată de un vânt năpraznic.¹⁴⁹⁾ În anul 1854 a fost construită actuala biserică de cărămidă, cu hramul celei vechi.¹⁵⁰⁾

CIL (sat, comuna Almaș)

Până spre sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, existau două localități cu același nume, Cilul de Jos și Cilul de Sus.¹⁵¹⁾ Conscripția lui Sinesie Jivanovici menționează că în anul 1755 în Cilul de Jos exista o biserică de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, era veche și nesfințită. În Cilul de Sus nu exista biserică iar credincioșii frecventau biserica din satul vecin Rădești.¹⁵²⁾

În anul 1828, Cilul de Sus, prin reglementarea urbarială, s-a unit cu satul Rădești.¹⁵³⁾ În Cilul de Jos, care din 1828 este menționat în documente numai Cil, la 1829 este sfințită o biserică de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, ¹⁵⁴⁾ înlocuită în anul 1872 cu actuala de zid care are hramul celei vechi.

CINTEI (sat, comuna Zărand)

La mijlocul secolului al XVIII-lea, au existat două biserici, una din grădele, veche și ruinată, a doua de lemn ce avea hramul „**Înălțarea Domnului**“, sfințită la 6 iunie 1755.¹⁵⁵⁾ La 6 septembrie 1863 a fost pusă piatra de temelie a actualei biserici din piatră și cărămidă, cu hramul celei vechi. Lucrările de construcție au fost terminate în anul 1866, biserica de lemn fiind demolată iar pe locul ei a fost ridicată o troiță.

CIORĂȘTI (localitate dispărută)

Între Dieci și Roșia, în anul 1597 este atestat documentar satul Ciorăști,¹⁵⁶⁾ care în 1755 era filie la Laz.¹⁵⁴⁾ În anul 1767 este menționat preotul Teodor Dronca din Ciorești¹⁵⁷⁾ care în mod sigur slujea într-o biserică de lemn.

La începutul secolului al XIX-lea locuitorii din satul Ciorăști, o parte se mută în Roșia iar cealaltă în Sălăjeni. În anul 1814 nu erau mutați toți pentru că în **Protocolul cununărilor** parohiei Dieci din acest an figurează tânărul Lazăr Ioja din Ciorești care se cunună cu o tânără din Dieci.¹⁵⁹⁾ În această situație putem presupune că satul încă exista și odată cu el încă mai exista și biserica de lemn.

CIUNTEȘTI (sat, comuna, Craiva)

Tradiția consemnează existența unei biserici de lemn așezată pe „**Dâmbul bisericii**“. Nu cunoaștem nici când a fost construită și nici hramul ei. A fost înlocuită cu actuala de lemn care poartă hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“, a cărei an de construcție nu este încă precizat cu exactitate.

Pictată în anul 1861 biserica studiată de Coriolan Petran în 1929 a fost cu greu salvată de la demolare. Raportul Comisiei Monumentelor Istorice pentru Transilvania, o data ca fiind din 1780, găsind aici un antimis de la Pavel Nenadovici, episcop de Carloviț, datat 31 martie 1770 și un clopot din 1785¹⁶⁰⁾.

CLADOVA (sat, comuna Păuliș)

Pe locul actualei biserici a existat o biserică de lemn cu hramul „**Bunavestire**“, construită înainte de anul 1780. La podul Cladovei exista un cătun numit „**Valea**“, unde tradiția consemnează existența unei biserici.¹⁶¹⁾ Actuala biserică de zid din Cladova a fost construită în anul 1897 și are hramul celei vechi de lemn.

COMĂNEȘTI (sat, comuna Hășmaș)

În anul 1750 este menționat preotul Teodor din Comănești¹⁶²⁾ care slujea în biserica de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, amintită în 1752.¹⁶³⁾ În anul 1971 a fost înlocuită cu actuala de zid, cu hramul „**Bunavestire**“, sfințită la 2 iulie 1978.

CONDRATĂU (localitate dispărută)

La sud de localitatea Mănerău, locul numit **Cândrălău**, păstrează amintirea satului Condratău, astăzi dispărut,¹⁶⁴⁾ care, în anul 1755 avea o veche biserică de lemn cu hramul „**Sfântul Ierarh Nicolae**“.¹⁶⁵⁾ În urma sistematizării localităților, satul este desființat iar biserica, în jurul anului 1824 este demolată.¹⁶⁶⁾

CONOP (comună)

În această localitate a existat o veche biserică de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, construită nu cu mult înainte de anul 1755.¹⁶⁷⁾ În anul 1780, locașul era în ruină și în consecință, doi ani mai târziu, în 1782, se înălța o nouă biserică din lemn, pusă sub ocrotirea „**Sfântului Mucenic Dimitrie**“.¹⁶⁸⁾ După ce la începutul secolului al XX-lea a fost construită actuala biserică de cărămidă în anul 1910 vechiul locaș a fost vândut

credinciosului Petru Sârbu din Conop, pentru suma de 821 coroane.¹⁶⁹⁾ În acest mod au fost distruse picturile de pe iconostas și din interiorul bisericii, preotul Ioan Blaj recuperând de la urmașii cumpărătorului o icoană pe lemn, cu Sfântul Simeon și proscomidierul cu pictură de la începutul secolului al XIX-lea, asemănătoare cu cea din alte biserici de pe valea Mureșului.

CORBEȘTI (sat, comuna Petriș)

Tradiția consemnează existența unei biserici de lemn situată pe „**Dâmbul bisericii**“. Mai multe informații despre acest locaș de cult nu cunoaștem.

COROI (sat, comuna Craiva)

A existat o biserică de lemn, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“,¹⁷⁰⁾ pe care credincioșii români ortodocși încetează a o mai frecventa „**spre a nu părea uniți**“ motiv pentru care Capitlul din Oradea o sigilează, iar după 28 de ani le-o vinde contra sumei de 270 fl, pentru a o repara și sluji în ea slujbe ortodoxe.¹⁷¹⁾ Actuala biserică este din piatră, are hramul celei vechi și a fost construită în anul 1886.

CRAICOVA (localitate dispărută)

Atestat documentar în secolul al XV-lea,¹⁷²⁾ satul Craicova, a fost localizat în apropiere de localitatea Dieci, avea o biserică de lemn pe care în anul 1755 o vizitează episcopul Sinesie Jivanovici ocazie cu care fixează și darea parohiei către vlădică.¹⁷³⁾ La începutul secolului al XIX-lea locuitorii încep să-și mute gospodăriile în Dieci. În anul 1828 nu erau încă mutați toți.¹⁷⁴⁾ După acest an și în aceste împrejurări își găsește sfârșitul și biserica de lemn.

CRAIVA (comună)

La mijlocul secolului al XVIII-lea exista o biserică de lemn veche, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, pentru care în anul 1782 credincioșii primesc aprobarea de a o repara.¹⁷⁵⁾ În anul 1948 a fost construită actuala biserică cu hramul celei vechi.

CRISTEȘTI (sat, comuna Hălmagiu)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Sfinții Arhangheli**“,¹⁷⁶⁾ care în anul 1768 este reparată capital.¹⁷⁷⁾ A fost folosită până în anul 1860 când a fost construită actuala de lemn care poartă hramul celei vechi.

CROCNA (sat, comuna Dieci)

Satul s-a format pe actuala vatră la începutul secolului al XIX-lea prin contopirea celor două Crocne, de Sus și de Jos. În anul 1819, după sistematizarea localităților, biserica din Crocna de Sus rămâne în afara satului iar credincioșii voiau să o mute în mijlocul noii așezări, dar întâmpină opoziția contelui Königsegg.¹⁷⁸⁾ Nu cunoaștem cum a evoluat situația, dar, așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe filele unei vechi cărți de cult, aflăm că în anul 1860 exista „**biserica Crocnei**“, construită din lemn cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“.¹⁷⁹⁾ Această biserică a fost folosită până în jurul anului 1894, când credincioșii construiesc actuala biserică de zid, care poartă hramul celei vechi.

CROCNA DE JOS (localitate dispărută)

Atestat documentar pentru prima dată în anul 1441,¹⁸¹⁾ satul Crocna de Jos avea o biserică de lemn cu hramul „**Sfinții 40 de Mucenici**“ care în 1755 era vizitată de episcopul Sinesie Jivanovici.¹⁸²⁾ După unirea celor două Crocne, în jurul anului 1825, biserica a fost abandonată.

CROCNA DE SUS (localitate dispărută)

Atestat documentar pentru prima dată în anul 1448,¹⁸³⁾ satul Crocna de Sus, în 1755 avea o biserică de lemn nouă, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“.¹⁸⁴⁾ După sistematizarea celor două Crocne, locuitorii voiau să o mute în centrul noii așezări însă întâmpinau opoziția contelui Königsegg.

CUIED (sat, comuna Buteni)

În anul 1755 exista o biserică de lemn cu hramul „**Sfântul Vasile cel Mare**“,¹⁸⁵⁾ care, conform unei tradiții locale, ar fi fost vândută satului Păiușeni.¹⁸⁶⁾ În anul 1854 s-a terminat edificarea actualei biserici care poartă hramul celei vechi.¹⁸⁷⁾

CURTICI (oraș)

Exista o biserică veche construită din grădele, cu **hramul „Sfântului Mucenic Dimitrie**“, care în anul 1755 era în stare de ruină,¹⁸⁸⁾ fapt pentru care credincioșii din Curtici cereau aprobarea autorităților imperiale pentru construirea unei biserici noi.¹⁸⁹⁾ Abia la 11 mai 1778 a fost dată aprobarea construirii unui nou locaș de cult, cel vechi fiind nimicit de un trăsnet.¹⁹⁰⁾ Imediat după primirea aprobărilor, se începe construirea actualei biserici de piatră care poartă hramul celei vechi.

CUVESDIA (sat, oraș Lipova)

A existat o biserică de lemn de la care, în **Colecția de obiecte vechi bisericești** de la mănăstirea Arad-Gai se păstrează icoanele împărătești (**Maica Domnului pe tron între arhangheli și Deisis**), **Sfântul Nicolae** și **Sfântul Ioan Botezătorul**, executate în anii 1762-1763 de către zugravul „popa“ Mihail.¹⁹¹⁾ Biserica de lemn, în anul 1830 a fost înlocuită cu actuala de piatră, care are hramul „**Sfântul Mucenic Gheorghe**“.

CUVIN (sat, comuna Ghioroc)

Pe vechea vatră a satului, între valea **Danciului** și cea a **Bisericii** se pot identifica urmele unui cimitir, iar pe dealul **Miloaia** exista o veche biserică de lemn.¹⁹²⁾ Episcopul Sinesie Jivanovici menționa în anul 1755 că exista o biserică de piatră sfințită în 1715.¹⁹³⁾ Biserica actuală, cu hramul „**Sfântul Mucenic Gheorghe**“ a fost construită în anul 1809.

D

DIECI (comună)

În anul 1692 este atestată documentar existența parohiei Dieci¹⁹⁴⁾ ce avea o biserică de lemn pe „**Dâmbul de la Caznari**“ situat pe malul drept al Crișului Alb, lângă partea de sat numită „**La drum**“. Din conscripția lui Sinesie Jivanovici de la mijlocul secolului al XVIII-lea aflăm că biserica era veche, în stare de ruină și avea hramul „**Bunavestire**“. Cu acest prilej episcopul îl sfătuia pe credincioși să-și ridice un nou locaș de cult.¹⁹⁵⁾ Dacă la mijlocul veacului al XVIII-lea biserica era veche și ruinată, putem presupune că începuturile ei datează din secolul al XVII-lea.

Biserica nouă este construită abia în anul 1797, era din lemn și edificată în actualul cimitir. Ctitorul ei a fost Iovan Galea, tatăl preotului Gheorghe Galea, un om evlavios care deținea și demnitatea de „**chinez**“ al satului.¹⁹⁶⁾

Hramul bisericii era „**Bunavestire**“ și îl aflăm dintr-un antimis sfințit la 20 noiembrie 1797 de către episcopul Pavel Avacumovici (1786-1816) al Aradului, antimis păstrat în altarul bisericii actuale.

După construirea bisericii actuale, care poartă hramul celei vechi, biserica de lemn în anul 1852 a fost vândută satului Berindia.

DONCENI (sat, oraș Sebiș)

Conform tradiției a existat o biserică de lemn, construită după 1755, pentru că în acest an satul nu avea biserică și era filie la parohia Prăjești.¹⁹⁷⁾ Biserica de lemn a fost înlocuită cu alta de zid, cu hramul „**Sf. Apostoli Petru și Pavel**” sfântită în anul 1867 de episcopul Procopie Ivașcovici (1853-1873) al Aradului.¹⁹⁸⁾ Biserica actuală, cu același hram, a fost construită în anul 1947.

DORGOȘ (sat, comuna Ususău)

A avut o biserică de lemn construită în anul 1772, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**”,¹⁹⁹⁾ sfântită în 1779,²⁰⁰⁾ înlocuită în 1826 cu alta tot de lemn.²⁰¹⁾ În anul 1909 a fost mistuită de un incendiu. Biserica actuală de zid, a fost construită în anul 1911 și are hramul celei vechi.

DRAUȚ (sat, comuna Târnova)

În anul 1729 este sfântită biserica de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**” care la mijlocul secolului al XVIII-lea ajunge într-o stare ruinată,²⁰²⁾ fapt ce determină pe credincioși să ridice un nou locaș de cult. Noua biserică, tot din lemn, la 12 februarie 1764 a fost sfântită de episcopul Sinesie Jivanovici.²⁰³⁾ Biserica era lungă de 8 stâneni și lată de 3 stâneni.²⁰⁴⁾ În anul 1897 a fost înlocuită cu actuala de zid care poartă hramul celei vechi.

DUD (sat, comuna Târnova)

Pe vatra veche a satului, situată pe un platou de-a lungul pârâului cunoscut sub numele de „**Valea Lugoșului**”, pe „**Dealul bisericii**”, tradiția consemnează existența unei biserici de lemn. Aceasta credem că este biserica pe care la anul 1755 o vizitează episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului, despre care menționează că avea hramul „**Adormirea Maicii Domnului**” și era în stare de ruină.²⁰⁵⁾ Acesta este motivul pentru care credincioșii cer aprobarea construirii unui nou locaș de cult. Aprobarea o primesc la 30 iunie 1768²⁰⁶⁾ iar biserica este construită din piatră în anul 1775 și are hramul celei vechi.²⁰⁷⁾ Este vorba despre biserica actuală.

DUMBRAVA (sat, comuna Pleșcuța)

Nu a avut biserică până în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, satul până atunci fiind filie la parohia Rostoci.²⁰⁸⁾

În conscripția din 1760-1762, este menționată existența unei biserici²⁰⁹⁾ de lemn cu hramul „**Sf. Apostoli Petru și Pavel**”,²¹⁰⁾ având pictură interioară

din deceniul șapte al secolului al XIX-lea.²¹⁰⁾ În anul 1937 este construită actuala biserică de zid care are hramul celei vechi.

DUMBRĂVIȚA (sat, comuna Bârzava)

În conscripția lui Sinesie Jivanovici de la mijlocul secolului al XVIII-lea este menționată o biserică de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“.²¹²⁾ În anul 1827, pe dealul „**Dumbrava**“, a fost construită o altă biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“,²¹³⁾ mistuită de un incendiu în anul 1922. Construcția actualii biserici de zid cu hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**“ a fost terminată în anul 1947.

DUMBRĂVIȚA (localitate dispărută)

În anul 1692 este atestată documentar parohia Dumbrăvița,²¹⁴⁾ și avea o biserică de lemn construită pe locul numit „**La bisericuță**“ de pe dealul „**Măgureauă**“. La începutul secolului al XIX-lea locuitorii din Dumbrăvița încep să-și mute gospodăriile în satul Dieci. Preotul George Lupșa în **Cronica** sa, afirmă că abia în anul 1816 locuitorii din Dumbrăvița erau mutați cu toții.²¹⁵⁾ În aceste condiții biserica era sortită dispariției.

F

FENIȘ (sat, oraș Gurahonț)

În anul 1729 a fost sfințită biserica de lemn cu hramul „**Sfinților Arhangheli**“.²¹⁶⁾ În 1838 exista o biserică de piatră²¹⁷⁾ cu hramul celei vechi, înlocuită în 1979 cu actuala de cărămidă, cu același hram.

FIRITEAZ (sat, comuna Șagu)

Prostosinghelul Arsenie Radivoievici, în calitate de administrator al eparhiei Timișoarei (1757-1759), în anul 1758, cu prilejul unei vizite canonice făcute și în Firiteaz găsește aici o biserică din bârne, cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“. Biserica avea două uși, patru ferestre și o turlă de lemn acoperită cu șindilă, în care se afla și un clopot. Sf. Masă era din lemn, pe ea se aflau două acoperitoare din pânză, trei sfeșnice de alamă, o cruce de lemn și un chivot tot din lemn. Proscomidierul era din scândură

de stejar. În altar se mai găsea un antimis sfințit de episcopul Nicolae Dimitrievici la 3 noiembrie 1733, o **Evangelie românească** și un **Liturghier** de la Moscova. În strană se afla un **Testament** de la Moscova, un **Minci** de obște, **Octoii** românesc, **Psaltire**, **Ceaslov** și un **Irmologhiu** tipărit la Moscova. Iconostasul era din lemn de stejar, pe care se găseau patru icoane, 5 candel de alamă, în fața icoanelor erau patru sfeșnice de lemn. În biserică mai erau 23 de strane, iar în pronaos erau patru icoane vechi.²¹⁸⁾

În anul 1788 biserica de lemn a fost înlocuită cu alta din piatră, care are hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.²¹⁹⁾

FISCUT (sat, comuna Șagu)

În partea de nord-est a localității, pe locul numit „**Sub grădini**“ sau „**Căzăniște**“, a existat o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“. Cunoaștem că în această biserică a fost folosit un antimis al patriarhului Arsenie al IV-lea al Ipecului și Carlovițului (1726-1737-1748) imprimat la Viena în 1743 și sfințit de episcopul Moise Putnic (1774-1781) al Timișoarei.²²⁰⁾ Din păcate nu știm în ce an a fost sfințit și nici unde se păstrează astăzi.

În anul 1865, biserica de lemn a fost înlocuită cu actuala de piatră, ce poartă hramul celei vechi.

G

GALȘA (sat, comuna Șiria)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“ sfințită în 1715.²²¹⁾ În anul 1749 a fost înlocuită cu actuala biserică de piatră care are hramul celei vechi.

GHIOROC (comună)

Biserica de lemn din localitate era în anul 1768 în stare de ruină. În 28 mai 1768 credincioșii cereau permisiunea de a-și repara biserica reînnoită și în 28 ianuarie 1783, dar respinsă și atunci.²²²⁾

La 21 septembrie 1790, credincioșii din Ghioroc se adresează Soborului de la Timișoara, cerând îngăduința de a-și ridica o biserică.

Un an mai târziu, împăratul Leopold al II-lea le aprobă cererea, sub rezerva: „**Dacă acea comunitate îndeplinește condiția pusă de Rescriptul declaratoriu, i se va îngădui să-și zidească acea biserică**”²²³⁾

Totuși în anul 1793 clădirea noii biserici era terminată, având hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**” a fost construită din piatră și dăinuie și astăzi.

GRĂNICERI (comună)

La mijlocul secolului al XVIII-lea a existat o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**”²²⁴⁾ La sfârșitul veacului al XVIII-lea sau începutul celui următor, a fost înlocuită cu alta de piatră, pe fundația căreia, în anul 1911 a fost înălțată actuala biserică care poartă hramul celei vechi.

GROȘI (sat, comuna Vârfurile)

Biserica de lemn cu hramul „**Înălțarea Domnului**”²²⁵⁾ a fost construită între anii 1754-1760.²²⁶⁾ Corolan Petraru afirmă că această biserică ar fi fost adusă din Țohești.²²⁷⁾ Biserica aceasta a fost folosită până în anul 1927 când a fost înlocuită cu actuala de lemn, cu hramul celei vechi.

GROȘII NOI (sat, comuna Bârzava)

Pe locul ce poartă denumirea de „**Dâmbul bisericii**”, a existat o biserică de lemn cu hramul „**Înălțarea Sfintei Cruci**” care în anul 1755 încă nu era terminată.²²⁸⁾ În anul 1807 a fost înlocuită de o alta tot de lemn, cu hramul „**Întâmpinarea Domnului**”, care există și astăzi.

GURA VĂII (sat, comuna Pleșcuța)

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost construită biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**”²²⁹⁾ În anul 1855 exista o altă biserică de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**”,²³⁰⁾ înlocuită, în anul 1910, cu alta de zid, care are hramul „**Adormirea Maicii Domnului**”.

GURAHONȚ (oraș)

În anul 1755 este consemnată existența unui biserici de lemn, nouă, cu hramul „**Sf. Mucenic Gheorghe**”,²³¹⁾ înlocuită cu alta, edificată tot din lemn, cu hramul „**Bunavestire**”, sfințită în anul 1779.²³²⁾ În anul 1849 a fost construită din piatră biserică cu hramul „**Bunavestire**”, care urmează a fi demolată, pentru că în toamna anului 1996 a fost târnosită o nouă biserică de cărămidă.

GURBA (sat, comuna Șicula)

Pe vatra veche a satului exista o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“ despre care episcopul Sinesie Jivanovici menționa la mijlocul secolului al XVIII-lea că era veche și ruinată, credincioșii intenționând să-și construiască alta nouă.²³³⁾

În anul 1874 este construită din piatră biserica actuală cu hramul celei vechi. În anul 1951 a mai fost construită încă o biserică de zid, cu hramul „**Sf. Ioan Botezătorul**“ situată în Gurba- Colonie.

H

HADA (localitate dispărută)

La 3 km spre est de localitatea Săvârșin, pe șoseaua spre Cuiăș se află satul Hada, care avea o biserică de lemn cu hramul „**Bunavestire**“ sfințită de episcopul Ioanichie Martinovici (1710-1721) al Aradului. Biserica este menționată și în anul 1755 de episcopul Sinesie Jivanovici.²³⁴⁾ Din Hada, locuitorii se mută în Săvârșin pe o uliță care și astăzi se numește „**Hădani**“. În aceste împrejurări credem că și biserica își află sfârșitul.

HĂLĂLIȘ (sat, comuna Săvârșin)

În anul 1786 era parohie distinctă iar la începutul secolului al XIX-lea era filie la Săvârșin. În anul 1865 din nou devine parohie de sine stătătoare.²³⁵⁾ Fiind parohie, satul trebuia să aibă și un locaș de cult care nu putea fi construit decât din lemn.

HĂLMĂGEL (comună)

Biserica de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“, în anul 1754 era veche și într-o stare de ruină.²³⁶⁾ În anul 1806 a fost înlocuită cu actuala de zid, care poartă hramul celei vechi.

HĂȘMAȘ (comună)

Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea exista o biserică de lemn cu hramul „**Înălțarea Domnului**“, ²³⁷⁾ înlocuită în anul 1936 cu actuala de zid care are hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“.

HODIȘ (sat, comuna Bârsa)

În anul 1755 satul nu avea biserică, era filie la Cuied.²³⁸⁾ După acest an este construită o biserică de lemn cu hramul „**Învierea Domnului**“, sfințită în anul 1759.²³⁹⁾ La 2 mai 1870, episcopul Procopie Ivașcovici sfințește o nouă biserică de lemn cu hramul „**Întâmpinarea Domnului**“,²⁴⁰⁾ care, în 1930, a fost înlocuită de actuala cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“.

HONȚIȘOR (sat, oraș Gurahonț)

La numai cinci ani de la apariție, pe filele unui **Catavasier** tipărit la Târgoviște în anul 1714, făcea o însemnare preotul Adam din Honțisor.²⁴¹⁾ În mod sigur sluja într-o biserică de lemn construită în secolul al XVII-lea. În anul 1775 a fost sfințită biserica de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“,²⁴²⁾ care în 1972 a fost mutată în parcul din curtea reședinței episcopale din Arad. Biserica actuală de zid a fost construită în anul 1938 și poartă hramul celei vechi.



IACOBINI (sat, comuna Brazilii)

O veche biserică de lemn exista la 1755, avea hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“.²⁴³⁾ În anul 1771, credincioșii dornici să-și construiască o nouă biserică, se loveau de legile guvernului, care le interzice.²⁴⁴⁾

În anul 1775 este deja sfințită noua biserică, construită din lemn, cu hramul „**Sf. Teodor Tiron**“,²⁴⁵⁾ așezată pe o colină din capătul „**Uliței de sus**“, care poartă denumirea de „**Morminții vechi**“, vândută în anul 1865 satului Buceava.²⁴⁶⁾ Actuala biserică a fost construită din piatră în anul 1861 și poartă hramul „**Sf. Teodor Tiron**“.

IERCOȘENI (sat, comuna Șilindia)

La începutul secolului al XVIII-lea este menționat preotul Ursu din Iercoșeni care intra în posesia unui **Liturghier** manuscris, copiat de diacul Ioan Petrovici în anul 1736.²⁴⁷⁾

Credem că preotul Ursu sluja într-o biserică de lemn anterioară celei actuale edificată în 1752. Tradiția locală menționează că biserica ar fi fost adusă de la Chisindia.

IERMATA (sat, comuna Seleuș)

Din conscripția lui Sinesie Jivanovici aflăm că la mijlocul secolului al XVIII-lea exista o biserică de lemn, nu de mult construită, cu hramul „**Înălțarea Domnului**“, ²⁴⁸⁾ situată pe vatra veche a satului, de unde, în anul 1773 a fost mutată pe locul bisericii de astăzi. ²⁴⁹⁾

Pe noul amplasament, biserica a fost așezată pe o fundație de piatră, lungă de 7 stânjeni, lată de 3 stânjeni. Biserica avea două clopote, unul de 100 kg, al doilea de 20 kg. ²⁵⁰⁾ În anul 1927 a fost înlocuită cu actuala de zid care poartă hramul celei vechi.

IGNEȘTI (comună)

La anul 1755 satul nu avea biserică și era filie la parohia Buhai. ²⁵¹⁾ După acest an a fost construită o biserică de lemn de la care, în **Colecția de obiecte vechi bisericesti** de la mănăstirea Arad-Gai, se păstrează două icoane pe lemn, una reprezentând pe **Sfântul Nicolae** (nr. inv. 786), iar a doua, **Maica Domului cu Pruncul** (nr. Inv. 787) datate ca fiind din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. ²⁵²⁾ În anul 1823 este sfințită o nouă biserică de lemn cu hramul „**Înălțarea Domnului**“ ²⁵³⁾ edificată pe locul numit „**Câmpul bisericii**“. În anul 1904 este edificată o altă biserică tot din lemn, ce poartă hramul celei vechi. Era de 18 m lungime, 6 m lățime, 4 m înălțime iar turnul de 15 m înălțime. Biserica era de plan dreptunghiular cu absida altarului decroșată, poligonală cu cinci laturi. În anul 1986 această biserică a fost demolată, în locul ei fiind construită o biserică de cărămidă.

ILTEU (sat, comuna Petriș)

În anul 1755 episcopul Sinesie Jivanovici consemnează că în Ilteu exista o biserică de lemn veche și avea hramul „**Sf. Ioan Botezătorul**“. ²⁵⁴⁾ În anul 1761, pe „**Pârâul bisericii**“ a fost edificată o altă biserică de lemn cu hramul celei vechi. Pe pragul de lemn deasupra trecerii dintre naos și tinda bisericii se afla următoarea inscripție „**Eparh Aradului Părintele Sinesie Jivanovici. Fiind acești doi preoți Popa Petru... Popa Constantin dinpreună cu dlui jupân Mihail Todor birău la a. 1761**“ ²⁵⁵⁾ Că această biserică a fost construită în anul 1761 ne este întărită și de următoarea însemnare făcută pe un exemplar al unui Minei pe luna iunie, tipărit la Buda în 1805: „**În altar pe lemnul iconostasului se află sculptat anul 1761, adecă anul edificării bisericii**“ ²⁵⁶⁾ Ulterior, această biserică a fost mutată pe vatra nouă a satului.

În vederea ridicării unui nou edificiu, în anul 1936, se primește aprobarea Comisiei Monumentelor Istorice pentru Transilvania, pentru

demolare, cu indicația lui Atanasie Popa de a se păstra pictura din altar.²⁵⁷⁾ Biserica actuală este din cărămidă, a fost ridicată în anul 1938 și are hramul „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul“.

INEU (oraș)

Până la mijlocul secolului al XVIII-lea exista o biserică, probabil edificată din lemn, în care exista un potir cu inițialele „M. KO“ (Matei Corvin?), donatorul și protectorul cu chipul lui de armură medievală sculptat pe potir, alături de chipul Arhanghelului Mihail (probabil hramul bisericii) și chipul Mântuitorului pe cruce.

La 28 noiembrie 1755 episcopul Sinesie Jivanovici sfințește o nouă biserică de lemn cu hramul „Sf. Arhangheli“,²⁵⁸⁾ construită în mijlocul târgului, pe proprietatea baronului Peterfy, acoperită cu scândură de stejar, având turlă clădite deasupra și prevăzute cu clopote.²⁵⁹⁾ În anul 1844 biserica încă exista,²⁶⁰⁾ ceea ce ne determină să credem că a fost folosită și a existat până către anul 1868 când a fost construită actuala biserică.

IOSAȘ (sat, oraș Gurahonț)

În anul 1755 satul nu avea biserică și era filie la Feniș²⁵⁵⁾. În anul 1810 este construită biserica de lemn cu hramul „Bunavestire“,²⁶²⁾ înlocuită în anul 1948 cu actuala biserică de zid care are hramul celei vechi.

Icoanele ce au împodobit biserica veche de lemn au fost realizate, unele de zugravul Constantin, altele de Iosif.²⁶³⁾

IOSĂȘEL (cartier al orașului Gurahonț)

Pe vatra veche a satului, în locul numit „La bisericuță“, la mijlocul secolului al XVIII-lea a fost construită o biserică de lemn cu hramul „Sfinții Arhangheli“. ²⁶⁴⁾ După mutarea vetrei satului, pe locul unde a fost biserica, în anul 1872 a fost ridicată o troiță ce amintește credincioșilor de vechiul locaș de cult. În anul 1898 a fost construită actuala biserică de lemn cu hramul „Nașterea Maicii Domnului“.

J

JOIA MARE (sat, comuna Almaș)

În primii ani ai celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, pe locul numit de localnici „**Hodobana**“, a fost construită o biserică de lemn, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, sfințită de episcopul Sinesie Jivanovici.²⁶⁵⁾ Până la construirea actualei biserici, credincioșii o frecventau pe cea din parohia vecină, Barda.²⁶⁶⁾ Din însemnările făcute pe filele unui „**Triodion**“ (?), aflăm că la anul 1814 credincioșii din Joia Mare cumpără biserica de lemn din satul vecin Pleșa²⁶⁷⁾, despre care, dintr-o conscripție din anul 1855 aflăm că avea două clopote.²⁶⁸⁾ În anul 1884, protopopul Constantin Gurban al Butenilor, sfințește biserica de zid actuală, care poartă hramul celei vechi.

JULIȚA (sat, comuna Vărădia de Mureș)

În conscripția din 1759 este consemnată existența bisericii de lemn cu hramul „**Sfinții Arhangheli**“, cu mențiunea că era nouă.²⁶⁹⁾ La 3 mai 1787 este consemnată aprobarea din partea autorităților pentru reparații la biserica din Julița,²⁷⁰⁾ dar, în anul 1790 localnicii își construiesc o biserică nouă cu hramul „**Intrarea în Biserică a Maicii Domnului**“,²⁷¹⁾ ce există și azi, sfințită în anul 1803.²⁷²⁾ În anul 1976 a fost construită o biserică de zid cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“.

L

LABAȘINȚ (sat, oraș Lipova)

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea a fost înălțată o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“.²⁷³⁾ În anul 1930, după construirea actualei biserici de piatră cu hramul „**Sf. Proroc Ilie**“, cea veche a fost demolată.

LALAȘINȚ (sat, comuna Bârzava)

Locașul strămoșesc de cult persistă în amintirea locuitorilor, prin toponimul „**Balta bisericii**“ sau „**Progagea veche**“ - cum i se mai spune

locului respectiv - unde se știe că a existat o modestă biserică de lemn. În 1758, protosinghelul Arsenie Radivojevici nota: „[...] Hramul Sfinții Arhangheli, din bârne, ne lipită cu lut, 3 ferestre neînchise, ușă proastă fără zăvor, pridvor de scândură proastă, acoperit cu șindrilă de stejar, turlă de lemn, în ea un clopot [...]. Altarul prost, sfânta masă de scândură, pe ea un acoperământ, antimis sfințit de Gheorghe Popovici în 1755, 2 sfeșnice de alamă, cruce de lemn prost, are Sf. Mir, chivotul-cutie proastă, Evanghelie muntenească[...]”²⁷⁴⁾

La anul 1845, protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu al Lipovei sfințea actuala biserică de zid cu hramul „Sfinții Arhangheli”.

LAZ (sat, comuna Dezna)

În anul 1739 este sfințită biserica cu hramul „Cuvioasa Paraschiva”,²⁷⁵⁾ de la care, în **Colecția de obiecte vechi bisericești** de la mănăstirea Arad-Gai se păstrează o icoană pictată pe lemn ce reprezintă pe **Maica Domului Hodighitria** (nr. iven. 179), datată a fi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea²⁷⁶⁾. Ușile împărătești de la această biserică în dedeniul patru, au fost trimise de către preotul Cornel Bodea din Dezna, istoricului Nicolae Iorga pentru a le cerceta. Mai bine de 50 de ani necunoscându-se nimic de soarta lor, în 1990, cu prilejul unei vizite făcute la mănăstirea Susana, doamna acad. Cornelia Bodea, fiica preotului Cornel Bodea, le găsește aici, în colecția cunoscutului așezământ monahal.²⁷⁷⁾

La sfârșitul secolului al XVII-lea sau începutul celui următor este construită o nouă biserică de lemn, ce avea pe ușile împărătești anul 1800, pe proscomidiar anul 1717, o icoană a Sfântului Nicolae anul 1800, iar pe două icoane împărătești anul 1855. Același an era și pe un policandru din biserică.²⁷⁸⁾ În anul 1927 a fost înlocuită cu actuala de lemn care are hramul celei vechi.

LAZURI (sat, comuna Vârfurile)

În anul 1754 exista o veche biserică de lemn, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”,²⁷⁹⁾ înlocuită în anul 1814 cu alta, tot din lemn și care avea hramul „Pogorârea Duhului Sfânt”.²⁸⁰⁾ A fost demolată în anul 1945, când a început edificarea actualei biserici, terminată în anul 1954 și care are hramul celei anterioare.

LEASA (sat, comuna Hălmagiu)

Dacă în conscripția lui Sinesie Jivanovici din 1754 este cunoscut că credincioșii din Leasa nu aveau biserică, ei frecventând pe cea din

Hălmagiu,²⁸¹⁾ în anul 1760 ei deja aveau o biserică nouă edificată din lemn.²⁸²⁾ La 21 martie 1772, episcopia Aradului cere permisiunea autorităților pentru repararea bisericii din Leasa. Guvernul, la 6 aprilie 1772 cere raportul tablei comitatului Zărand, care informează că biserica din lemn din Leasa a fost închisă de comitele Paul Hollaki, pentru că fusese construită fără permis imperial. În urma aprobării primite, în anul 1785, credincioșii își construiesc o biserică nouă din piatră, cu hramul „**Bunavestire**“,²⁸³⁾ astăzi dispărută. În anul 1949, a fost edificată actuala biserică de zid cu hramul „**Sfinții Arhangheli**“.

LIPOVA (oraș)

O biserică ortodoxă veche exista în afara cetății, construită prin secolul al XV-lea sau poate în timpul lui Sigismund undeva pe „**Dealul viilor**“. Construită probabil din lemn, amintirea acestei biserici, dispărută în decursul timpului, o mai păstrează toponimul „**Valea bisericii**“ care corespunde situației date de francezul Ricault.²⁸⁴⁾

LIVADA (sat, comuna Buteni)

Satul este amintit ca parohie încă în anul 1652.²⁸⁵⁾ Nu știm dacă biserica parohială din sec. al XVII-lea, construită în mod sigur din lemn este cea menționată de Sinesie Jivanovici în 1755 sau nu. Această biserică avea hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“.²⁸⁶⁾

La 25 noiembrie 1779, parohia obține aprobarea pentru construirea unei noi biserici de lemn,²⁸⁷⁾ care, la anul 1783 este sfințită, hramul ei fiind al celei vechi.²⁸⁸⁾

În anul 1906 a fost demolată, în locul ei fiind construită actuala biserică de zid.

LUGUZĂU (sat, comuna Șilindia)

Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea pe „**Dealul viilor**“ exista o biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, înlocuită în 1860 cu alta tot din lemn, cu același hram și sfințită în anul 1869 de protopopul Gheorghe Popescu al Butenilor.²⁸⁹⁾ În 1925 a fost construită actuala biserică de zid cu hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**“, cea veche de lemn fiind vândută prin licitație lui Duma Ilie cu prețul de 7.800 lei.

LUNCA (localitate dispărută)

Satul Lunca,²⁹⁰⁾ situat în hotarul localității Almaș, în partea de vest spre Cil, avea o biserică de lemn încă în anul 1726 în care slujea preotul

Gheorghe, așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe filele unui **Octoih** (Târgoviste 1712).²⁹¹⁾ În jurul anului 1812, locuitorii din Lunca se mută în Almaș²⁹²⁾, în aceste împrejurări găsindu-și sfârșitul și biserica de lemn.

LUNCA TEUZULUI (sat, comuna Beliu)

A existat o biserică de lemn, despre care într-un inventar tipărit de Comisiunea ungară a monumentelor istorice se menționează că data din anul 1882, dată pusă la îndoială de Coriolan Petranu.²⁹³⁾ Biserica a fost folosită până în anul 1923 când a fost înlocuită cu alta tot din lemn, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“. Această biserică așteaptă să fie demolată, în locul ei fiind construită, după 1990, o biserică nouă de cărămidă.

LUNCȘOARA (sat, comuna Hălmăgel)

Încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea exista o veche biserică de lemn, cu hramul „**Bunavestire**“,²⁹⁴⁾ înlocuită, în 1825, cu actuala, edificată tot din lemn, cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“.²⁹⁵⁾

LUPEȘTI (sat, comuna Vărădia de Mureș)

A existat o biserică de lemn încă înainte de mijlocul secolului al XVII-lea, care în 1759 era într-o stare de ruină, ea având hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“.²⁹⁶⁾ În anul 1786 este construită o altă biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“.²⁹⁷⁾ În anul 1867, nu cunoaștem dacă a fost construită alta tot de lemn sau a fost reparată cea cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“.²⁹⁸⁾ În 1939 a fost demolată iar în locul ei fiind construită actuala de zid, care poartă hramul celei vechi.

M

MACEA (comună)

Vechea biserică de lemn, cu hramul „**Nașterea Sf. Ioan Botcătorul**“ exista în prima jumătate a secolului al XVIII-lea²⁹⁹⁾ în jurul anului 1800, a fost construită actuala biserică de piatră purtând hramul celei vechi.³⁰⁰⁾

Pe unul din clopotele rechiziționate în timpul primului război mondial se afla următoarea inscripție: „**Acest clopot e dăruit de Todor Petruț în anul 1700**“.³⁰¹⁾ Acesta putea proveni de la vechea biserică de lemn.

MĂDRIGEȘTI (sat, comuna Brazilii)

Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea exista o biserică, edificată în mod cert din lemn, pentru care credincioșii Groza Toader și Surda Onu cumpără, cu opt florinți, un **Molitvelnic** manuscris, copiat la jumătatea secolului de diacul Ioan Petrovici și îl dau pomană „**la biserică la Mădrijești [...] pentru sufletul lor**“.³⁰²⁾ De la această biserică au fost mutate în cea nouă, edificată în 1803, icoanele împărătești ale iconostasului (**Maica Domnului Hodighitria, Iisus Hristos Pantocrator, Sf. Gheorghe și Sf. Nicolae**) pictate în anul 1777 de zugravul Iosif.³⁰³⁾ Coriolan Petranu, în anul 1925 semna în această biserică patru icoane pe care era anul 1703.³⁰⁴⁾

MĂNĂȘTUR (sat, comuna Vinga)

În 1758, protosinghelul Arsenie Radivoievici cu ocazia vizitei canonice efectuate în Mănăstur, găsește o veche biserică edificată din cărămidă, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“.³⁰⁵⁾ Fiind într-o stare degradată, în anul 1779, credincioșii construiesc o nouă biserică, de această dată din lemn, sfințită la 11 august 1779 de episcopul Moise Putnic (1774-1781) al Timișoarei. A fost folosită până în anul 1888, când în locul ei a fost înălțată actuala biserică de piatră cu același hram.³⁰⁶⁾

MĂDERAT (sat, oraș Pâncota)

Pe locul numit astăzi „**La bisericuță**“, a existat o biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, sfințită în anul 1739.³⁰⁷⁾ În anul 1792 a fost sfințită de episcopul Pavel Avacumovici (1786-1816) al Aradului, biserica actuală de zid, purtând hramul celei vechi.³⁰⁸⁾

MĂGULICEA (sat, comuna Vârfurile)

Între 1754-1762 este edificată biserica de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“,³⁰⁹⁾ înlocuită cu actuala de lemn, care are hramul celei vechi.

MĂRĂUȘ (sat, comuna Craiva)

În a doua jumătate a secolului XVII-lea este menționat preotul Vasile din Mărauș.³¹⁰⁾ Existând preot exista și biserică. Aceasta credem că este cea menționată ca existând pe „**Dealul de Mărauș**“, era edificată din lemn și avea hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.³¹¹⁾

După mutarea vetrei satului, a fost înlocuită cu alta tot de lemn, construită pe locul numit „**Cârna**“, unde era și cimitirul. În jurul anului 1890 este înlocuită cu alta de lemn, demolată înainte de anul 1977, an când este terminată construcția bisericii actuale care are hramul celei vechi.

MÂNDRULOC (sat, comuna Vladimirescu)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“, care la mijlocul secolului al XVIII-lea era veche și într-o stare degradată.³¹²⁾

Biserica era construită pe vatra veche a satului, la locul numit de către localnici „**Hadă**“. Prin anul 1825, mutându-se vatra pe locul actual, biserica a rămas părăsită. În anul 1850 a fost construită biserica actuală cu hramul „**Intrarea Maicii Domnului în Biserică**“.

MÂNERĂU (sat, comuna Bocsig)

În anul 1836 a fost sfințită biserica de lemn cu hramul „**Sf. Cosma și Damian**“³¹³⁾ situată pe locul actualei biserici. Faptul că numai în acest an este sfințită nu exclude existența ei cu mult înainte sau a unei alte biserici, mai ales că de la parohia Mânerău avem matricole parohiale (botezați și decedați) din 1799, din 1800 cele ale cununăților.³¹⁴⁾ Cu toate acestea nu cunoaștem anul construirii ei. Știm că în 1845, Țigan Petru, probabil episcopul, a adunat 100 florini și împreună cu fiul său Ieremia, au dus la bun sfârșit lucrările de reparație a bisericii. În 1857-1858 au mai fost adunați 500 florini pentru o nouă reparație a bisericii. În 1874 a început construirea actualei biserici de zid,³¹⁵⁾ care poartă hramul celei vechi.

MÂSCA (sat, comuna Șiria)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, sfințită în anul 1747.³¹⁶⁾ În anul 1797 este sfințită biserica de piatră, actuală, cu hramul celei vechi.³¹⁷⁾

MERMESTI (sat, comuna Vârfurile)

În anul 1755 satul nu avea biserică, ci era filie la parohia din Vârfurile.³¹⁸⁾ Abia în anul 1767 este construită o biserică de lemn cu hramul „**Bunavestire**“³¹⁹⁾ înlocuită în 1836 cu alta tot de lemn, cu hramul celei vechi.³²⁰⁾ În anul 1928 a fost înlocuită cu alta, la fel construită tot de lemn, cu același hram, demolată în jurul anului 1980 când a fost construită actuala de zid.

MILOVA (sat, comuna Conop)

În 1804 a fost construită o biserică de lemn cu hramul „**Intrarea în Biserică a Maicii Domnului**”³²¹⁾, înlocuită în anul 1898 cu alta tot de lemn și același hram. După construirea actualei biserici de zid, în 1940 a fost demolată.

MINEAD (sat, comuna Ignești)

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost construită o biserică de lemn,³²²⁾ amplasată pe „**Dealul morminților**”. La începutul secolului următor, comitatul voia cu orice preț ca această localitate să-și ridice biserică de piatră, lucru imposibil de realizat cu mijloace proprii. De aceea, comuna adresează Consistoriului eparhial cerându-i intervenția la comitat să îngăduie a-și ridica biserică de lemn. Așa se ajunge că în anul 1831 să ceară deja sfințirea noii biserici de lemn cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**”³²³⁾. În anul 1906 este construită actuala biserică, tot de lemn, cu hramul „**Duminica Tuturor Sfinților**”, cea veche fiind demolată.

MINIȘ (sat, comuna Ghioroc)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Sf. 40 de Mucenici**” sfințită în anul 1729, care trei decenii mai târziu a ajuns într-o stare de ruină.³²⁴⁾ La 27 octombrie 1766, autoritățile austriece încuviințează ridicarea unei noi biserici.³²⁵⁾ Actul a fost eliberat de secretarul mitropoliei, Pavel Nenadovici, abia în 2 mai 1767, semn că autoritățile comitatense nu voiau să-l respecte întocmai.³²⁶⁾

Noua biserică, este edificată din piatră, cu hramul celei vechi. Iconostasul bisericii a fost executat de pictorul Ștefan Tenetchi din Arad al anul 1775. De același pictor mai erau executate și alte icoane păstrate astăzi în **Colecția de artă veche bisericească** de la mănăstirea Arad-Gai.³²⁷⁾ Biserica, la 19 septembrie 1944 a fost bombardată. În locul ei, abia în anul 1957 se începe construcția actualei biserici de cărămidă, cu hramul „**Sf. Împărați Constantin și Elena**”.

MINIȘEL (sat, comuna Tauf)

În anul 1825 satul avea o biserică de lemn în jurul căreia era și cimitirul. În anul 1862 a fost înlocuită cu actuala biserică de piatră, cu hramul „**Înălțarea Domnului**”.

MINIȘUL DE SUS (sat, comuna Tauf)

În anul 1755 este consemnată existența unei biserici de lemn, cu hramul „**Înălțarea Domnului**”,³²⁸⁾ construită în mijlocul satului, pe dealul numit

„Cioc“, unde se afla și cimitirul. În anul 1892 a fost înlocuită cu actuala biserică de zid ce poartă hramul celei vechi.

MIȘCA (comună)

Pe vatra veche a satului a existat o biserică de lemn, despre care episcopul Sinesie Jivanovici, la mijlocul secolului al XVIII-lea nota că este „**veche și avea hramul Bunavestire**“.³²⁹⁾

În anul 1855 a fost construită actuala biserică de zid cu hramul celei vechi.

MOCREA (sat, oraș Ineu)

A existat o biserică de lemn încă în secolul al XVIII-lea, cu hramul „**Nașterea Domnului**“, care la mijlocul secolului următor avea două clopote, unul de 150 kg, iar cel de-a doilea de 100 kg.³³⁰⁾ În anul 1866 a fost demolată iar în locul ei a fost construită actuala biserică de piatră, cu hramul „**Sf. Apostol Andrei**“.

MONEASA (comună)

În anul 1755 satul nu avea biserică și era filie la parohia Neagra.³³¹⁾ Abia după un an a fost construită o biserică de lemn, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“³³²⁾, înlocuită în anul 1882 cu actuala de zid, care poartă hramul celei vechi.³³³⁾

MONOROȘTIA (sat, comuna Bârzava)

În anul 1779 a fost construită o biserică de lemn cu hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“, care în anul 1856 se afla în stare degradată.³³⁴⁾ În 1890, familia Băfnariu Iosif donează biserica din Bata, având același hram, credincioșilor din Monoroștia. Inițial de dimensiuni reduse, biserica a fost ulterior mărită, iar exteriorul tencuit.³³⁵⁾ În 1967, biserica a fost mistuită de un incendiu, în 1971 fiind construită actuala de zid, având aceleași dimensiuni și același hram.

MORODA (sat, comuna Șeleuș)

În anul 1739 era sfințită o biserică de lemn cu hramul „**Sfinții Arhangheli**“³³⁶⁾, construită pe locul actualului cimitir vechi, lângă Cigher. În 1761, după mutarea satului pe vatra actuală, este construită o altă biserică de lemn,³³⁷⁾ cu același hram, având o lungime de 7 stânjeni și o

lățime de 3½ stânjeni.³³⁸⁾ Demolată în 1912, în locul ei a fost construită actuala biserică de zid având hramul celei vechi.

MUSTEȘTI (sat, oraș Gurahonț)

Până la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, satul nu avea biserică, era filie la parohia Secaș.³³⁹⁾ Abia după 1755 este construită o biserică de lemn, cu hramul „**Bunavestire**“, înlocuită în 1837 cu alta de lemn, care avea același hram.³⁴⁰⁾ În anul 1862 a fost împodobită cu pictură, iar la 15 noiembrie, același an, este sfințită de protopopul Isaia Popovici al Butenilor.³⁴¹⁾ În anul 1941 a fost demolată iar în locul ei a fost construită actuala biserică.

N

NADĂȘ (sat, comuna Taut)

În anul 1734 este târnosită biserica de lemn cu hramul „**Sf. Apostoli Petru și Pavel**“.³⁴²⁾ În urma cererii credincioșilor, la 30 iunie 1768, parohia primește aprobare a-și construi un nou locaș de cult.³⁴³⁾ Noul locaș de cult construit tot de lemn, a primit hramul celui vechi.

În anul 1904 a fost înlocuit cu actuala biserică, construită din piatră și care poartă hramul celei vechi.

NĂDAB (sat, orașul Chișineu-Criș)

La mijlocul secolului al XVIII-lea este menționată existența unei vechi biserici de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.³⁴⁴⁾ La 1 iunie 1772 este înregistrat raportul adunării generale a comitatului Arad către consiliul locotenențial regesc, în care se menționa cererea comunității bisericești a localității Nădab către împărăteasa Maria Terezia pentru obținerea aprobării construirii unei noi biserici, întrucât cea veche de lemn se află în stare avansată de ruină.³⁴⁵⁾ Aprobarea au obținut-o abia la 27 octombrie 1774,³⁴⁶⁾ când se construiește o nouă biserică din piatră. Iconostasul acestei biserici a fost realizat de cunoscutul pictor arădean Ștefan Tenetchi în anul 1790. După demolarea bisericii vechi și construirea actualei, în 1892, iconostasul a fost mutat în cea nouă.

NĂDĂLBESTI (sat, comuna Ignești)

În anul 1755 satul nu avea biserică iar credincioșii frecventau biserica din Neagra.³⁴⁷⁾ În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este construită o biserică de lemn în care se folosea un antimis din 1760,³⁴⁸⁾ din păcate nu cunoaștem de cine a fost sfințit. În anul 1825, episcopul Iosif Putnic, în calitate sa de administrator al eparhiei Aradului (1818-1829), sfințește o nouă biserică de lemn cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“³⁴⁹⁾ construită fără aprobarea guvernului, actele fiind înaintate ulterior.³⁵⁰⁾ Biserica a avut o valoroasă pictură interioară, din care este foarte cunoscută imaginea femeii la stâlpul infamiei transmisă de Coriolan Petranu.³⁵¹⁾ Biserica este demolată în anul 1937, în locul ei fiind edificată actuala de zid ce are hramul celei vechi.

NĂDLAC (oraș)

Episcopul Sinesie Jivanovici, în anul 1755 când vizitează parohia din Nădlac, găsește aici o veche biserică de piatră, cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“.³⁵²⁾ Din cauză că biserica era veche și ruinată, credincioșii își construiesc o altă biserică, de lemn, care în anul 1759 nu era încă terminată. Acoperită cu șindrilă, biserica avea un turn mare și el neterminat, în el trei clopote. Avea un prestol de piatră sfințit de episcopul Isaia Antonovici (1731-1748) al Aradului, iar antimisul de Sinesie Jivanovici.³⁵³⁾ Cu timpul, devenind neîncăpătoare, biserica a fost înlocuită cu alta de zid, cu hramul celei vechi, a cărei construcție a fost încheiată în anul 1829.

NEAGRA (sat, comuna Dezna)

În anul 1754 existau două biserici, una veche de lemn, cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“ și una nouă, din piatră, cu hramul „**Sf. Evanghelist Luca**“.³⁵⁴⁾ În anul 1825 Iosif Putnic, în calitate sa de administrator al eparhiei Aradului, sfințește o nouă biserică, edificată din lemn, cu hramul „**Bunavestire**“,³⁵⁵⁾ înlocuită în anul 1892 cu actuala, cu același hram, edificată din piatră.

NERMIȘ (sat comuna Archiș)

În anul 1750 preotul Ioan care sluja într-o biserică de lemn ctitorită de el cu mult înainte de acest an.³⁵⁶⁾ La mijlocul secolului următor, este înlocuită cu alta tot din lemn, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“,³⁵⁷⁾ înlocuită în ultimii ani cu actuala.



ODVOȘ (sat, comuna Conop)

La mijlocul secolului al XVIII-lea credincioșii își construiau o biserică de lemn,³⁵⁸⁾ înlocuită în anul 1804 cu alta tot din lemn, cu hramul „**Bunavestire**“.³⁵⁹⁾ În anul 1868 a început construirea actualei biserici de zid, cu același hram, terminată în anul 1870.

OLARI (comună)

În conscripția lui Sinesie Jivanovici de la mijlocul veacului al XVIII-lea, este menționată o veche biserică de lemn cu hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“.³⁶⁰⁾ În anul 1768, enoriașii solicită autorităților autorizație pentru construirea unei biserici.³⁶¹⁾ Nu cunoaștem răspunsul autorităților la cererea credincioșilor din Olari. Cert este că în anul 1850 începe construirea actualei biserici de zid, cu hramul „**Sf. Arhangheli**“, sfințită la 8 noiembrie 1852. În anul 1909, din cauza unor degradări a trebuit renovată din temelii.

OSTROV (sat, comuna Birchiș)

Tradiția consemnează existența unei biserici încă din secolul al XVIII-lea. În anul 1836, protopopul Vasile Caracioni sfințește biserica de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“.³⁶²⁾ În anul 1888 credincioșii intenționau să-și construiască o biserică nouă.³⁶³⁾ În 1890 este construită actuala biserică de zid cu hramul celei vechi.

P

PĂDURENI (sat, oraș Chișineu-Criș)

Parohia Pădureni este atestată pentru prima dată la anul 1700,³⁶⁴⁾ și nu putea avea decât o biserică de lemn. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este înlocuită cu actuala de piatră care are hramul

„**Sf. Mc. Gheorghe**“. Forma actuală a bisericii este din anul 1933 în urma unei renovări radicale.

PĂIUȘENI (sat, comuna Chisindia)

În anul 1755 satul încă nu avea biserică și era filie la Chisindia.³⁶⁵⁾ Numai după acest an este construită o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Ignatie**“ și care în anul 1855 era în stare de ruină.³⁶⁶⁾ În anul 1861 este sfințită o nouă biserică de lemn, cu hramul „**Întâmpinarea Domnului**“,³⁶⁷⁾ și care după afirmațiile lui Coriolan Petranu ar fi fost adusă de la Cuied. Biserica avea o pictură mai veche și alta din anul 1866 executată de Ioan Feier și Pavel Țucra.³⁶⁸⁾ După construirea bisericii actuale de zid, cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“, în anul 1930, cea de lemn a fost vândută la licitație unui cetățean din satul Joia Mare.

PĂTÂRȘ (sat, comuna Ususău)

A existat o biserică de lemn, cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“ sfințită în anul 1796 de protopopul Constantin Ioanovici al Lipovei.³⁶⁹⁾ A dăinuit până în anul 1925 când a fost înlocuită cu actuala edificată tot din lemn, având hramul celei vechi.

PĂULIȘ (comună)

Faptul că în anul 1530 este menționat preotul Mircea din Păuliș,³⁷⁰⁾ putem presupune că exista și o biserică, edificată în mod sigur din lemn. Sinesie Jivanovici, la mijlocul secolului al XVIII-lea menționa existența unei vechi biserici de lemn cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“.³⁷¹⁾ Fiind degradată de intemperii, în anul 1779, credincioșii cer aprobarea pentru construirea unei noi biserici. Aprobarea o primesc în 1780 când începe construcția actualei biserici de piatră, ce are hramul celei vechi.³⁷²⁾

PÂNCOTA (oraș)

În prima jumătate a secolului al XVII-lea un exemplar din **Tâlcul evangheliilor** și **Molitvenicul românesc**, imprimate de Coresi, se pare în Brașov în 1567-1568, pentru un timp se aflau în posesia preotului Ioan din Pâncota.³⁷³⁾ Existând preot exista în mod cert și biserică, înlocuită la începutul veacului următor cu alta din lemn, cu hramul „**Sf. Arhangheli**“, sfințită în anul 1728.³⁷⁴⁾

În anul 1765, credincioșii primesc aprobarea pentru construirea unui nou locaș de cult, cu condiția că vor putea suporta întreaga cheltuială. În

anul următor construcția stagnează din cauză că enoriașii nu mai puteau suporta cheltuielile. Episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului, este reclamat la tron de cancelaria Ungariei că ține credincioșii din Păuliș fără biserică, pe motiv că nu le dă banii pe care se angajase să-i dea un an înainte. Episcopul se justifică, dar la 9 decembrie 1766 este solicitat să trimită planul și devizul bisericii cu indicarea provenienței banilor necesari pentru construcție.³⁷⁵⁾

Nu cunoaștem cum au decurs în continuare lucrările, cert este că în anul 1812 a fost sfințită de către protopopul Gheorghe Chirilovici al Șiriei, actuala biserică de zid cu hramul „**Sf. Apostoli Petru și Pavel**“.³⁷⁶⁾

PÎRNEȘTI (sat, comuna Săvârșin)

În conscripția lui Sinesie Jivanovici se menționează că la mijlocul secolului al XVIII-lea exista o veche biserică de lemn cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“ și care la 1755 era într-o stare foarte slabă.³⁷⁷⁾ În anul 1817 este construită o nouă biserică din lemn, cu hramul „**Sf. Ioan Botezătorul**“.³⁰⁸⁾ Înlocuită în 1877 cu alta din lemn cu hramul „**Sf. Ioan Gură de Aur**“.³⁷⁹⁾ Actuala biserică de zid a fost construită în anul 1939 și are hramul celei vechi. În anul 1940, biserica de lemn a fost demolată.

PEREG (comună)

Exista o biserică în mod sigur construită din lemn, pentru care în 1702 preotul Avram dădea „**de pomană pentru pomenirea părinților**“ un exemplar al **Noului Testament** tipărit la Bălgrad în 1648.³⁸⁰⁾ Nu cunoaștem mai multe amănunte despre soarta ei.

PESCARI (sat, comuna Gurahonț)

Satul s-a format în jurul anului 1835 din două așezări, Mizeș și Hold.³⁸¹⁾ În anul 1755 Mizeș era filie la Crocna, iar Hold la Feniș, ele neavând biserică.³⁸²⁾ După mai bine de un deceniu, prin 1767, cele două sate având biserici, la Mizeș funcționând preotul Gheorghe Popovici iar în Hold, Petru Sârbu.³⁸³⁾

După contopirea celor două sate într-unul singur sub numele de Holdmizeș, a fost construită o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“.³⁸⁴⁾ Înlocuită la anul 1906 cu altă biserică tot din lemn, hramul fiind același. Actuala biserică este din anul 1936 și este construită din cărămidă.

PETRIȘ (comună)

În conscripția din anul 1755 este consemnată existența unei vechi biserici cu hramul „**Bunavestire**“³⁸⁵⁾, care în 1763 era într-o stare slabă, construindu-se o altă biserică, tot de lemn, cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“³⁸⁶⁾ demolată în anul 1883. În același an a fost construită actuala biserică de piatră cu hramul celei vechi.

PIL (comună)

În jurul anului 1735 a fost construită biserica de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“³⁸⁷⁾ care în anul 1785 a fost înlocuită cu actuala de piatră cu același hram.

PLEȘA (localitate dispărută)

Satul Pleșa³⁸⁸⁾ așezat în hotarul Almașului în partea dinspre Joia Mare, unde dealul Pleșa îi păstrează amintirea, a avut o biserică de lemn așezată în cimitir. De pe filele unui **Octoih** (Târgoviște, 1712), aflăm că la anul 1747 ea exista și avea ca preot pe Constantin,³⁸⁹⁾ iar hramul ei era „**Cuvioasa Paraschiva**“³⁹⁰⁾. Dintr-o însemnare făcută pe filele unui **Triodion** (?), aflăm că la anul 1814, biserica a fost vândută satului vecin Joia Mare.³⁹¹⁾ Odată cu biserica au fost vândute și cărțile de cult.³⁹²⁾

PLEȘCUȚA (comună)

Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea exista o biserică de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“³⁹³⁾ înlocuită, în anul 1825, cu alta, tot din lemn, edificată în cimitir din materialul celei vechi. Avea hramul „**Sf. Arhangheli**“³⁹⁴⁾. În anul 1926 a fost construită actuala biserică de lemn, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, cea veche fiind demolată.

PLOPI (localitate dispărută)

În anul 1755, Sinesie Jivanovici menționează că satul Plopi,³⁹⁵⁾ nu avea biserică, credincioșii frecventând biserica din satul Almaș.³⁹⁶⁾ La 1783 este menționat preotul Sav din această localitate,³⁹⁷⁾ care în mod sigur slujea într-o biserică de lemn.

POIENARI (sat, comuna Hălmagiu)

La mijlocul secolului la XVIII-lea exista o veche biserică de lemn aflată în ruină,³⁹⁸⁾ înlocuită în anul 1818 cu alta de lemn, cu hramul „**Sf. Ierarh**

Nicolae“.³⁹⁹⁾ În anul 1928 a fost demolată, în locul ei fiind construită alta tot din lemn cu hramul celei vechi.

PRĂJESTI (sat, orașul Sebiș)

În partea stângă a drumului ce duce la Sălăgeni înainte de a urca dealul unde este așezat satul, la locul numit „**Dealul popii**“ a existat o biserică de lemn⁴⁰⁰⁾ cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, consemnată și în anul 1755 de Sinesie Jivanovici, fără a arăta locul unde era amplasată.⁴⁰¹⁾ În anul 1810, episcopul Pavel Avacumovici al Aradului, sfințește o biserică de piatră, care avea hramul celei vechi,⁴⁰²⁾ înlocuită cu actuala în anul 1896.

PRUNIȘOR (sat, orașul Sebiș)

Până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea (1780-1800), când s-a construit vatra actuală a satului, existau mai multe cătune, **Hălmăgeni, Moțasca și Cofănești**. Tradiția consemnează că cei care locuiau în **Hălmăgeni și Moțasca** aveau o bisericuță de lemn, peste vale, pe locul numit astăzi de către localnici „**La bisericuță**“. Cei din **Cofănești**, aveau și ei o biserică de lemn pe „**Dealul băii**“, pe o ridicătură de teren din partea de sud a cimitirului. În apropierea cimitirului era și cătunul **Hândăbasasca**.

Nu cunoaștem despre care din aceste biserici amintește episcopul Sinesie Jivanovici că a fost construită nu cu mult înainte de anul 1754, era de lemn și avea hramul „**Sf. Arhangheli**“⁴⁰³⁾ După constituirea vetrei actuale a satului, biserica a fost vândută satului Rănușa, în locul ei fiind construită alta tot de lemn, care avea hramul celei vechi,⁴⁰⁴⁾ înlocuită în 1889 cu alta de zid. În anul 1980 a fost edificată biserica actuală, cea veche fiind demolată.

R

RADNA (componentă a orașului Lipova)

La mijlocul secolului al XVIII-lea este menționată biserica de lemn cu hramul „**Intrarea în Biserică a Maicii Domnului**“⁴⁰⁵⁾, situată pe „**Ulița țarinci**“ în curtea bisericii fiind și cimitirul. La 19 aprilie 1782 este înregistrată cererea credincioșilor pentru aprobarea construirii unui nou locaș de cult sau pentru repararea celui vechi. Aprobarea o primesc la 17

îunie 1782,⁴⁰⁶⁾ când credincioșii își construiesc o nouă biserică de zid. În anul 1836 biserica necesita mari reparații la turn. Din cauză că mijloacele materiale ale credincioșilor erau insuficiente, se cere inițierea unei colecte publice. Motivarea cuprinde și acel moment special că, Radna, care era oraș cameral, avea o mănăstire cu călugări franciscani, era considerat necesar să se țină cont și de prestigiul bisericii ortodoxe de a fi reparată frumos biserica.⁴⁰⁷⁾

Cu toate că fusese aprobată numai repararea turnului, credincioșii își construiesc o nouă biserică de zid, sau au refăcut-o în întregime pe cea veche, astfel că în anul 1840 este terminată biserica actuală, cu hramul celei vechi.

RĂDEȘTI (sat, comuna Almaș)

În anul 1754 exista o veche biserică de lemn, cu hramul „Cuvioasa Paraschiva“,⁴⁰⁸⁾ amplasată pe „Dealul bisericii“, de unde, în anul 1825, a fost mutată pe locul actualei biserici. Aici, a dăinuit până în anul 1926 când a fost demolată, în locul ei fiind construită actuala de zid, cu hramul „Sf. Mucenic Gheorghe“.

RĂNUȘA (sat, comuna Moneasa)

În anul 1754 satul nu avea biserică și era filie la Neagra.⁴⁰⁹⁾ La începutul secolului al XIX-lea, comunitatea bisericească cumpără biserica de lemn din Prunișor, păstrându-i hramul inițial, „Sf. Arhangheli“, și a fost amplasată pe „Dealul cimitirului“. Biserica a fost mistuită de un incendiu, în anul 1911 fiind edificată actuala biserică de piatră pe locul donat de preotul Sinesie Ioja.

RĂPSIG (sat, comuna Bocsig)

În anul 1749 este construită biserica de lemn⁴¹⁰⁾ cu hramul „Sf. Mucenic Gheorghe“, care la 1755 încă nu era sfințită.⁴¹¹⁾ După un veac de la construirea bisericii, credincioșii intenționau să-și edifice din piatră un nou locaș de cult. Acesta este motivul pentru care protopopul Moise Ghergar al Incului, în calitate de membru al sinodului eparhial, în ședința acestuia din martie 1849 de la Chișineu Criș, intervine pentru comunitatea din Răpsig de a primi un ajutor de la autoritățile de stat. În condițiile unui refuz, credincioșii erau hotărâți ca, „după puțință biserică de lemn a-și face“.⁴¹²⁾

Noua biserică, edificată din lemn, cu hramul „Sf. Grigore Teologul“⁴¹³⁾ în anul 1885 a fost înlocuită cu actuala de zid cu hramul „Nașterea Maicii Domnului“.

REVETIȘ (sat, comuna Dieci)

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost construită biserica de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“, ⁴¹⁴⁾ situată în partea de sud-est față de actuala vatră a satului, în imediata apropiere a malului drept al Crișului Alb. De la această biserică, în **Colecția de obiecte vechi bisericesti de la mănăstirea Arad-Gai**, se păstrează un prăznicar cu 12 scene (nr. inv. 151), din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ⁴¹⁵⁾.

După mutarea vetrei satului pe actualul amplasament, la începutul secolului al XIX-lea, este edificată o nouă biserică de lemn, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, ⁴¹⁶⁾ care la proscomidier avea însemnat anul „**1818 și reprezentăți Sf. Apostoli Petru și Pavel**“. ⁴¹⁷⁾ În anul 1890 a fost înlocuită cu actuala biserică de piatră, cu hramul celei vechi.

ROGOZ DE BELIU (sat, comuna Craiva)

Exista o biserică de lemn încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ⁴¹⁸⁾ înlocuită în 1868 cu actuala de lemn, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“. Are pictură din anul 1889 după cum reiese dintr-o inscripție de deasupra despărțiturii dintre partea femeiască și cea bărbătească. În acest an biserica urmează a fi demolată, fiind construită o nouă biserică de cărămidă.

ROSTOCI (sat, comuna Pleșcuța)

În anul 1755 satul nu avea biserică însă era organizată ca parohie având și preot, iar Dumbrava era filie la Rostoci. ⁴¹⁹⁾ Abia în anul 1762 este edificată o biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, ⁴²⁰⁾ care avea un iconostas din anul 1851. Coriolan Petranu datează biserica din 1776. ⁴²¹⁾ Biserica de lemn în anul 1957 a fost înlocuită cu actuala de zid, care poartă hramul celei vechi.

ROȘIA (sat, comuna Dieci)

Exista o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“ construită nu cu mult înainte de anul 1755. ⁴²²⁾ înlocuită în 1896 cu actuala. În anul 1995, din inițiativa Prea Sfințitului Dr. Timotei Sevcicu, episcopul Aradului, în jurul acestei biserici s-a înființat o mănăstire de maici.

ROȘIA NOUĂ (sat, comuna Petriș)

Din conscripția lui Sinesie Jivanovici aflăm că la anul 1755 exista o veche biserică de lemn cu hramul „**Bunavestire**“ ⁴²³⁾ În anul 1810 biserica

a fost înstrăinată satului Șteia din județul Hunedoara, pe locul ei înălțându-se biserica de lemn actuală cu hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**“.

De la vechea biserică s-au păstrat trei icoane împărătești cu o decorație în ipsos, tehnică de lucru întâlnită în țările române, icoane databile din secolul al XVIII-lea.⁴²⁴⁾ Tradiția consemnează că icoanele de la actuala biserică ar fi de la cea veche.

S

SĂLĂGENI (sat, orașul Sebiș)

La anul 1765 satul nu avea încă biserică, era filie la Prăjești.⁴²⁵⁾ În anul 1786 este menționat preotul Petru din Sălăgeni⁴²⁶⁾ care în mod sigur slujea într-o biserică de lemn care avea hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“⁴²⁷⁾, înlocuită în 1912 cu actuala de zid, cu hramul celei vechi.

SÂNTANA-COMLĂUȘ (oraș)

În conscripția lui Sinesie Jivanovici de la mijlocul secolului al XVIII-lea este menționată existența unei vechi biserici de lemn cu hramul „**Înălțarea Domnului**“, credincioșii intenționând să-și construiască alta nouă.⁴²⁸⁾ Înainte de anul 1693 popa Todor din Comlăuș făcea o însemnare pe coperta a III-a a unui exemplar al **Cazaniei lui Varlaam**, despre faptul că a dobândit cartea cu prilejul stabilirii părții de moștenire lăsată de părintele său, care poate și el a fost preot, dovadă fiind faptul că acest exemplar este lăsat moștenire fiului său, care i-a urmat la altarul bisericii din sat.⁴²⁹⁾ Această însemnare manunscrisă ne întărește convingerea că biserica de lemn exista încă de la mijlocul veacului al XVII-lea.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, credincioșii își edifică o biserică de zid cu hramul celei vechi, demolată în anul 1903 din cauză că necesita mari reparații.

SĂVÂRȘIN (comună)

În cimitirul satului exista la anul 1755 o veche biserică de lemn cu hramul „**Bunavestire**“,⁴³⁰⁾ pentru care, la 24 mai 1768, credincioșii primesc aprobarea de a fi reparată.⁴³¹⁾ În anul 1855 întâlnim o altă biserică de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“,⁴³²⁾ vândută în jurul anului 1900 satului

Temeșești. În anul 1899 a fost construită actuala biserică de zid cu hramul celei vechi.

SÂMBĂTENI (sat, comuna Păuliș)

În anul 1729 a fost construită o biserică de lemn,⁴³³⁾ cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“, sfințită la 2 aprilie 1755.⁴³⁴⁾ După construirea bisericii actuale cu hramul celei vechi, în anul 1838, cea de lemn a fost demolată.

SÂRBI (sat, comuna Hălmăgel)

Faptul că la începutul secolului al XVIII-lea (1703), preotul Ioan din Sârbi era proprietarul unui **Miscelanu** copiat la sfârșitul secolului al XVII-lea de popa Pătru din Tinăud, cumpărat de la alt preot din Sârbi, preotul Petru, dând pe ea 10 florinți,⁴³⁵⁾ ne întărește convingerea că exista și biserică, în mod cert construită din lemn. În anul 1755 locașul de cult nu mai exista, satul fiind filie la Hălmagiu.⁴³⁶⁾ În anul 1762 era construită deja o altă biserică de lemn cu hramul „Înălțarea Domului“,⁴³⁷⁾ înlocuită în anul 1935 cu actuala de piatră.

SÂRBI (localitate dispărută)

Între Cilul de Jos și Bontăști, în secolul al XVI-lea existau două localități cu același nume, Sârbii de Jos și Sârbii de Sus. În anul 1525 sunt menționați preoții Ioan și Teodor din Sârbii de Jos.⁴³⁸⁾ Existența celor doi preoți în această localitate ne determină să credem că exista și o biserică, în mod cert edificată din lemn. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea, cele două localități sunt contopite într-una singură, Sârbi, care la anul 1755 nu avea biserică și era filie la Bontăști.⁴³⁹⁾ În anul 1767 satul avea din nou biserică iar preot funcționa Onu Popovici născut în Bontăști.⁴⁴⁰⁾

În anul 1828, în urma reglementării urbariale, satul Sârbi, s-a alăturat la Cilul de Jos⁴⁴¹⁾ împrejurări în care biserica de lemn își află sfârșitul.

SEBIȘ (oraș)

Parohia ortodoxă română din Sebiș este atestată documentar la anul 1542,⁴⁴²⁾ ceea ce presupune și existența unei biserici, construită în mod cert din lemn. Despre o biserică de lemn avem informații din conscripția lui Sinesie Jivanovici de la 1755, avea hramul „**Sf. Arhangheli**“ și nu era de mult timp construită.⁴⁴³⁾ La 21 august 1783 este înregistrată aprobarea cererii „**târgoveților de rit greco-neunit**“ din Sebiș, care doreau ridicarea unui nou locaș de cult.⁴⁴⁴⁾ În anul următor, 1784, este amintită deja „**biserica nou ridicată din Sebiș**,“⁴⁴⁵⁾ construită din lemn și situată „în

spatele gării, între casa piccherului și casele funcționarilor gării“, ⁴⁴⁶⁾ pe locul unde până nu demult, puteau fi văzute urmele unui cimitir.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, sistematizându-se localitatea, biserica de lemn a fost mutată în „**Parcul gorunilor**“, aproape peste drum de locul actualei biserici. ⁴⁴⁷⁾ În anul 1829, parohia depune o cerere pentru întocmirea actelor necesare edificării unei noi biserici, aprobarea dându-se sub anumite condiții, împotriva cărora episcopul Nestor Ioanovici (1829-1830) al Aradului a protestat, însă fără nici un rezultat. ⁴⁴⁸⁾ Cu toate greutățile întâmpinate, în anul 1834 este terminată edificarea bisericii actuale, cea veche de lemn fiind demolată.

SECACI DE BELIU (sat, comuna Beliu)

Exista o biserică de lemn a cărui preot, Teodor Nicovici, la 29 februarie 1725, „**pe o claie de fân**“, cumpără de la protopopul Iacobici din Sinteia un exemplar din **Evangelhia învățătoare** tipărită la mănăstirea Dealul în anul 1644. ⁴⁴⁹⁾ Nu cunoaștem dacă de la această biserică sau de la alta provin icoanele executate în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de zugravul Iosif. ⁴⁵⁰⁾ La începutul secolului al XIX-lea este construită o biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, înlocuită cu actuala de zid.

SECAȘ (sat, comuna Brazii)

La anul 1755 este menționată existența unei vechi biserici de lemn cu hramul „**Sf. 40 de Mucenici**“, ⁴⁵¹⁾ înlocuită în anul 1837 cu biserica actuală, edificată din piatră, cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“. ⁴⁵²⁾

SECUSIGIU (comună)

În anul 1722, mitropolitul Ioanichie (1713-1727) al Timișoarei, sfințește un antimis pentru biserica cu hramul „**Sf. Mc. Gheorghe**“ din parohia Secusigiu. ⁴⁵³⁾ Nu cunoaștem dacă este aceeași biserică pe care, în anul 1758 o vizita și descria protosinghelul Arsenie Radivoievici. După însemnările pe care le face, deducem că biserica era edificată din material „**slab**“, adică lemnos, avea trei ferestre, cupolă de șindrilă, uși de tâmplărie „**[...] altarul prost, prestolul din lemn, pe el veșminte, antimis sfințit de patriarhul Arsenie IV în 1744 [...] patru icoane pe prestol [...]**“ ⁴⁵⁴⁾ Această biserică de lemn a fost înlocuită în anul 1833 cu actuala de zid, purtând hramul celei vechi. ⁴⁵⁵⁾

SELEUȘ (comună)

În anul 1745 a fost sfințită biserica de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.⁴⁵⁶⁾ Ctitorul bisericii este preotul Simion Horga, tatăl cunoscutului iluminist Nicolae Horga Popovici, și care funcționa în parohia Seleuș din 24 iunie 1743.⁴⁵⁷⁾ Îi urmează, Ioan și Marian Horga Popovici, frații cărturarului, iar din 1799 însuși Nicolae Horga Popovici.⁴⁵⁸⁾ În 1870, biserica de lemn a fost înlocuită cu actuala de zid care poartă hramul celei vechi.

Până în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea în hotarul Seleușului, a existat o așezare, astăzi dispărută, Cigherel, care, în anul 1726 avea o biserică de lemn, așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe filele unui exemplar al **Cazaniei lui Varlaam**.⁴⁵⁹⁾ Din conscripția episcopului Sinesie Jivanovici de la mijlocul veacului al XVIII-lea aflăm că biserica avea hramul „**Sf. Arhangheli**“.⁴⁶⁰⁾ La 30 iunie 1768, parohia primește aprobarea autorităților pentru a-și construi o nouă biserică⁴⁶¹⁾. În anul 1855 biserica de lemn exista,⁴⁶²⁾ satul nefiind încă alipit Seleușului.

SELIȘTEA (sat, comuna Cărand)

În anul 1752 este menționată existența unei biserici de lemn acoperită cu șindrilă.⁴⁶³⁾ A fost înlocuită cu alta tot din lemn care avea pe o grindă încrustat anul 1816. Biserica a avut pictură în altar pe boltă și în tindă⁴⁶⁴⁾. În anul 1937 a fost înlocuită cu actuala de piatră, cu hramul „**Înălțarea Domnului**“.

SEMLAC (comună)

Pe vatra veche a satului la locul numit „**Bisericuță**“, a existat o biserică de grădele „**lipită și văruiță**“ și avea hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“.⁴⁶⁵⁾ În anul 1771 a fost înlocuită de actuala biserică de piatră ce poartă hramul „**Sf. Ioan Gură de Aur**“.⁴⁶⁶⁾

SINTEA MARE (comună)

La mijlocul veacului al XVIII-lea, exista o veche biserică de lemn cu hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“.⁴⁶⁷⁾ Datorită vechimii și stării în care se afla, la 13 martie 1769, autoritățile aprobau construirea unui nou locaș de cult,⁴⁶⁸⁾ despre care nu cunoaștem alte detalii. Biserica actuală a fost construită în anul 1872 și are hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.

Între Sinteia Mare și Chișineu Criș, în anul 1338 este atestată localitatea **Chuba**, astăzi dispărută,⁴⁶⁹⁾ și care la acel an avea o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Teodor**“.⁴⁷⁰⁾

SINTEA MICĂ (sat, comuna Olari)

La începutul secolului al XVIII-lea, a fost înălțată o biserică de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, ⁴⁷¹⁾ care cu timpul devenind neîncăpătoare, în anul 1807 a fost înlocuită cu alta de zid. În anul 1907 ea a fost demolată, pentru ca în anul următor să fie construită biserica actuală purtând același hram. ⁴⁷²⁾

SLATINA DE CRIȘ (sat, comuna Dezna)

În conscripția episcopului Sinesie Jivanovici de la mijlocul secolului al XVIII-lea este menționat faptul că satul nu avea biserică și era filie la Neagra. ⁴⁷³⁾ În anul 1831, episcopul Maxim Manuilovici (1829-1833) al Vârșetului sfințește biserica de lemn cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“, ⁴⁷⁴⁾ înlocuită cu actuala de zid în anul 1896, purtând hramul celei vechi.

SLATINA DE MUREȘ (sat, comuna Bârzava)

Pe „**Dâmbul bisericeții**“ a existat o biserică de lemn, cu hramul „**Înălțarea Domnului**“, construită la anul 1815. ⁴⁷⁵⁾ A dăinuit până în anul 1889, când a fost demolată, în locul ei ridicându-se actuala biserică de zid cu hramul celei vechi.

SOCODOR (comună)

În anul 1730 a fost construită biserica de lemn cu hramul „**Sf. Arhangelii**“, ⁴⁷⁶⁾ a cărui iconostas a fost executat de zugravul Nistor în anul 1736. ⁴⁷⁷⁾ În 1763 a fost înlocuită cu actuala biserică din piatră și cărămidă, cu hramul „**Bunavestire**“

STEJAR (sat, comuna Vărădia de Mureș)

A existat o biserică de lemn, cu hramul „**Sf. Arhangelii**“, construită pe la începutul secolului al XVIII-lea. ⁴⁷⁸⁾ Tradiția consemnează că în a două jumătate a secolului al XIX-lea a fost construită o altă biserică de lemn, cu același hram, locașul de cult vechi fiind demolat.

În anul 1940 a fost înlocuită cu actuala de zid.

STOIENEȘTI (sat, comuna Craiva)

A existat o bisericuță de lemn încă din secolul al XVIII-lea, înlocuită în anul 1975 cu actuala care are hramul „**Sf. Arhangelii**“.

SUSAG (sat, comuna Craiva)

O biserică de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“ a existat încă din secolul al XVIII-lea,⁴⁷⁹⁾ înlocuită în 1933 cu actuala de zid care are hramul celei vechi.

SUSANI (sat, comuna Ignești)

În anul 1754 exista o biserică de lemn construită nu de mulți ani, cu hramul „**Înălțarea Domnului**“⁴⁸⁰⁾ și care pe iconostas avea însemnat anul 1765.⁴⁸¹⁾

Biserica se afla pe vatra veche a satului, la locul numit „**Vâlceauă**“ sau „**Tintirim**“. Odată cu mutarea satului pe vatra actuală, a fost mutată și biserica, pe intravilanul cu numărul 78. În anul 1931, pentru suma de 5.000 lei, materialul bisericii a fost vândut lui Ioan Cadar, măcelar din Sebiș, care a folosit materialul la construcția unei ghețării. În același an, credincioșii își edifică un nou locaș de cult, tot din lemn, sfințit în anul 1934 de către protopopul Ștefan Lungu al Butenilor. În anul 1947 s-a început edificarea actualei biserici de cărămidă, care poartă hramul celei vechi.

Ș

ȘEITIN (comună)

Primele informații documentare despre existența unei biserici avem de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului, în anul 1755, vizitând Șeitinul, găsește aici o biserică de lemn, cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“, întreținută de locuitorii celor 70 de case existente în parohie.⁴⁸²⁾ Nu cunoaștem anul construirii bisericii, însă o putem atribui perioadei de început a mutării în această zonă a grănicerilor (1703), dacă nu cumva mai înainte. În anul 1772 enoriașii solicită autorităților autorizație pentru construirea unui nou locaș de cult.⁴⁸³⁾

În anul 1789 s-a început construcția actualei biserici de zid cu hramul „**Sf. Grigore Dialogul**“, sfințită în anul 1792.⁴⁸⁴⁾

ȘEPREUȘ (comună)

La mijlocul secolului al XVIII-lea este menționată o veche biserică de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“.⁴⁸⁵⁾ După sistematizarea satului pe vatra

actuală, vechea biserică de lemn în 1780 este înlocuită cu alta tot din lemn,⁴⁸⁶⁾ înlocuită în 1859 cu actuala construită din piatră și cărămidă, cu hramul „**Bunavestire**“.

ȘIAD (sat, comuna Craiva)

Prezența lui Mihai Popovici Râmniceanu la anul 1761 în Șiad, când leagă un exemplar al „**Cazaniei lui Varlaam**“,⁴⁸⁷⁾ ne întărește convingerea că exista în acea perioadă o biserică, mai mult ca sigur construită din lemn. Credem că este biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, care în anul 1809 a fost împodobită cu pictură.⁴⁸⁸⁾ În anul 1938 a fost înlocuită cu actuala de zid care are hramul celei vechi.

ȘICLĂU (sat, comuna Grăniceri)

A existat o veche biserică de lemn cu hramul „**Sf. Teodor Tiron**“. În anul 1755, din cauza vechimii ei, credincioșii intenționau să construiască a altă biserică.⁴⁸⁹⁾ Un deceniu mai târziu, în 1765, a fost terminată construcția unei noi biserici de zid, existentă și astăzi, cu hramul „**Schimbarea la Față**“.

ȘICULA (comună)

În anul 1722 a fost sfințită biserica de lemn cu hramul „**Intrarea în Biserică a Maicii Domnului**“⁴⁹⁰⁾ ce se afla amplasată pe locul numit „**La Vanu**“. În 1871 a fost terminată edificarea actualei biserici de zid care poartă hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“.

ȘILINDIA (comună)

Pe filele unui exemplar din „**Noul Testament**“ tipărit la Bălgrad în 1648, făcea o însemnare „[...] **popa Gheorghe de la Șilindia**[...]“ la anul 1751.⁴⁹¹⁾ Cu toate acestea, în 1755, episcopul Sinesie Jivanovici consemna că satul nu avea biserică și era filie la parohia vecină Luguzău.⁴⁹²⁾ În anul 1844 este menționată deja existența bisericii de lemn cu hramul „**Sf. Apostoli Petru și Pavel**“,⁴⁹³⁾ situată pe dealul dinspre Luguzău. A fost demolată în anul 1882 iar doi ani mai târziu, protopopul Constantin Gurban sfințea actuala biserică de zid, cu hramul celei vechi.⁴⁹⁴⁾

ȘIMAND (comună)

Faptul că la începutul secolului al XVIII-lea se stabilește în Șimand, Popa Constantin din Țara Românească⁴⁹⁵⁾, cunoscut copist de manuscrise

ne determină să credem că deja exista o biserică, construită în mod sigur din lemn. La 1755, episcopul Sinesie Jivanovici cu prilejul unei vizite canonice pe care o face, menționează că exista o biserică nouă de piatră, cu hramul „**Nașterea Sf. Ioan Botezătorul**“.⁴⁹⁶⁾ Este vorba despre biserica actuală.

ȘIRIA (comună)

La 1755 este menționată biserica de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“ tencuită și edificată pe o fundație de piatră. Episcopul Sinesie Jivanovici consemnează că a fost sfințită la 6 septembrie 1752.⁴⁹⁷⁾ La 13 martie 1769 credincioșii primesc aprobarea pentru construirea unei alte biserici⁴⁹⁸⁾. În același an se începe edificarea actualei biserici de piatră ce poartă hramul celei vechi.

ȘIȘTAROVĂȚ (sat, oraș Lipova)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“ sfințită în 1802 de protopopul Ioan Mihailovici al Lipovei,⁴⁹⁹⁾ situată pe dealul din partea de răsărit a satului. La 14 noiembrie 1822, episcopul Ioan Mețianu (1875-1898) al Aradului, sfințea actuala biserică de zid, care poartă același hram.⁵⁰⁰⁾

ȘOIMOȘ (componentă a orașului Lipova)

Tradiția consemnează existența a doua biserici succesive pe Valea Șoimoșului. O biserică veche de lemn a existat pe vatra veche a satului pe locul numit „**Dâmbul cu morminți**“ unde în prima jumătate a secolului nostru exista o cruce de piatră, despre care se spune că erau rămășițe din vechea biserică. Cu timpul, mutându-se satul mai spre drum, este construită o nouă biserică de lemn, pe locul numit „**Șchiopul**“, unde pot fi văzute urmele unui vechi cimitir.⁵⁰¹⁾ Credem că aceasta este biserica menționată la mijlocul veacului al XVIII-lea de conscripția lui Sinesie Jivanovici. Era din lemn, lipită cu lut și văruiată și avea hramul „**Bunavestire**“.⁵⁰²⁾

În actuala biserică de zid, construită în anul 1792, cu hramul celei vechi, s-au păstrat icoane pe lemn provenind de la biserica veche, care au fost ulterior predate **Colecției de artă veche românească de la mănăstirea Arad-Gai**.

ȘOMOȘ (localitate dispărută)

Așezată între Cinteș și Nădab, satul Șomoș, în jurul anului 1825 s-a alăturat satului Nădab.⁵⁰³⁾ Satul a avut și o biserică de lemn, cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“, edificată în anul 1738.⁵⁰⁴⁾

ȘOMOȘCHEȘ (sat, comuna Cermei)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**” atestată documentar la anul 1755.⁵⁰⁵⁾ La 28 ianuarie 1783 este înregistrat ordinul locotenențial către autoritățile comitatului Arad prin care se aprobă locuitorilor din Șomoșcheș de a-și construi o nouă biserică sau de a o renova vechea biserică de lemn aflată în stare de ruină.⁵⁰⁶⁾ A fost construită o nouă biserică cu hramul „**Sf. Arhangheli**”,⁵⁰⁷⁾ înlocuită în anul 1893 ca actuala de zid, cu hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**”.

T

TAUȚ (comună)

Tradiția consemnează că satul era răsfirat pe văile și colinele dinspre satul Nadăș, parte care astăzi se numește „**Satul bătrân**”.⁵⁰⁸⁾ Pe acest loc, în anul 1729, a fost sfințită biserica de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**”.⁵⁰⁹⁾ În anul 1786, episcopul Pavel Avacumovici (1786-1816) al Aradului sfințește o nouă biserică de lemn, cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**”,⁵¹⁰⁾ așezată pe locul unde se afla și cimitirul satului.⁵¹¹⁾ În anul 1881 începe edificarea actualei biserici de zid cu hramul celei vechi, demolate.

TĂGĂDĂU (sat, comuna Beliu)

În anul 1750 satul nu avea biserică iar credincioșii frecventau biserica din parohia Comănești.⁵¹²⁾ După cinci ani, în 1755, episcopul Sinesie Jivanovici hirotonea pe preotul Ioan, în vârstă de 30 de ani pentru parohia Tăgădău.⁵¹³⁾

Credem că în jurul acestui an este construită și biserica de lemn cu hramul „**Înălțarea Domnului**”, amplasată pe „**Dâmbul bisericii**” în vatra veche a satului.⁵¹⁴⁾

Datorită stării de degradare în care se afla, în 1782, în baza edictului de toleranță, parohia primește dreptul de a-și repara biserica, dar, cu ordinul către comitatul Bihor, să vegheze ca nu cumva cu aprobarea de renovare să fie construită o nouă biserică.⁵¹⁵⁾ Biserica, pe care o vizitează Coriolan Petranu, avea la proscomidier însemnat anul 1809.⁵¹⁶⁾ În anul 1923 biserica este demolată iar materialul vândut unui antreprenor din

Ineu. În locul ei, în același an este edificată o altă biserică de lemn, dar, datorită faptului că lemnul a fost verde, locașul de cult, în anul 1938 a trebuit demolat și înlocuit cu actuala biserică de zid care are hramul „**Sf. Ioan Botezătorul**“.

TĂLAGIU (sat, comuna Pleșcuța)

La începutul secolului al XVIII-lea a fost edificată o biserică de lemn, cu hramul „**Sf. Arhangheli**“, ⁵¹⁷⁾ situată pe locul numit „**Budu**“. Tradiția consemnează că de aici, biserica a fost mutată pe „**Dealul cu meri**“, de unde, în cele din urmă, pe locul actualei biserici. În biserică exista un antimis sfințit în anul 1736, ⁵¹⁸⁾ iar pe ușile împărătești se afla înscris anul „**1783**“. ⁵¹⁹⁾ În anul 1860 biserica este picată de Ioan Demetrieveci. ⁵²⁰⁾

În anul 1931, Secția pentru Transilvania a Comisiei Monumentelor Istorice, aprobă demolarea bisericii din Tălagiu, de unde, referentul Coriolan Petranu, propunea păstrarea antimisului din anul 1736, a unui scaun episcopal (tron arhieresc), a unei ripide vechi și a unui chivot executat în anul 1800 de preotul Sirca. ⁵²¹⁾

Biserica a fost demolată numai în anul 1935, fiind înlocuită cu actuala de piatră ce poartă hramul celei vechi.

TÂRNĂVIȚA (sat, comuna Hălmăgel)

Dintr-o însemnare făcută pe filele unui exemplar al **Cazaniei lui Varlaam**, aflăm că în anul 1661 exista „**sfânta biserică în Târnăvița**“ ⁵²²⁾, construită din lemn și avea hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“ ⁵²³⁾ În anul 1772 este construită o altă biserică de lemn, cu același hram, ⁵²⁴⁾ situată pe deal, în cimitir, de unde în anul 1938, a fost demolată. ⁵²⁵⁾ În anul următor a fost construită alta tot de lemn, înlocuită în 1978 cu actuala de zid, care poartă hramul celei vechi.

TÂRNOVA (comună)

În anul 1728 a fost sfințită biserica de lemn cu hramul „**Pogorârea Duhului Sfânt**“, ⁵²⁶⁾ renovată în anul 1780, așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe filele unui **Triod**, tipărit la Râmnic în 1731. ⁵²⁷⁾

Biserica, lungă de 9 stânjani și lată de 4 stânjani, ⁵²⁸⁾ în anul 1868 a fost înlocuită cu actuala de zid care poartă același hram.

TEMEȘEȘTI (sat, comuna Săvârșin)

Credincioșii din Temeșești nu aveau biserică până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când cumpără biserica de lemn din Săvârșin, care, în anul

1931 a fost mistuită de un incendiu. În anul 1933 a fost construită actuala biserică de zid cu hramul „**Sf. Ioan Botezătorul**“.

TISA (sat, comuna Hălmagiu)

Pe filele unui exemplar al **Cazaniei lui Varlaam**, Ioan Moldoveanu, la 1701 făcea o însemnare în care amintește de „**Biserica satului Tisa**“.⁵²⁹⁾ Această mențiune ne determină să afirmăm că, înainte de biserica de lemn actuală, edificată în anul 1770 cu hramul „**Sf. Apostoli Petru și Pavel**“, a mai existat o biserică de lemn construită în mod cert în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

TOC (sat, comuna Săvârșin)

La gura „**Pârâului crucilor**“ a existat o biserică de lemn construită pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în jurul căreia se afla și cimitirul. Consemnată în conscripția din 1759, biserica avea hramul „**Intrarea în Biserică a Maicii Domnului**“, pe atunci fiind recent construită.⁵³⁰⁾

Această biserică a servit credincioșilor din Toc până către sfârșitul secolului al XVIII-lea, deoarece în anul 1792 a fost edificată o altă biserică de lemn, cu hramul „**Sf. Ioan Botezătorul**“. Tradiția menționează că acea biserică a fost pictată în anul 1812, probabil de Nicolae de la Lupșa Mare. În anul 1912, existând pericolul de a se dărâma, a fost închisă, folosindu-se biserica de zid înălțată în anul 1906, cu hramul „**Nașterea Sf. Ioan Botezătorul**“.

T

ȚELA (sat, comuna Bata)

A existat o biserică de lemn construită în cimitirul satului în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. De la această biserică se păstrează icoanele împărătești, datate 1799, un epitaf vechi și o icoană reprezentând Sfinții Arhangheli:

După construirea actualei biserici de zid cu hramul „**Schimbarea la Față**“, cea veche de lemn a fost demolată în anul 1868.

ȚOHEȘTI (sat, comuna Hălmăgel)

În anul 1755 este menționată existența unei vechi biserici de lemn, cu hramul „**Sf. Arhangheli**”⁵³¹⁾ Dacă în anii 1760-1762 biserica nu mai exista,⁵³²⁾ într-o însemnare făcută la 28 septembrie 1768 pe filele unui exemplar al **Cazaniei** tipărită la București în 1768, este menționată biserica din Țohești.⁵³³⁾ Biserica aceasta este demolată în anul 1928 când a fost edificată actuala, tot de lemn, cu hramul „**Bunavestire**”

U

USUSĂU (comună)

Pe vatra veche a satului, situată în apropierea Mureșului, în anul 1758, protosinghelul Arsenie Radivoievici menționează existența unei biserici de lemn cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**”, pe care o descrie ca având „[...] 3 ferestre, ușă proastă, pridvor de scândură proastă, acoperită cu șindilă de stejar [...] sf. Trapeză din lemn, deasupra un acoperământ, antimis sfințit de Gheorghe Popovici la 23 noiembrie 1752[...] Tâmpla: proastă, de scândură, 4 icoane de pristol, 2 mari, pe lemn, iconostas, 7 strane proaste [...]”⁵³⁴⁾

Biserica, în anul 1779 a fost înlocuită cu alta, tot de lemn, cu același hram, sfințită de protopopul Gheorghe Popovici al Lipovei.⁵³⁵⁾ Începând cu anul 1790, locuitorii încep să-și mute gospodăriile pe vatra actuală și odată cu aceasta și biserica de lemn care a dăinuit pe noul, amplasament până în anul 1912 când a fost edificată actuala de zid, cu hramul celei vechi. Materialul bisericii de lemn a fost vândut prin licitație protopopului Fabrițiu Manuilă al Lipovei pentru suma de 160 coroane. De la această biserică se mai păstrează ușile împărătești, o cruce și o icoană pe lemn, predate **Colecției de veche artă bisericească** de la mănăstirea Arad-Gai.

V

VALEA MARE (sat, oraș Gurahonț)

Credincioșii din acest sat, până în anul 1792, când este construită o biserică de lemn cu hramul „**Duminica Tuturor Sfinților**“, frecventau biserica din parohia vecină Feniș.⁵³⁶⁾ În anul 1892, biserica veche nu mai exista, enoriașii cumpărând biserica de lemn din Bontești,⁵³⁷⁾ care după reparații este închinată „**Sfinților Împărați Constantin și Elena**“. Biserica dăinuie și astăzi.

VALEA MARE (sat, comuna Săvârșin)

A existat o biserică de lemn construită în anul 1798, cu hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“, sfințită în anul 1807 de protopopul Ioan Mihailovici al Lipovei.⁵³⁸⁾ În anul 1892 biserica de lemn a fost demolată și înlocuită cu actuala de zid care poartă hramul celei vechi.

VĂRĂDIA DE MUREȘ (comună)

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost construită biserica de lemn cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“,⁵³⁹⁾ înlocuită în anul 1815 cu actuala din piatră, cu hramul „**Întâmpinarea Domnului**“.⁵⁴⁰⁾

VĂRȘAND (sat, comuna Pîlu)

În conscripția episcopului Sinesie Jivanovici din 1755, este menționată existența unei biserici de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“,⁵⁴¹⁾ înlocuită cu actuala de zid, ce poartă hramul celei vechi construită în anul 1835.

VĂSOAIA (sat, comuna Chisindia)

O biserică de lemn cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“ exista din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind menționată pentru prima dată în 1755.⁵⁴²⁾ În anul 1901 a fost înlocuită cu actuala biserică de zid care poartă hramul celei vechi.

VÂNĂTORI (sat, comuna Mișca)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Arhangheli**“ menționată pentru prima dată de conscripția lui Sinesie Jivanovici din 1755,⁵⁴³⁾ înlocuită în 1829 cu actuala de zid ce are hramul celei vechi.

VÂRFURILE (comună)

Istoricul maghiar Marki Șandor, afirma că la anul 1648 exista o biserică,⁵⁴⁴⁾ fără a preciza din ce material a fost construită. Conscriptia lui Sinesie Jivanovici consemnează la 1755 existența unei foarte vechi biserici de lemn, cu hramul „**Sf. Arhangheli**“,⁵⁴⁵⁾ pe care, în anul 1771, credincioșii doreau să o înlocuiască cu alta nouă, dar, se loveau de măsurile guvernului care le interzicea.⁵⁴⁶⁾ La 21 martie 1772, episcopia Aradului cere permisiunea de reparare măcar a bisericii din Vârfurile, însă guvernul, la 6 aprilie, cere tablei comitatului Zărand, un raport în acest sens. Ea anunță guvernul că biserica a fost închisă din ordinul comitelui Paul Hollaki, pe motiv că a fost construită fără permisiunea autorităților.⁵⁴⁷⁾ Nu cunoaștem rezultatul intervenției.

Actuala biserică a fost construită în anul 1889 din piatră și are hramul celei vechi.

VIDRA (sat, comuna Vârfurile)

Conform unei însemnări făcută la 14 martie 1708 de preotul Ioan din Vidra pe filele unui exemplar al **Cazaniei lui Varlaam**, aflăm că la începutul secolului al XVIII-lea exista deja o biserică de lemn.⁵⁴⁸⁾

Dintr-o altă însemnare, făcută în anul 1732 pe filele aceleași Cazanii se vorbește despre o altă biserică, edificată, „**mai sus de biserica cea bătrână**“⁵⁴⁹⁾

În mod cert, cea de-a doua însemnare manuscrisă face referire la biserica de lemn actuală, construită în jurul anului 1724 și care are hramul „**Sf. Cosma și Damian**“.

VINEȘTI (sat desființat înglobat în comuna Săvârșin)

Până în primii ani ai celei de-a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea, credincioșii ortodocși din Vinești au frecventat biserica din parohia Săvârșin.⁵⁵⁰⁾ În anul 1767 este menționat preotul Ioan Șerbulescu din Vinești, originar din Săvârșin.⁵⁵¹⁾ Existând preot exista și o biserică, aceasta în mod sigur edificată din lemn. După afirmațiile istoricului Marki, în anul 1786, în această biserică, răsculații depozitau „**lucrurile furate**“.⁵⁵²⁾

Nu cunoaștem anul dispariției bisericii. De la biserica din Vinești se mai păstrează matricolele botezaților, cununaților și decedaților, începând cu anul 1853 și terminând cu 1929.⁵⁵³⁾

VINGA (comună)

În anul 1758, protosinghelul Arsenie Radivoievici, consemna existența unei biserici de lemn, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“. Biserica

avea șapte ferestre, deasupra pronaosului un turn acoperit cu scândură iar în el un clopot. Sfânta masă era din lemn, ridicată pe o treaptă. Avea un antimis sfințit la 3 noiembrie 1733 de episcopul Nicolae Dimitrievici (1728-1744) al Timișoarei. Proscomidierul și tâmpla bisericii erau din scândură. În partea de sus a iconostasului era scena Răstignirii, iar mai jos cei 12 apostoli pictați pe pânză și patru icoane împărătești. În pronaos mai erau încă două icoane.⁵⁵⁴⁾

Unii au susținut că o biserică de lemn ar fi fost mutată de aici în parohia Comloșul Mare.⁵⁵⁵⁾ Afirmatia este puțin plauzibilă, deoarece în Comloșul Mare, în anul 1758, exista o veche biserică din cărămidă pe locul căreia în anul 1794 a fost construită a alta din cărămidă.⁵⁵⁶⁾

În anul 1791 a fost construită o biserică de zid cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“, renovată în anul 1840.⁵⁵⁷⁾ La 27 iulie 1839, arhimandritul Platon Atanașcovici cere credincioșilor din eparhia Timișoarei să contribuie la construirea unei biserici noi în Vinga, deoarece „**biserica lor cea bătrână întru atâtă a slăbit, cât în toată clipita să așteaptă să cază și într-însa fără de mare primejdie mai mult nu să poate săvârși**“.⁵⁵⁸⁾ Totuși, nu a fost construită a altă biserică, ci a fost restaurată cea existentă,⁵⁵⁹⁾ care în anul 1928 a fost demolată, în locul ei fiind construită actuala de cărămidă cu hramul celei vechi.

VIRIȘMORT (sat, comuna Birchiș)

În această localitate exista o biserică de lemn încă din jurul anului 1700. La 28 aprilie 1853, consistorul de la Timișoara inițiasă o colectă pentru construirea unei noi biserici la Virișmort, deoarece cea veche a avut mult de suferit, atât în timpul revoluției din 1848-1849, cât și prin revărsările Mureșului din anii 1850 și 1851.⁵⁶⁰⁾

În anul 1855 se construia noua biserică, tot de lemn, cu hramul „**Nașterea Maicii Domnului**“. Bolta era semicirculară, din scândură de brad și acoperită cu șindrilă, interiorul era lipit cu pământ și vărut, iar vatra din pământ bătut. Deasupra pronaosului avea un turn din lemn. A fost sfințită la 8 septembrie 1855 de protopopul Ioan Țăranu al Lipovei.⁵⁶¹⁾ În urmă cu mai bine de trei decenii, biserica a fost demolată.

VLADIMIRESCU (comună)

A existat o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Ierarh Nicolae**“ și despre care, în conscripția lui Sinesie Jivanovici de la 1755 se menționează că era veche și ruinată.⁵⁶²⁾ După masivele colonizări cu șvabi din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și prin mutarea românilor ortodocși din sat, parohia este desființată iar biserica părăsită.

Până în anul 1921 când începe construirea actualei bisericii de piatră, cu hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**“, credincioșii români ortodocși aparținând de parohia Arad-Micalaca Veche.

VOIVODENI (sat, comuna Bârsa)

În anul 1755 exista o biserică de lemn veche, cu hramul „**Întâmpinarea Domnului**“.⁵⁶³⁾ Așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe filele unui **Penticostar** (Blaj, 1768), în anul 1793 exista o biserică de lemn cu hramul „**Sf. Ioan Botezătorul**“⁵⁶⁴⁾ care în anul 1844 nu mai exista, satul fiind filie la parohia Aldești.⁵⁶⁵⁾ În 1858 este sfințită o nouă biserică de lemn, cu hramul „**Sf. Ioan Botezătorul**“,⁵⁶⁶⁾ înlocuită cu actuala de zid, cu hramul „**Nașterea Sf. Ioan Botezătorul**“. Biserica de lemn, în 1902 a fost demolată.

VOIVODEȘTI (localitate dispărută)

În secolul al XVI-lea, între Archiș și Groșeni este menționată localitatea Voivodești.⁵⁶⁷⁾ La anul 1575, cu 13 zloți era cumpărat un **Molitvelnic** manuscris pentru biserica din Voivodești.⁵⁶⁸⁾ Această biserică nu putea fi decât edificată din lemn. Istoricul Florian Dudaș afirmă că în secolul al XVIII-lea marea majoritate a locuitorilor sau mutat peste **Criș**, între localitățile Aldești și Mănerău, în satul Voievodeni de astăzi.⁵⁶⁹⁾

Z

ZĂBALT (sat, comuna Ususău)

Înainte de actuala biserică, edificată din lemn, în anul 1849, cu hramul „**Adormirea Maicii Domnului**“ și sfințită în același an de protopopul Ioan Țăranu al Lipovei,⁵⁷⁰⁾ a mai existat o altă biserică, tot de lemn, dar cu hramul „**Cuvioasa Paraschiva**“, construită pe **valea Buroaga** la locul numit „**Satul bătrân**“.

De la biserica veche, în arhiva Mitropoliei Banatului din Timișoara se păstrează un antimis sfințit la 9 august 1779 de episcopul Moise Putnic (1774-1781) al Timișoarei, pentru biserica cu hramul „**Prepodobnâi Paraskevi**“ din parohia Zăbalt.⁵⁷¹⁾

ZĂBRANI (comună)

Pe locul unde astăzi se află biserica având hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**“, a existat o veche biserică de lemn, construită în anul 1770 și zugrăvită de zugravul Oprea din Lipova - după cum menționează o veche inscripție.⁵⁷²⁾

ZĂRAND (comună)

La 1659, cu 30 florini era cumpărat un exemplar din **Cazania lui Varlaam**⁵⁷³⁾ pentru biserica din Zărand. Nu putem ști dacă este aceeași biserică de lemn pe care o menționează conscripția lui Sinesie Jivanovici de la mijlocul veacului al XVIII-lea, care era lipită și văruiată și nu de mult reparată. Conscripția mai menționează că avea hramul „**Sf. Mc. Dimitrie**“.⁵⁷⁴⁾ În anul 1855 biserica de lemn a fost demolată și înlocuită cu actuala de zid care poartă hramul celei vechi.

ZIMBRU (sat, oraș Gurahonț)

A existat o veche biserică de lemn, sfințită, menționată în conscripția lui Sinesie Jivanovici din 1755.⁵⁷⁵⁾ Ușile împărătești de la această biserică aveau însemnat anul 1738 și au fost pictate de zugravul Constantin Riakanul.⁵⁷⁶⁾ În anul 1867 biserica de lemn a fost înlocuită cu actuala de zid, cu hramul „**Sf. Arhangheli**“.

NOTE

- ¹⁾ Silviu Dragomir, **Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII**, în „Foaia Diecezană”, Caransebeș, an XIV, 8 martie 1909, nr. 10, p.6.
- ²⁾ Arhivele Statului Arad (în continuare A.S.A.), **Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Seria acte școlare**, IV, nr.10 / 1856, f.49.
- ³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr.9,p.4.
- ⁴⁾ Florian Dudaș, **Memoria vechilor cărți românești**, Oradea, 1990, p.160.
- ⁵⁾ A.S.A., **Fond Ep. ort. rom., Seria acte școlare**, IV, nr. 21-25 /1856,f.3.
- ⁶⁾ Arhiva Episcopiei Aradului (în continuare A.E.A.), Dosar, **Istoricul bisericilor din Protopopiatul Ineului**, 1982, nenumerotat
- ⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p.5.
- ⁸⁾ Ștefan Lupșa, **Istoria Eparhiei Aradului**, Arad, 1958 (manuscris dactilografiat păstrat în Biblioteca Episcopiei din Arad), vol. II, fasc. 1, f. 360
- ⁹⁾ A.E.A., **Consignatio Omnium Parochiarum cum adnotatione Status cuiusvis Parochia et Ecclesiarum in Protopresbiteratu Buttinensi existentim anno 844** (conscriptie întocmită de protopopul Gavril Giuliani al Buteniului), document neinventariat.
- ¹⁰⁾ A.E.A., gr. III, dos. 45 /1880, doc. 1073, f. 35.v.
- ¹¹⁾ Teodor Baba, **Istoria vieții bisericești a românilor din Țara Zărandului, zona Ineu-Buteni**, Teză de licență susținută la catedra de Istoria Bisericii Ortodoxe Române sub îndrumarea P:C. pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, Sibiu, 1978,f.177.
- ¹²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9,p.6.
- ¹³⁾ Eugen Greuceanu, **Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului**, în „Mitropolia Banatului”, an. XXXV (1985), nr.7-8, p.495.
- ¹⁴⁾ A.S.A., **Fond. Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, nr. 10 / 1856, f. 23.
- ¹⁵⁾ Gheorghe Ciuhandu, **Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri, Arad, 1940**, p. 34; Coriolan Suciu o localizează lângă satul Zărand, cf. **Dicționar istoric al localităților din Transilvania**, vol. II, București, 1968, p. 288.
- ¹⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9. p. 4.
- ¹⁷⁾ Gh. Ciuhandu, **op. cit.**, Anexe p.92.
- ¹⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 februarie 1909, nr. 6, p.7.
- ¹⁹⁾ Marki Șandor în **Aradvarmegye es Arad szabad kiralyi varos tortenete**, vol. II, Arad 1895, p. 744, afirmă că în anul 1786 a fost construită o altă de lemn, informație pentru care avem unele rezerve

²⁰⁾ Asemenea locuri se mai păstrează prin toponime pe valea Mureșului, la sud de localitatea Birchiș („Șcheiuș”) și o parte a localității Radna („Schela”).

²¹⁾ **Călători străini despre țările române**, vol. VI, București, 1976, p. 504.

²²⁾ I.D. Suciu, Radu Constantinescu, **Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului**, vol. I, Timișoara, 1980, doc. 132, p.313.

²³⁾ Chenadie Ilie, **Colonizările în Banat în secolul XVIII-XIX**, în „*Analale Banatului*”, an III, Timișoara, nr. 2, fasc. 5 aprilie- iunie 1930, p.14; nr.3 fasc.6, iulie-septembrie 1930, p. 15-16; Aurel Țintă, **Colonizările habsburgice în Banat. 1716-1740**, Timișoara, 1979, p.154.

²⁴⁾ Șt.. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 1, f.439.

²⁵⁾ Demian Tudor, **Date istorice privind așezarea Arad-Micălaca Veche și biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe**, Arad, 1982 (manuscris dactilografiat), f.6.

²⁶⁾ Gheorghe Căvășdan, **Monografia istorică a parohiei Arad-Micălaca Veche**, Arad, 1956 (manuscris păstrat în Biblioteca Parohiei ortodoxe române Micălaca Veche), f.55-56.

²⁷⁾ Credem că este vorba de icoanele din registrul I al iconostasului, două fiind icoanele împărătești, **Maica Domnului cu Pruncul și Domnul Iisus Hristos**.

²⁸⁾ Pot fi icoane din celelalte registre ale iconostasului și icoane-prăznicare.

²⁹⁾ Unul dintre clopote, în greutate de 84 kg, avea pe el menționat anul 1817 și a fost mutat în biserica nouă. A fost singurul clopot de la biserica din Micălaca ce nu a fost rechiziționat în timpul primului război mondial. În anul 1955, din cauza unei crăpături a trebuit topit și turnat din nou.

³⁰⁾ Două **Evangelii**, un **Apostol**, trei **Liturghiere**, un **Minei Mare**, 12 **Mincie pentru toate lunile**, cinci **Octoihe**, două **Trioade**, două **Penticostare**, o **Psaltire**, două **Ceasloave**, o **Cazanie** și un **Molitvelnic bogat**.

³¹⁾ Un **Liturghier**, un **Octoih Mare**, un **Triod**, un **Penticostar** și un **Ceaslov**.

³²⁾ Gheorghe Cotoșman, **Vechile antimise din bisericile Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului**, în „*Mitropolia Banatului*” an. XVII (1967), nr. 4-5, p. 278.

³³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9. p.4.

³⁴⁾ David Prodan, **Domeniul cetății Șiria la 1525**, în „*Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*”, III, Cluj, 1960, pag. 37-102

³⁵⁾ **Ibidem**.

³⁶⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 91; St. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 374.

³⁷⁾ Coriolan Petranu, **Monumentele istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn**, Sibiu, 1931, p.29.

³⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p.5.

³⁹⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10 / 1856, f.91.

⁴⁰⁾ A.E.A. **gr. III, dos. 40/1882**, doc. 497, 172 v.

⁴¹⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 85/ 1885**, doc. 1610, f. 13. Arhiva Protopopiatului ortodox român Lipova, (în continuare: A.P.O.R. Lipova), dosar **Istoricul bisericilor din parohiile și filiile protopopiatul Lipova**, 1982, nenumerotat.

⁴²⁾ S Dragomir, **op. cit.**, „F. D“, 8 martie 1909, nr.10 p.4.

⁴³⁾ „Această Evanghelie este a lui Ociuțe Gheorghe Diacu din Măgura Ociuții cumpărată cu bani cu șasprăzece forinți și cine s-o întâmpla să o fure să fie afurisit de trei sute de părinți sfinți di la Nichiia II mărturie... Toader de la Julița, Avram Mihuță și Toader Iucescu că am dat-o la biserica Băii an 1770“, cf. A.E.A., **gr. III, dos. 385 / 1930**, doc. 5229, f.284.

⁴⁴⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom. Seria acte școlare**, nr. IV, 10/1856, f.36.

⁴⁵⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 385/1930**, f. 283; Idem, **gr. III, dos. 2/1886**, doc. 908, f. 80 v.

⁴⁶⁾ Ana I. Manolache, **Monografia satului Baia, județul Arad** (manuscris dactilografiat) f. 117 (lucrarea a fost consultată prin bunăvoință prof. Viorel Nistor din Arad)

⁴⁷⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 385/1930**, doc. 5229, f. 287.

⁴⁸⁾ Ana I. Manolache, **op. cit.** f. 53.

⁴⁹⁾ C. Suci, **op. cit.**, vol II, p. 294; Gh. Ciuhandu, **op. cit.**, p. 34.

⁵⁰⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D“, 1 martie 1909, nr.,9,p.6.

⁵¹⁾ Gh. Ciuhandu, **op. cit.**, p.34.

⁵²⁾ Arhiva Parohiei ortodoxe române Bata, **Dosar nr. 11**, nenumerotat.

⁵³⁾ Coriolan Petranu, **Bisericile de lemn din județul Arad**, Sibiu, 1927, p.10.

⁵⁴⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 40/1882**, doc 497, f. 176 v; **gr. III, dos. 2/1886**, doc. 744,f.1v.

⁵⁵⁾ A.P.O.R. Lipova, Dosar, **Istoricul bisericilor din cuprinsul protopopiatului Lipova**,1967, f.14.

⁵⁶⁾ E. Greuceanu, **Documente din secolul al XVIII-lea privind eparhia Aradului**, în „Altarul Banatului“, Serie nouă, anul I(40), nr.5-6. p.101.

⁵⁷⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom. , Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 37.

⁵⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D“. 8 martie 1909, nr.10 p. 5.

⁵⁹⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom. , Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 37.

⁶⁰⁾ Fl. Dudaș, **Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei**, Timișoara, 1979, p. 155.

⁶¹⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 373

⁶²⁾ **Ibidem**, vol. II, fasc. 4, f. 289

- ⁶³⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 91
- ⁶⁴⁾ Ion B. Mureșianu, **Un document privind aspecte ale vieții bisericești din Banat**, în „Mitropolia Banatului”, an XXV (1976), nr. 5-8, p. 522-523.
- ⁶⁵⁾ I.D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.** vol. I, doc. 120, p. 256.
- ⁶⁶⁾ Nr. Inv. 234-240, cf. Ioana Cristache Panait, **Bisericile de lemn din Eparhia Aradului**, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, p. 260.
- ⁶⁷⁾ Horia Medeleanu, **Valori de artă veche românească**, Arad, 1986, p. 18-20.
- ⁶⁸⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 40/1882**, doc. 497, f. 176 v.
- ⁶⁹⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 1, f. 269.
- ⁷⁰⁾ **Ibidem.**
- ⁷¹⁾ Fl. Dudaș, **Manuscrisele românești din bisericile Bihorului**, vol. II, Oradea, 1986, p. 302.
- ⁷²⁾ C. Petranu, **Monumente istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn**, p. 30.
- ⁷³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D”, 8 februarie 1909, nr.6 p. 7.
- ⁷⁴⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 3, f. 241.
- ⁷⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D”, 8 februarie 1909, nr.6, p.7.
- ⁷⁶⁾ Ioan Bogdan, **Cronica Parohiei Dieci**, 1928, f. 9. (lucrare în manuscris păstrată în biblioteca parohiei Dieci)
- ⁷⁷⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 1167, f.63 v.
- ⁷⁸⁾ A.E.A., Valeriu Dronca, **Cronica bisericii parohiale din comuna Berindia, protopresbiteratul Buteni**, 1907, f. 1.
- ⁷⁹⁾ A.P.O.R.Lipova, dosar „Istoricul...”, 1982
- ⁸⁰⁾ Nicolae Cornean, **Monografia Eparhiei Caransebeșului**, Caransebeș, 1940, p. 164.
- ⁸¹⁾ Nicolae Stoicescu, **Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat**, Timișoara, 1973, p.25.
- ⁸²⁾ Iosif Țiucra, **Mărturia timpului**, Bârsa, 1874, f. 7 (manuscris consultat prin bunăvoința domnului Panait Moș din Bârsa, care posedă o copie dactilografiată).
- ⁸³⁾ S. Dragomir, **op. cit.** „F.D”, 1 martie 1909, nr. 9, p.5.
- ⁸⁴⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f.51.
- ⁸⁵⁾ I. Tiurca, **op. cit.**, f.7.
- ⁸⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, F.D”, 8 martie 1909, nr.10, p.4.
- ⁸⁷⁾ A.E.A., **gr. III, dos.45/1880**, doc. 1041, f.1v.

- ⁸⁸⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 38.
- ⁸⁹⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc.1, f. 297.
- ⁹⁰⁾ Eduard I. Găvănescu, **Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea**, Arad 1940, p. 39, 41; Gheorghe Gorun, **Documente referitoare la preoții români din Bihor implicați în evenimentele din timpul răscoalei lui Horia**, în „Crisia” Oradea, XXI(1991), p. 236, 237.
- ⁹¹⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom. Seria acte școlare**, IV, 10/1865, f.91
- ⁹²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.” 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ⁹³⁾ T. Baba, **op. cit.**, f. 69.
- ⁹⁴⁾ A.S.A., **Date statistice. Biserica și instituțiile ei**, an 1928, f. 25.v.
- ⁹⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.
- ⁹⁶⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 51.
- ⁹⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9. p. 6.
- ⁹⁸⁾ A.S.A., **Fond Ep. ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, nr. 10/1856, f. 24.
- ⁹⁹⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 374.
- ¹⁰⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10, f. 92.
- ¹⁰¹⁾ A.S.A., **Consignatio Omnium Parochiarum cum adnotaiones Status cuiusvis Parochia et Ecclesiarum in Protopresbiteratu Buttinensi extintentium anno 844**; A.S.A., **Fond. Ep. Ort. Rom. Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 24.
- ¹⁰²⁾ S. Dragomir, **op. cit.** „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p.4.
- ¹⁰³⁾ „.../ Popa Zaharie din Brusturescu“ /.../ cf. A.S.A., Cristea Valer, **Cronica Parohiei Zimbru**, 1933 (lucrare dactilografiată) f. 2.
- ¹⁰⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.** „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p.5.
- ¹⁰⁵⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 51
- ¹⁰⁶⁾ A.S.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc. 630, f.44v.
- ¹⁰⁷⁾ D. Prodan, **op. cit.**, p. 37-102
- ¹⁰⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr.9, p. 5.
- ¹⁰⁹⁾ A.S.A. **Consignatio Omnium Parochiarum... anno 844.**
- ¹¹⁰⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc 1167, f. 61 v.
- ¹¹¹⁾ C. Petranu, **Bisericile de lemn din județul Arad**, p. 3.
- ¹¹²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p.5.
- ¹¹³⁾ E. Greuceanu, **Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei**

Banatului, p. 495.

¹¹⁴⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, Seria acte școlare, IV, 10/1856, f. 21.

¹¹⁵⁾ Ed. I. Găvănescu, **op. cit.**, p. 48.

¹¹⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr.9, p.4.

¹¹⁷⁾ A.S.A., **gr. III, dos 45/1880**, doc.805, f. 64 v.

¹¹⁸⁾ Fl. Dudaș, **Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului** sec. XVI-XVII, Oradea, 1979, p. 129.

¹¹⁹⁾ Nicolae Săcară, **Aspecte monumentale ale arhitecturii populare din Banat**, în „Mitropolia Banatului”, an XXXI (1982), nr.7-9, p. 470.

¹²⁰⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 1135, f. 94 v.

¹²¹⁾ N. Săcară, **op. cit.**, p. 478.

¹²²⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 1135, f.94 v.

¹²³⁾ Idem, **gr. III, dos. 67/1889**, doc. 1439, f. 17-17 v.

¹²⁴⁾ Idem, **gr. III, dos. 58/1885**, 610, f. 13.

¹²⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.

¹²⁶⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p.8-9.

¹²⁷⁾ Ioan Opreș, **Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire**, București, 1988, p. 67, 69.

¹²⁸⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 374.

¹²⁹⁾ A.E.A., **dos.77/1963**, doc. 4787.

¹³⁰⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 februarie 1909, nr.6, p. 7.

¹³¹⁾ I. D. Suciu, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol I, doc. 120, p. 265.

¹³²⁾ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Chelmac, **Cronica parohiei Chelmac, județul Arad**, nenumerotat.

¹³³⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 17/1872**, doc. 342, **Conscripția poporului din tractul protopresbiteral al Lipovei pre anul 1871** (întocmită de protopopul Ioan Țăranu).

¹³⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 februarie 1909, nr.6, p. 7.

¹³⁵⁾ A.S.A., **Colecția Sigillii (Matrice sigilare)** nr. 308.

¹³⁶⁾ Ilie Moțiu, **Răspunsul comunei Chesinț, plasa Lipova, jud. Timiș-Torontal la chestionatul Muzeului Bănățean**, în „Analele Banatului”, an II (1929), fascicula 2-3, p. 118.

¹³⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr.9, p. 4.

- ¹³⁸⁾ Nr. inv. 126, 127, 209, 210, cf. H. Medeleanu, **op. cit.**, p. 68-70.
- ¹³⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr.9, p.6.
- ¹⁴⁰⁾ A.E.A., Lazăr Oprea, **Cronica bisericei parohiale din comuna Chisindia**, doc. 744/1907, f. 1.
- ¹⁴¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“ 1 februarie 1909, nr.5,p.4.
- ¹⁴²⁾ E. Greuceanu, **Documente din secolul al XVIII-lea privind eparhia Aradului**, p. 101.
- ¹⁴³⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 4, f. 196.
- ¹⁴⁴⁾ A.S.A., **Fond Prefectura Județului Arad Acta Congregationum**, fasc. V., nr. 197/1775, f. 1.
- ¹⁴⁵⁾ S-a născut în Talpoș la 1723 și a fost hirotonit de episcopul Climent în Banat, cf. St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 1, f. 297. Credem că este vorba de episcopul Climent al Râmnicului (1735-1749) care se intitula „**episcopul Râmnicului, exarh al Severinului și a toată Mehadia și altor părți poruncitoriu**“, cf. Nicolae Iorga, **Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor**, vol. II, Ed. a II-a, București, 1930, p. 105.
- ¹⁴⁶⁾ A.S.A., **Fond. Ep. Ort. Rom. Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f.92.
- ¹⁴⁷⁾ Marki, **op. cit.**, vol. I, Arad, 1892, p. 745.
- ¹⁴⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, an XXIII, 21 decembrie 1908, nr. 51-52. p. 9.
- ¹⁴⁹⁾ A.E.A., **Dosar cu istoricul parohiilor și filiilor din protopopiatul Arad**, 1982, nenumerotat; St. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 214.
- ¹⁵⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 55/1855, f. 209.
- ¹⁵¹⁾ Gh. Ciuhandu, **op. cit.**, p. 34.
- ¹⁵²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr.9, p. 6.
- ¹⁵³⁾ Gh. Ciuhandu, **op. cit.**, p. 34.
- ¹⁵⁴⁾ A.S.A., **Fond. Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 24. A.E.A., **Consignatio Omnium Parochiarum... anno 844.**
- ¹⁵⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 februarie 1909, nr.5, p. 4.
- ¹⁵⁶⁾ Geza Kovach, **Repertoriul istoric al localităților din județul Arad**, vol. II, 1990, f. 26 (manuscris păstrat în Arhivele Statului din Arad).
- ¹⁵⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr.9, p 5.
- ¹⁵⁸⁾ I. D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I, doc. 131, p. 297
- ¹⁵⁹⁾ I Bogdan, **Cronica parohiei Dieci**, f. 11.
- ¹⁶⁰⁾ I. Opreș, **op. cit.**, p. 71, nota 190.
- ¹⁶¹⁾ Gheorghe Crișovan, **Sfințirea bisericii din Cladova**, în „Biserica și Școala“ an LIII,

nr.50, Arad, 8 decembrie 1929, p. 3.

¹⁶²⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 374.

¹⁶³⁾ A.S.A., Fond Ep. Ort. Rom., **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 92; Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc.1, f. 20.

¹⁶⁴⁾ Atestat documentar pentru prima dată la anul 1553, cf. C. Suciș, **op. cit.**, vol II, p. 350.

¹⁶⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr.9, p. 5.

¹⁶⁶⁾ T. Baba, **op. cit.**, f. 70.

¹⁶⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F. D.“, 8 martie 1909, nr.10, p. 4.

¹⁶⁸⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 38.

¹⁶⁹⁾ A.P.O.R. Lipova, dosar „**Istoricul bisericilor din parohiile și filiile...**“, 1982.

¹⁷⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 93.

¹⁷¹⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 4, f. 290.

¹⁷²⁾ Cornelia Bodea, **Cetatea Deznei de la primele dibuiri până la căderea în ruină**, în „Hotarul“, an IV, nr. 2 Arad, februarie 1937, p. 45; Geza Kovach, **Consolidarea societății feudale în secolele XIV-XVI**, în vol. „Aradul-permanență în istoria patriei“, Arad, 1978, p. 129.

¹⁷³⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol II, 1, f. 358, 359.

¹⁷⁴⁾ cf. G. Kocach, **Repertoriul istoric al localităților din județul Arad**, II, f. 26.

¹⁷⁵⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 3, f. 290.

¹⁷⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.

¹⁷⁷⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 51.

¹⁷⁸⁾ Gh. Cihuandu, **Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț**, Arad, 1935, p. 290-291.

¹⁷⁹⁾ „.../ este a bisericii Crocnei /.../ 27 februarie 1860“ (Minci - februarie, Buda, 1805), cf. A.E.A., **gr. III, doc. 385/1930**, doc. 6514, f. 311.

¹⁸⁰⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 45 / 1880**, doc. 1105, f. 98 v.

¹⁸¹⁾ G. Kovach, **op. cit.**, vol II, f. 26.

¹⁸²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr.9, p. 5.

¹⁸³⁾ G. Kovach, **op. cit.**, vol. II, f. 26.

¹⁸⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

¹⁸⁵⁾ **Ibidem.**

¹⁸⁶⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p.10.

¹⁸⁷⁾ A.E.A., Terențiu Micluția, **Cronica bisericii parohiale din comuna Cuiediu**, doc.

7441/1907, f. 1.

¹⁸⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 februarie 1909, nr.6.p.7.

¹⁸⁹⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 2, f. 196.

¹⁹⁰⁾ A.S.A., **Fond Prefectura Județului Arad Seria, Acta Congraționum**, fasc. 3, nr.173/1778, f. 1.

¹⁹¹⁾ H. Medeleanu, **op. cit.**, p. 24.

¹⁹²⁾ Traian Magoș, **Biserica din Cuvin**, în „Mitropolia Banatului“ an XXI (1971), nr. 4-6, p. 307-308.

¹⁹³⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 1, f. 445.

¹⁹⁴⁾ **Ibidem**, vol. I, f. 212.

¹⁹⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

¹⁹⁶⁾ George Lupșa, **Cronica bisericeii parohiale Dieci**, 1907, f. 6, 9, 33 (o copie dactilografiată a lucrării se află în posesia noastră)

¹⁹⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p 5.

¹⁹⁸⁾ A.E.A., **gr. III, dos.68/1885**, doc. 1167, f. 63 v; A.S.A., **Fond Protopopiatul Ortodox Român Ineu**, dos. 5, f. 124.

¹⁹⁹⁾ Ion Lotreanu, **Monografia Banatului**, vol. I, Timișoara, 1935, p. 165.

²⁰⁰⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc, 630, f. 45 v.

²⁰¹⁾ E. Greuceanu, **Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului**, p. 496

²⁰²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p 4.

²⁰³⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 888, f. 144 v.

²⁰⁴⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 21-22/1856,f.27.

²⁰⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p 4.

²⁰⁶⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc.3, f. 241.

²⁰⁷⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 22/1855, f. 33.

²⁰⁸⁾ S Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 6

²⁰⁹⁾ Matei Voileanu, **Biserica românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea**, Sibiu, 1926, p. 46.

²¹⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 52.

²¹¹⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p. 8.

²¹²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“ 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.

- ²¹³⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 37.
- ²¹⁴⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, f. 212.
- ²¹⁵⁾ G. Lupșa, **op. cit.**, f. 45.
- ²¹⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ²¹⁷⁾ Marki, **op. cit.**, II, p. 747.
- ²¹⁸⁾ I.D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.** I, doc. nr. 120, p. 278-279.
- ²¹⁹⁾ A.E.A., **gr. III, doc. 45/1880**, doc. 630, f. 49 v.
- ²²⁰⁾ Pentru descrierea unui astfel de antimis vezi: Gh. Cotoșman, **Antimisele Mitropoliei Banatului. Contribuții la istoria Mitropoliei Banatului din secolele XVIII și XIX**, în „Mitropolia Banatului“ an, XV (1965), nr. 10-12, p. 735-737.
- ²²¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.
- ²²²⁾ A.S.A., **Fond Prefectura județului Arad, seria Acta Congregaționum**, fasc. 3 nr. 15/1783, f. 2
- ²²³⁾ I.D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I, doc. 194, p. 472; doc. 204, p. 480.
- ²²⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 februarie 1909, nr. 5, p. 4.
- ²²⁵⁾ **Ibidem**, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.
- ²²⁶⁾ M. Voileanu, **op. cit.**, p.46.
- ²²⁷⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p. 6.
- ²²⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr.10, p. 4.
- ²²⁹⁾ **Ibidem**, p. 6.
- ²³⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. ort. rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 53.
- ²³¹⁾ S. Dragomir., **op. cit.** „F.D.“ 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.
- ²³²⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom. Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 24.
- ²³³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“ 8 februarie 1909, nr. 6, p. 7.
- ²³⁴⁾ **Ibidem**, 8 martie 1909, nr.10, p 4.
- ²³⁵⁾ Marki, **op. cit.**, II, p. 748.
- ²³⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie, nr.10, p. 5.
- ²³⁷⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom. Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 96; Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 374; vol. II, fasc. 1, f. 20.
- ²³⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ²³⁹⁾ A.S.A., **Fond Ep. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 22.

- ²⁴⁰⁾ A.E.A., gr. III, dos.2/1886, doc. 1255, f.37.v.
- ²⁴¹⁾ Cornel Clepea, **Însemnări din secolele XVIII și XIX pe obiecte de cult din parohii ale eparhiei Aradului**, în „Ziridava“, XIX-XX, 1996, p. 191.
- ²⁴²⁾ A.S.A., Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare, IV, 10/1856, f. 24.
- ²⁴³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.
- ²⁴⁴⁾ E. Greuceanu, **op. cit.**, p. 101.
- ²⁴⁵⁾ A.S.A., Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare, IV, 10/1856, f. 24.
- ²⁴⁶⁾ **Sfântirea bisericii din Sârbi. Vizită canonică în Zeldiș și Satu Rău**, în „Biserica și școala“, an LIII, Arad, nr. 47, 17 noiembrie 1929, p. 4.
- ²⁴⁷⁾ Fl. Dudaș, **Manuscrisele românești din bisericile Bihorului**, vol. II, pag. 315.
- ²⁴⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr.9, p. 4.
- ²⁴⁹⁾ Fl. Dudaș, **Icoane pictate pe lemn de la începutul secolului XVIII, identificate în Zărand**, în „Mitropolia Banatului“, an XXIII (1973), nr. 10-12, p. 718.
- ²⁵⁰⁾ A.S.A., Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare, IV, 21-25/1856, f. 10.
- ²⁵¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ²⁵²⁾ H. Medeleanu, **op. cit.**, p. 47-48. În colecția de la Mănăstirea Arad-Gai se află și alte icoane pe lemn din sec. al XVIII-lea provenite de la această biserică.
- ²⁵³⁾ A.E.A., gr. III, dos. 68/1886, doc.1767, f. 60 v.
- ²⁵⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.
- ²⁵⁵⁾ A.E.A., gr. III., dos. 385/1930, dos. 5467, f. 293.
- ²⁵⁶⁾ **Ibidem**, f. 292.
- ²⁵⁷⁾ I. Opreș, **op. cit.**, p.75.
- ²⁵⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 3-4.
- ²⁵⁹⁾ Eduard I. Găvănescu, **Târguri arădene. Târgul Boroș-Ineu**, în „Hotarul“, Arad, an I, decembrie nr.8, p. 3.
- ²⁶⁰⁾ A.E.A., **Consignatio Omnium Parochiarum... anno 844.**
- ²⁶¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ²⁶²⁾ A.E.A., gr. III, dos. 45/1880, doc. 1105, f. 98 v.
- ²⁶³⁾ Ioana Cristache-Panait, **Bisericile de lemn din centrul și nordul județului Arad**, în „Revista monumentelor istorice“ an LXIV, București, nr. 1-2, 1995, p. 51
- ²⁶⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“ 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ²⁶⁵⁾ A.S.A., Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare, IV. 10/1856, f. 23; A.E.A., gr.

III, dos. 45/1880, doc.1073, f. 37 v.; Idem, Dosar: Istoricul bisericilor din Protopopiatul Ineu, 1982, nenumerotat.

²⁶⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.” 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.

²⁶⁷⁾ „Biserica s-a mutat în Căcărău (n.n. Joia Mare) din Pleșa în anul 1814/.../”, cf. A.E.A., **gr. III, dos. 385/1930, doc. 3130 f. 370, 371.**

²⁶⁸⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom. Seria acte școlare, IV. 84/1855, f.54.**

²⁶⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.

²⁷⁰⁾ C. Petreanu, **op. cit.**, p. 9.

²⁷¹⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare, IV, 10/1856, f.36.**

²⁷²⁾ A.E.A. **gr. III, dos. 45/1880, doc. 1041, f. 1 v.**

²⁷³⁾ Idem, **gr. III, dos. 68/1885, doc. 1135, f. 94 v.**

²⁷⁴⁾ I.D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, I, doc. 120, p. 265.

²⁷⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.** „F.D.”, 1 martie 1909, nr.9, p. 5.

²⁷⁶⁾ H. Medeleanu, **op. cit.**, p. 72.

²⁷⁷⁾ Informație primită prin bunăvoința doamnei academician Cornelia Bodea căreia îi mulțumim și pe această cale.

²⁷⁸⁾ A.S.A., **Fond Protopopiatul Ortodox Român Ineu, dosar nr. 5, f. 119; A.E.A., gr. III dos. 425/1936, doc.3950; Idem, gr. IV, dos. 77/1932, doc. 7319.f.67; C. Petranu, op. cit., p.7. Proscomidierul și icoanele împărătești se păstrează și astăzi în biserica din Laz.**

²⁷⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p.5.

²⁸⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare, IV, 10 / 1856, f. 54**

²⁸¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.

²⁸²⁾ M. Voileanu, **op. cit.**, p. 46.

²⁸³⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, II, fasc. 4.f. 279; A.S.A., **Fond Ep. ort. Rom., Seria acte școlare, IV, 10/1856, f. 59.**

²⁸⁴⁾ Ioachim Miloia, **Biserica română din Lipova**, în „Analele Banatului”, an I (1928), nr. 1, ianuarie - decembrie, p. 37.

²⁸⁵⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 212.

²⁸⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

²⁸⁷⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, II, fasc. 4, f. 248.

²⁸⁸⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885, doc.1167, f. 63 v.**

- ²⁸⁹⁾ Idem, **gr. III. dos. 2/1886**, doc. 2255, f. 37 v.
- ²⁹⁰⁾ Este atestat documentar în anul 1439, cf. C. Suci, **op. cit.**, II, p. 364.
- ²⁹¹⁾ „**Această sfântă carte anume Octoih iaste a popii Gheorghe de la Lungani (n. n. Lunca)... 1726**”, cf. A.E.A., **gr. III, dos. 385/1930**, doc. 3130, f. 370, 371.
- ²⁹²⁾ Gh. Ciuhandu, **Românii din Câmpia Aradului**, p. 35.
- ²⁹³⁾ C. Petranu, **Monumentele istorice ale județului Bihor**, p. 31, 32.
- ²⁹⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.
- ²⁹⁵⁾ C. Petranu, **Bisericele de lemn ale județului Arad**, p. 8.
- ²⁹⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.
- ²⁹⁷⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 36.
- ²⁹⁸⁾ A.E.A., **Date statistice 1925**, nenumărat.
- ²⁹⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.” 8 februarie 1909, nr. 6, p. 6.
- ³⁰⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 55/1855, f. 228.
- ³⁰¹⁾ A.E.A., **Dosar Istoricul parohiilor și filiilor din protopopiatul Arad**, nenumărat.
- ³⁰²⁾ Fl. Dudaș, **Manuscrisele românești din bisericile Bihorului**, vol II, p. 316.
- ³⁰³⁾ H. Medeleanu, **op. cit.**, p. 31.
- ³⁰⁴⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p. 7.
- ³⁰⁵⁾ D. Ruvarat, **Temišvarska Eparhija od neina postanka do 1758 god**, Sremski Karlovci, 1914, p. 44. Documentul se află în traducere românească la I.D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I., p. 275.
- ³⁰⁶⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc. 361, f. 15 v.
- ³⁰⁷⁾ Ș. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ³⁰⁸⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc. 805, f. 65 v.
- ³⁰⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.” 8 martie 1909, nr. 10, p. 5; M. Voileanu, **op. cit.**, p. 46.
- ³¹⁰⁾ „**Această carte o am cumpărat eu, Popa Crăciun, din S. Moiseni, de la diacul Ioan, feciorul lui Popa Vasile din Mărauși, și o am luat cu 15 florinți împreună cu fratele meu Ioan**” (Cazania lui Varlaam), cf. Fl. Dudaș, **Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei**, p. 131.
- ³¹¹⁾ St. Lupșa., **op. cit.**, vol. I, f. 373; A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 93.
- ³¹²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 21 decembrie 1909, nr. 5, p. 4.

- ³¹³⁾ A.E.A., **ConsignaŃio omnium Parochiarum... anno 844.**
- ³¹⁴⁾ cf. **Îndrumător în Arhivele Statului judeŃul Arad**, vol. I, București 1974, p. 207-208.
- ³¹⁵⁾ T. Baba, **op. cit.**, f. 102, 103.
- ³¹⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ³¹⁷⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 888, f. 145 v.
- ³¹⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 6., p. 5.
- ³¹⁹⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 51.
- ³²⁰⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p. 8. A.E.A., **Date statistice. Biserica și instituŃiile ei, an 1928**, f. 49 v.
- ³²¹⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV. 10/1856, f. 38.
- ³²²⁾ S. Dragomir, **op. cit.** „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ³²³⁾ A.S.A., **Fond Protopopiatul Ort. Rom. Ineu**, dos. 5, f. 120; Gh. Ciuhandu, **Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim RaŃ**, p. 289.
- ³²⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ³²⁵⁾ I.D. Suciu, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I, doc. 130, p. 292.
- ³²⁶⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 3, f. 196; Despre această biserică, Marki Șandor, în **Aradvarmegye es Arad szabad kiralyi varos tortenete**, vol. II, p. 749, menŃionează că a fost construită pe ruinele celei catolice.
- ³²⁷⁾ cf. A.E.A., **gr. III. dos. 77/1932**, doc. 6664, f. 175; vezi și H. Medeleanu, **op. cit.**, p. 56-63.
- ³²⁸⁾ A.E.A., **ConsignaŃio Omnium Porocharum... anno 844**; Idem, **gr. III dos. 45/1880**, doc. 1073, f. 36 v.
- ³²⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 februarie 1909, nr. 6, p. 7.
- ³³⁰⁾ A.S.A. **Fond Ep. ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 21-25/1856, f.7.
- ³³¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ³³²⁾ A.S.A., **gr. III, dos 45/1880**, doc. 1105, f. 97 v.
- ³³³⁾ Idem, **op. cit.**, doc. 1167, f. 61 v.
- ³³⁴⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV: 10/1856, f. 38.
- ³³⁵⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p. 7,10.
- ³³⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ³³⁷⁾ Ioan Motorca, **Monografia așezărilor Moroda-Iermata, jud. Arad**, Arad., f.a., p. 116,120.

- ³³⁸⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 21-25/1856, f. 13.
- ³³⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.
- ³⁴⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 25; A.E.A., **Date statistice. Biserica și instituțiile ei, an 1928**, f. 44 v.
- ³⁴¹⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 1167, f. 64 v; C. Petranu, **op. cit.**, p.8.
- ³⁴²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ³⁴³⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 3, f. 241.
- ³⁴⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 februarie 1909, nr. 5, p. 4.
- ³⁴⁵⁾ A.S.A., **Fond Prefectura județului Arad, Seria Acta Congregaționum**, fasc. III, nr. 172/1772, f. 1.
- ³⁴⁶⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 4, f. 35.
- ³⁴⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr.9,p.5.
- ³⁴⁸⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 425/1925**, doc. 3950.
- ³⁴⁹⁾ Idem, **gr. III, dos. 68/1885**, dos. 1167, f. 60 v.
- ³⁵⁰⁾ E. Greuceanu, **Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului**, p. 495.
- ³⁵¹⁾ C. Petanu, **op. cit.**, p.
- ³⁵²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 februarie 1909, nr. 5, p. 3.
- ³⁵³⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 2, f. 303-304.
- ³⁵⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.** „E.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ³⁵⁵⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 1167, f. 60 v.
- ³⁵⁶⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 374; vol. II, fasc. 1.f. 293.
- ³⁵⁷⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria Acte Școlare**, IV, 10/1856, f. 94; C. Petranu, **Monumente istorice ale județului Bihor**, p. 32.
- ³⁵⁸⁾ S. Dragomir, **op cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10.p.4.
- ³⁵⁹⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 38.
- ³⁶⁰⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 februarie 1909, nr. 6, p. 6.
- ³⁶¹⁾ E. Greuceanu, **Documente din secolul al XVIII-lea privind Eparhia Aradului**, p. 100.
- ³⁶²⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 40/1882**, doc. 497, f. 179 v.
- ³⁶³⁾ Idem, **gr. III, dos. 85/1885**, doc. 1610, f. 13.
- ³⁶⁴⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 212.

- ³⁶⁵⁾ S. Dragomir, **op.cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.
- ³⁶⁶⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom. Seria acte școlare**, IV, 10/1886, f. 23.
- ³⁶⁷⁾ A.E.A., **gr. III, dos., 68/1885**, doc.1167, f. 57, V; Hramul bisericii îl aflăm de pe sigilul parohiei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cf. A.S.A., **Colecția Sigilii (Matrice sigilare)**, nr. 404; Pentru descrierea bisericii vezi C. Petranu, **Bisericile de lemn ale județului Arad**, p. 8-10.
- ³⁶⁸⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p. 6, 8.
- ³⁶⁹⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc. 630, f. 48 v.
- ³⁷⁰⁾ Fl. Dudaș, **Memoria vechilor cărți românești**, p. 115.
- ³⁷¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 21 decembrie 1908, nr. 51-52, p. 9.
- ³⁷²⁾ A.S.A., **Fond Prefectura Județului Arad, Seria Acta Congregaționum**, fasc. 2, nr. 51/1779, f. 1-6 și fasc. 1, nr. 45/1780
- ³⁷³⁾ Fl. Dudaș, **Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului**, p. 22 nota 24; Idem, **Manuscrisele românești din bisericile Bihorului**, vol. I, Oradea, 1985, p. 40.
- ³⁷⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 21 decembrie 1908, nr. 51-52, p. 9.
- ³⁷⁵⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 3, f. 195; E. Greuceanu, **op. cit.**, p. 100.
- ³⁷⁶⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc.88, f. 145.v.
- ³⁷⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 21 decembrie 1909, nr. 51-52, p. 9.
- ³⁷⁸⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 36.
- ³⁷⁹⁾ A.S.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc. 1041, f. 1 v.
- ³⁸⁰⁾ Elena Rodica Colta, **Cărți vechi din secolul al XVII-lea în Țara Zărandului**, în „Ziridava”, VIII (1977), p. 573-574
- ³⁸¹⁾ Gh. Ciuhandu, **op. cit.**, p. 35.
- ³⁸²⁾ S. Dragomir, **op. cit.** „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4, 5.
- ³⁸³⁾ I.D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I, doc.131, p. 298.
- ³⁸⁴⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc. 1105, f. 98 v.
- ³⁸⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.
- ³⁸⁶⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 34; A.E.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc. 1041, f. 1. v.
- ³⁸⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 21 februarie 1909, nr. 5, p. 4.
- ³⁸⁸⁾ Este atestat documentar în anul 1439, cf. C. Suci, **op. cit.**, vol. II, p. 387; În anul 1812 s-a alipit satului Almaș, cf. Gh. Ciuhandu, **op. cit.**, p. 35.
- ³⁸⁹⁾ „Acest Octoih datu-i de pomană pentru sufletul /.../ să se pomenească la sfânta

liturghie și la alte pomeni și l-au dat în brânca lui popa Constantin de la Pleșa / .../ 1747 ianuarie 13 zile.", cf. A.S.A., gr. III, dos. 385/1930, doc. 3130, f. 370, 371.

³⁹⁰⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.

³⁹¹⁾ Vezi nota 267

³⁹²⁾ A.E.A., gr. III, dos. 385/1930, doc. 3130, f. 374, 375.

³⁹³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 6.

³⁹⁴⁾ A.S.A., **Fond. Ort. Rom.**, **Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 57.

³⁹⁵⁾ Este atestat documentar în 1441-1445, cf. C. Suciu, **op. cit.**, vol. II, p. 388. Din anul 1818 se alătură la Almaș, cf. Gh. Ciuhandu, **op. cit.**, p. 35.

³⁹⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.

³⁹⁷⁾ Ed. I. Găvănescu, **Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea**, p. 15.

³⁹⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.

³⁹⁹⁾ Într-un document de arhivă se menționează că pe peretele exterior era însemnat anul 1818, cf. A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom.**, **Secția acte școlare**, IV, 10/1856, f. 56; Tradiția locală informează că biserica ar fi fost construită în anul 1796. De la această biserică ne-au rămas mai multe icoane realizate de zugravul Constantin, iar altele prezentând analogii cu reprezentarea de la Hălmagiu a zugravilor Gheorghe și Radu, cf. I.C. Panait, **Biserici de lemn din centrul și nordul județului Arad**, p. 55.

⁴⁰⁰⁾ Constantin Ilica, **Monografia localităților din zona Sebeș-Moneasa, județul Arad**, Teză de licență la catedra de Istoria Bisericii Ortodoxe Române, sub îndrumarea P.C. Pr. Dr. Mircea Păcurariu Sibiu, 1984, f. 59.

⁴⁰¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“ 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

⁴⁰²⁾ A.E.A., gr. III, dos. 45/1880, doc. 1105, f. 96 v; A.S.A., **Fond Protopopiatul Ort. Rom. Ineu**, dos. 5, f. 124.

⁴⁰³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

⁴⁰⁴⁾ A.E.A., gr. III, dos. 45/1880, doc. 405, f. 96 v

⁴⁰⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 21 decembrie 1908, nr. 51-52, p. 9.

⁴⁰⁶⁾ A.S.A., **Fond Prefectura județului Arad, Secția Acta Congregaționum**, fasc. 2, nr. 94/1782, f. 1; Idem, fasc. 3, nr. 37/1782; fasc. 4, nr. 44/1782.

⁴⁰⁷⁾ Gh. Ciuhandu, **Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț**, p. 290.

⁴⁰⁸⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, f. 5.

⁴⁰⁹⁾ **Ibidem**

⁴¹⁰⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 1, f. 360.

- ⁴¹¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ⁴¹²⁾ Miskolczy Ambruș, **Biserică și revoluție. Sinodul ortodox-românesc de la Chișineu Criș, 1849** (Introducerea și protocolul sinodului, prefată Szabad Gyorgy; la redactarea lucrării a colaborat și Ioan Octavian Rudeanu), Budapesta, 1991, p. 158.
- ⁴¹³⁾ A.S.A., **ConsignaŃio Omnium Parochiarum...anno 844.**
- ⁴¹⁴⁾ St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 1, f. 359, 447.
- ⁴¹⁵⁾ H. Medeleanu, **op. cit.**, p. 71-72; de la această biserică se mai află în colecŃia de la Mănăstirea Arad-Gai mai multe icoane pe lemn (nr. inv. 457-460).
- ⁴¹⁶⁾ A.E.A., **Sămădașul bisericii din Revetiș, an 1821** (nenumerotat).
- ⁴¹⁷⁾ Proscomidierul se află în **ColecŃia de artă veche românească de la mănăstirea „Sf. Simion Stălpnicul“ din Arad- Gai.**
- ⁴¹⁸⁾ În anul 1756 este menŃionat preotul Ioan în vârstă de 37 de ani hirotonit în anul 1748 de episcopul Isaia Antonovici (1731-1748) al Aradului și a urmat în parohie tatălui său, cf. St. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 1, f. 297.
- ⁴¹⁹⁾ S.Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.
- ⁴²⁰⁾ A.S.A., **Fond. Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 53; vezi Voileanu, **op. cit.**, p. 46.
- ⁴²¹⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p. 8.
- ⁴²²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5; A.E.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc. 1105, f. 98 v.
- ⁴²³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 21 decembrie 1908, nr. 51-52, p. 9.
- ⁴²⁴⁾ Ioana Cristache Panait, **ContribuŃii la cunoașterea picturii bănățene din bisericile de lemn de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria artă plastică“, Tom XIX, nr. 1 (1972), p.127.**
- ⁴²⁵⁾ S.Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ⁴²⁶⁾ Ed. I. Găvănescu, **op. cit.**, p.107.
- ⁴²⁷⁾ A.S.A., **Fond Protopopiatul Ort. Ineu**, dos. 5, f. 8, 1251.
- ⁴²⁸⁾ S.Dragomir, **op.cit.**, „F.D.“, 8 februarie 1909, nr. 6., p. 6.
- ⁴²⁹⁾ cf. Fl. Dudaș, **Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei**, p. 176; Episcopul Sinesie Jivanovici consemna la 1755 că în Comlăuș funcŃionau preoŃii Geoge Apostolov și Teodor Popovici iar fiul celui din urmă, Ioan era diacon, cf. S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 februarie 1909, nr. 6, p. 6.
- ⁴³⁰⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“ 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.
- ⁴³¹⁾ C. Petreanu, **op. cit.**, p.9; E. Greuceanu, **op. cit.**, p. 100.
- ⁴³²⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV. 10/1856, f. 35.

- ⁴³³⁾ Idem, **Colecția de documente dr. Octavian Lupaș**, dosar nr. 21, f. 5.
- ⁴³⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 21 decembrie 1908, nr. 51-52, p. 9.
- ⁴³⁵⁾ Fl. Dudaș, **Manuscrise românești din bisericile Bihorului**, vol. II, p. 131-132.
- ⁴³⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.
- ⁴³⁷⁾ Voileanu, **op. cit.**, p.46; A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare IV**, 10/1856, f.60.
- ⁴³⁸⁾ D. Prodan, **op. cit.**, p. 37-102.
- ⁴³⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.
- ⁴⁴⁰⁾ I. D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I, doc. 131, p. 300.
- ⁴⁴¹⁾ Gh. Ciuhandu, **Românii din Câmpia Aradului**, p. 35.
- ⁴⁴²⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 212.
- ⁴⁴³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p.5.
- ⁴⁴⁴⁾ C. Ilica, **op. cit.**, f. 30.
- ⁴⁴⁵⁾ A.S.A., **Fond Prefectura județului Arad, Acta Congregaționum**, fasc. 3 nr. 4/1783, f. 1.
- ⁴⁴⁶⁾ D. Prodan, **Răscala lui Horea**, vol. I, București, 1984, p. 84.
- ⁴⁴⁷⁾ A.E.A., Augustin Mihulin, **Cronica bisericii parohiale ortodoxe române din comuna Sebiș**, doc. 7441/1907; Gh. Ciuhandu, **Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț**, p. 289.
- ⁴⁴⁸⁾ E. Greuceanu, **Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului**, p. 495.
- ⁴⁴⁹⁾ Fl. Dudaș, **Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului**, p.69-70, 71.
- ⁴⁵⁰⁾ I. Cristache-Panait, **Bisericile de lemn din Eparhia Aradului**, p. 260
- ⁴⁵¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr.9, p. 6.
- ⁴⁵²⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare, IV**,10/1856, f. 25.
- ⁴⁵³⁾ Gh. Cotoșman, **Vechile antimise din bisericile Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului**, p. 278.
- ⁴⁵⁴⁾ D. Ruvaraț, **op cit.**, p. 52.
- ⁴⁵⁵⁾ A.S.A., **gr. III, dos. 45/1880**, doc 361, f. 15.v.
- ⁴⁵⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.” 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.
- ⁴⁵⁷⁾ Octavian Lupaș, **Preotul Nicolae Horga Popovici, cărturar arădean de acum un veac și jumătate**, în **Mitropolia Banatului**, an XIII (1963), nr. 5-8, p 265.

- ⁴⁵⁸⁾ *Ibidem*, p. 266.
- ⁴⁵⁹⁾ „Februar, 25, 1726, Scris-am eu Gheorghe diac de Noțigher când am mers la preoție“, cf. Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, p. 183.
- ⁴⁶⁰⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“, 8 februarie 1909, nr. 9, p. 7.
- ⁴⁶¹⁾ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 241.
- ⁴⁶²⁾ A.S.A., *Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare*, IV, 22/1855, f. 3.
- ⁴⁶³⁾ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 20.
- ⁴⁶⁴⁾ C. Petranu, *Monumentele istorice ale județului Bihor*, p. 19, 29.
- ⁴⁶⁵⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“, 1 februarie 1909, nr. 5, p. 3.
- ⁴⁶⁶⁾ **Sfințirea bisericii din Șeitin. Vizitație canonică la Semlac**, în „Biserica și Școala“, an LIII, nr. 1, 1 ianuarie 1929, p. 7.
- ⁴⁶⁷⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“, 8 februarie 1909, nr. 6, p. 7.
- ⁴⁶⁸⁾ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 240.
- ⁴⁶⁹⁾ C. Suciu, *op. cit.*, vol. II, p. 311.
- ⁴⁷⁰⁾ Ioan Godea, Ioana Cristache Panait, **Monumente istorice bisericesti din Eparhia Oradiei. Bisericile de lemn**, Oradea, 1978, p. 22.
- ⁴⁷¹⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“ 1 februarie 1909, nr. 5, p. 4.
- ⁴⁷²⁾ A.E.A., **Date statistice. Biserica și instituțiile ei, an 1928**, f. 13 v.
- ⁴⁷³⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. p. 5.
- ⁴⁷⁴⁾ A.E.A., **gr. III, dos.2/1886**, doc. 1255, f.39 v.
- ⁴⁷⁵⁾ A.S.A., *Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare*, IV, 10/1856, f. 37.
- ⁴⁷⁶⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“, 1 februarie 1909, nr. 5, p. 4.
- ⁴⁷⁷⁾ H. Medeleanu, *op. cit.*, p. 30.
- ⁴⁷⁸⁾ A.S.A., *Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare*, IV, 10/1856, f. 37.
- ⁴⁷⁹⁾ *Ibidem*, f. 95.
- ⁴⁸⁰⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.
- ⁴⁸¹⁾ C. Petranu, **Bisericile de lemn ale județului Arad**, p. 7.
- ⁴⁸²⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“, 1 februarie 1909, nr. 5, p. 4.
- ⁴⁸³⁾ E. Greuceanu, **Documente din secolul al XVII-lea privind Eparhia Aradului**, p.101.
- ⁴⁸⁴⁾ **Sfințirea bisericii din Șeitin. Vizitații canonice la Semlac**, p. 7
- ⁴⁸⁵⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, „F.D.“ 8 februarie 1909 nr.6, p. 7.

⁴⁸⁶⁾ **Pe drumul apostoliei, P.S. Sa Episcopul Grigore în comuna Șepreuș**, în „Biserica și Școala“, an LVI, nr. 23-24, Arad, 5-12 iunie 1932, p. 10.

⁴⁸⁷⁾ **„Această Păucenie o am legat eu Mihai Popovici /.../ în Siad în luna lui septembrie 27 zile... 1761“**, cf. Fl. Dudaș, **op. cit.**, p. 111; În anul 1784 îl întâlnim ca potropop în „Vidicul Beliului“ și locuitor al satului Tăgădău, cf. Idem, **Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului**, p. 148.

⁴⁸⁸⁾ C. Petranu, **Monumentele istorice ale județului Bihor**, p. 29.

⁴⁸⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 februarie 1909, nr.5, p. 4.

⁴⁹⁰⁾ **Ibidem**, 1 martie 1909, nr.9, p. 4.

⁴⁹¹⁾ Elena Rodica Colta, **Vechi tipărituri românești în județul Arad**, în „Ziridava“, XII (1980), p. 726-727.

⁴⁹²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

⁴⁹³⁾ A.E.A., **Consignațio Omnium Parochiarum... ann 844**.

⁴⁹⁴⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc.1167, f. 58.v.

⁴⁹⁵⁾ Fl. Dudaș, **Manuscrisele românești din bisericile Bihorului**, vol. I, p. 130.

⁴⁹⁶⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc.1, f. 439.

⁴⁹⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“ 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.

⁴⁹⁸⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 3, f. 240.

⁴⁹⁹⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 40/1882**, doc. 497, f. 181 v.

⁵⁰⁰⁾ Idem, **gr. III, dos. 68/1885**, doc.1135, f.97 v.

⁵⁰¹⁾ **Sfinșirea bisericii din Radna. Vizită canonică la Șoimoș**, în „Biserica și Școala“, an LV, nr. 49, Arad, 6 decembrie 1931, p. 4.

⁵⁰²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 21 decembrie 1908, nr. 51-52, p. 9.

⁵⁰³⁾ Gh. Ciuhandu, **Românii din Câmpia Aradului**, p. 35.

⁵⁰⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 februarie 1908, nr. 5, p. 4.

⁵⁰⁵⁾ **Ibidem**, 8 februarie 1909, nr. 6. p. 7.

⁵⁰⁶⁾ A.S.A., **Fond Prefectura Județului Arad, Seria Acta Congregaționum**, fasc. 3. nr.16/1783, f. 1.

⁵⁰⁷⁾ A.E.A., **gr. III, dos.68/1885**, doc 878, f, 83 v.

⁵⁰⁸⁾ **Vizitația canonică în comunele Taut și Nadăș**, în „Biserica și Școala“, an LVI, nr. 20, Arad, 18 mai 1930. p. 3.

⁵⁰⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.

⁵¹⁰⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare. IV, 10/1856**, f.35; A.E.A. **gr. III**,

dos.45/1880, doc.805, f. 65 v.

⁵¹¹⁾ **Vizitația canonică în comunele Tauț și Nadăș, p. 3**

⁵¹²⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. I, f. 373.

⁵¹³⁾ **Ibidem**, vol. II, fasc.1, f. 296.

⁵¹⁴⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 95.

⁵¹⁵⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 4, f. 290.

⁵¹⁶⁾ C. Petreanu, **op. cit.**, p. 29.

⁵¹⁷⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.

⁵¹⁸⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 425/1923**, doc.3950.

⁵¹⁹⁾ Idem, **gr. III, dos.385/1930**, doc. 3716. f. 115.

⁵²⁰⁾ Amănunte despre pictura și arhitectura bisericii, vezi: C. Petranu, **Bisericile de lemn ale județului Arad**, p. 8,10.

⁵²¹⁾ Ioan Opriș, **Protejarea măturilor cultural-artistice din Transilvania și Banat**, p. 71.

⁵²²⁾ „/.../ m-am silit de am luat această sfântă carte de învăță(tură) la această sfântă biserică în Târnăvița ca să fie de pomană /.../”, cf. Fl. Dudaș, **Cazania lui Varlaam în Vestul Transilvaniei**, p. 194.

⁵²³⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.

⁵²⁴⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 10/1856, f. 56.

⁵²⁵⁾ De la această biserică, în **Colecția de artă veche românească de la mănăstirea Arad-Gai** se păstrează mai multe icoane, datate ca fiind din primul sfert al secolului al XVIII-lea, cf. Medeleanu, **op. cit.**, p. 33.

⁵²⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4

⁵²⁷⁾ „Ca să se știe că în anul 1780 sau făcut biserica a doua oară”, cf. E.R. Colta, **Însemnări de pe cărți vechi românești, documente ale veacurilor trecute**, în „Ziridava”, XI (1979), p. 1064.

⁵²⁸⁾ A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV, 21-25/1856, f. 29.

⁵²⁹⁾ Fl. Dudaș, **Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului**, p. 175-176.

⁵³⁰⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.”, 21 decembrie 1908, nr. 51-52, p. 9.

⁵³¹⁾ **Ibidem**, 8 martie 1909, nr.10, p. 5.

⁵³²⁾ M. Voileanu, **op. cit.**, p. 46.

⁵³³⁾ I.C. Panait, **Cartea veche românească în Eparhia Aradului**, în „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, p. 121.

- ⁵³⁴⁾ I.D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I. doc.120, p. 264.
- ⁵³⁵⁾ A.E.A., **gr. III, dos.68/1885**, doc. 1135, f. 96 v.
- ⁵³⁶⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F. D.“, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4; A.S.A., **Fond Ep. Ort. Rom., Seria acte școlare**, IV. 10/1856, f. 50.
- ⁵³⁷⁾ C. Petranu, **op. cit.**, p. 6.
- ⁵³⁸⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 1135, f. 93.v.
- ⁵³⁹⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 21 decembrie 1908, nr.51-52, p. 9.
- ⁵⁴⁰⁾ A.E.A., **gr. III, dos, 45/1880**, doc. 1041, f. 1.
- ⁵⁴¹⁾ S. Dragomir, **op. cit.** „F.D.“, 8 februarie 1909, nr. 6, p. 6.
- ⁵⁴²⁾ **Ibidem**, 1 martie 1909, nr. 9, p. 6.
- ⁵⁴³⁾ **Ibidem**, 8 februarie 1909, nr. 9, p. 6.
- ⁵⁴⁴⁾ Marki, **op. cit.**, vol. II, p. 746.
- ⁵⁴⁵⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 5.
- ⁵⁴⁶⁾ E. Greuceanu, **op.cit.**, p. 101.
- ⁵⁴⁷⁾ Șt. Lupșa, **op. cit.**, vol. II, fasc. 548, f. 279.
- ⁵⁴⁸⁾ „Această sf. Evanghelie Învă(ță)toare, ce este Păucenie este a bisericii din Vidra mai din sus și cine o ar fura /.../ Scris-am în Vidra eu popa Ion, 1708, martie, 14 zile“, cf. Fl. Dudaș, **Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei**, p. 190.
- ⁵⁴⁹⁾ „Această sf(ân)ță Carte este a bis(ericii) din Vidra mai sus de biserca cea bătrână /.../ Scris-am eu Popa Ion din Vidra, anii 7231, iar de la Hs. 1732, mța lun., 1 zii(le)“, cf. **Ibidem**.
- ⁵⁵⁰⁾ I.D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I, doc. 88, p. 170; S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 martie 1909, nr. 10, p. 4.
- ⁵⁵¹⁾ I. D. Suci, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. I, doc. 131, p. 300.
- ⁵⁵²⁾ Marki, **op. cit.**, vol. II, p. 751.
- ⁵⁵³⁾ **Îndrumător în Arhivele Statului, județul Arad**, vol. I, p. 223.
- ⁵⁵⁴⁾ D. Ruvaraț, **op. cit.**, p. 45; Cele patru „**icoane de prestol**“ despre care amintește Arsenie Radivoievici ca existente în biserica de lemn în anul 1758, pot fi cele patru icoane pe lemn executate în anul 1743 de pictorul bănățean Nedelcu Popovici, astăzi, păstrate în Colecția de artă veche de la mănăstirea Arad-Gai, vezi: H. Medeleanu, **Icoane de Nedelcu Popovici identificate în colecția Episcopia Aradului**, în „Mitropolia Banatului“, an XXXII (1982), nr. 4-6, p. 331-337.
- ⁵⁵⁵⁾ Borovszky Samu, **Csanad vermegye tortenete**, vol. I, Budapesta, 1894, p. 307-308.
- ⁵⁵⁶⁾ Gh. Cotoșman, **Din trecutul Banatului. Comuna și bisericile din Comloșul Mare**

și **Lunga**, Timișoara, 1934, p. 262, 302-303.

⁵⁵⁷⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 846, f. 123 v.

⁵⁵⁸⁾ I. D. Suciū, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. II, doc. 336, p. 659.

⁵⁵⁹⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 68/1885**, doc. 846, f. 123 v.

⁵⁶⁰⁾ I.D. Suciū, R. Constantinescu, **op. cit.**, vol. II, doc. 439, p. 774.

⁵⁶¹⁾ A. P.O.R. Lipova, dosar, „**Istoricul bisericilor...**“ f. 36.

⁵⁶²⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 21 decembrie 1908, nr. 51-52, p. 9.

⁵⁶³⁾ **Ibidem**, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

⁵⁶⁴⁾ T. Baba, **op. cit.**, f. 121.

⁵⁶⁵⁾ A.E.A., **Consignatio Omnium parochiarum...ano 844.**

⁵⁶⁶⁾ Idem, **gr. III, dos. III, dos. 45/1880**, doc. 1073, f. 35 v.

⁵⁶⁷⁾ C. Suciū, **op. cit.**, vol. II., p. 418.

⁵⁶⁸⁾ Fl. Dudaș, **Vechi cărți românești călătore**, București, 1987, p. 41.

⁵⁶⁹⁾ Idem, **Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei**, p. 78.

⁵⁷⁰⁾ A.E.A., **gr. III, dos. 40/1882**, doc. 497, f. 178 v.

⁵⁷¹⁾ Gh. Cotoșman, **Vechile antimise din bisericile Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului**, p. 284.

⁵⁷²⁾ **Dieceza Lugojului. Sematism istoric**, Lugoj, 1903, p. 272.

⁵⁷³⁾ Fl. Dudaș, **Vechi cărți rămânești călătore**, p. 43.

⁵⁷⁴⁾ S. Dragomir, **op. cit.**, „F.D.“, 8 februarie 1909, nr. 6, p. 6.

⁵⁷⁵⁾ **Ibidem**, 1 martie 1909, nr. 9, p. 4.

⁵⁷⁶⁾ A.S.A., Cristea Valer, **Cronica parohiei Zimbru**, 1933, f. 2; Ușile împărătești se păstrează în **Colecția de artă veche românească de la mănăstirea Arad-Gai**, vezi H. Medeleanu, **Valori de artă veche românească**, p. 31.

Anexe

Notă: Personalitate distinsă a preoțimii ortodoxe române din prima jumătate a secolului nostru, Gheorghe Ciuhandu (1875-1947) și-a adus o deosebită contribuție la îmbogățirea literaturii teologice, a istoriografiei și culturii românești. Manuscrisul pe care îl prezentăm, așa după cum am menționat, este varianta gândită de Ciuhandu ca o contribuție la cea de a doua carte despre bisericile de lemn a istoricului de artă Coriolan Petranu. Indiferent cine a intervenit în textul manuscrisului care deja a văzut lumina tiparului, autorul însuși sau Coriolan Petranu, am găsit de cuviință să dăm publicității și acest manuscris al primei variante a studiului lui Ciuhandu, cu credința că este necesar pentru a se vedea preocupările lui multiple. Textul este redat conform manuscrisului, fără a modifica ortografia autorului.

Menționăm că acest manuscris se află în **Fondul de documente Gheorghe Ciuhandu** (dosar 70, f. 7-33), păstrat în Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române din Arad.

Mediul fizic și psihic

Bisericile românești de lemn, din oricari ținuturi și din oricari vremi ar fi ele trebuiesc puse în strânsă legătură cu mediul fizic din cari au răsărit ele.

Pământul românesc al Ardealului, în al căruia cadre geografice se plasează județul Arad cu bisericile sale de lemn, a fost totdeauna bogat în

păduri. Și, astfel, vine ca de la sine explicația, că materialul lemnos era cel mai indicat și mai accesibil pentru construcția bisericilor noastre de odinioară din acest județ.

Din acest punct de vedere al solului păduros județului Aradului se poate împărți în două părți: câmpia și ținutul muntos. Pădurile de câmpie sunt situate mai ales în regiunea cu ape curgătoare, ca Mureșul, Crișul Alb, Crișul Negru și Teuzul și anume: La Pecica și Ceala lângă cursul Mureșului; apoi pădurile de la Socodor, Sinteia, Chereluș, Zărand, Gurba, Ineu, Iermata, Mișca, Adeia, Apateu, Berechiu. Celălalt grup al pădurilor de munte se afla în partea de răsărit a județului, care, odinioară, era vestit pentru pădurile sale seculare.¹⁾

În acord cu această situație, putem spune și despre bisericile noastre din acest ținut, că ele odinioară, erau construite exclusiv din lemn atât de bogat (f. 1) oferit de natură. În măsura în care, însă, s-au schimbat condițiile de civilizație și sistemul constructiv edilitar, mai întâi ținutul de la șes și-a împuținat succesiv numărul bisericilor de lemn, din care se mai află numai în Iermata. Curentul acesta de înlocuirea bisericilor de lemn cu biserici din material solid a plecat deci de la câmpie spre munte, unde mai ales de pe la jumătatea veacului trecut care a dus oarecari libertăți politice pentru biserica ort. română, încă începe a spori bisericele din material solid.

Dar sistemului bisericilor noastre de lemn trebuie să-i căutăm și o altă explicație, și anume: Materialul lemnos atât de accesibil, era totdeauna cel mai potrivit pentru ca prin el să se poată da expresiunea reală acestui simț superior artistic, care este nota dominantă a sufletului poporul nostru și care s-a afirmat prin măiestria cusăturii și ciopliturii.

Locurile de închinare românești și în acest județ trebuiau să poarte pecetea acestei alese aptitudini artistice, care în formele lemnului (f. 2) îngăduia odinioară exprimarea ideii frumosului mult mai ușor decât sub formula asprului material de piatră și zidărie.

De aici se explică și acea împrejurare, că elementul decorativ al uneltelor și al caselor noastre țărănești a trecut de atâtea ori și în o mare măsură, și în interiorul vechilor noastre biserici de lemn nu numai în forma țesăturilor și a cusăturilor de împodobirea bisericilor ci și ca cioplitura și creștătură aplicată prin biserici.

Dar bisericile acestea, de lemn, sunt a se privi, în general, și ca o parte din o mare și veche moștenire sufletească, ce mai durează în jumătatea nordică mai ales unde pare să se fi formulat studiul vechilor biserici românești de lemn. Originea lor e legată de vremuri străvechi și după

¹⁾Dr. Gaal Jenő, *Aradvarmengye es város kozigazg es kozmuv allapotanak leirasa, Arad, 1898*, pag. 220-221

cum ni se spune,¹⁾ bisericile de lemn erau o regulă generală, chiar exclusivă, în cele trecute vremi, când nu aveam altă organizație politică a județului și-a voievodului.

Fără îndoială, că fenomenul, atât de compact pe aicea la români, al bisericilor de lemn nu este numai o întâmplare oarbă sau rezultat al referințelor economice mai puțin prielnice, ea însemna și ceva mai mult, din dată ce la baza întocmirii acestor biserici stă un sistem constructiv propriu și unitar, prezidat de o armonie artistic-morală ușor de recunoscut.

* * *

Și atunci cu drept cuvânt, ne întrebăm, care a fost **factorul de competență** pentru cultivarea și perfectuarea frumosului artistic, exprimat așa de bine și păstrat atât de credincios în bisericuțele noastre de lemn? Acela nu poate fi altul decât **instituția însăși a bisericii** care, la noi a însemnat pururea, (f. 3) un factor de conservativism, nu numai dogmatic și ritual, ci și cultural-artistic.

Intuiția și mijloacele noastre de informație istorică sunt mult prea modeste, decât să putem preciza: cum și-a făcut biserica noastră străveche datoria această de ordin cultural-artistic. Un lucru e știut, însă, în afară de orice îndoială, că poporul românesc, în cele sufletești și artistice, a stat sub presiunea puternicilor înguști ale Orientului ortodox, odinioară plin de vii străluciri și pulsații artistice-bisericești, cari s-au răsfrânt și până la noi.

Privind chestiunea vechilor noastre biserici de lemn reproduse și păstrate și până azi, din punct de vedere arhitectonic ne izbește la prima vedere o deosebire între stilul, original oriental, bizantin, pătrat și cu cupole, și între stilul basilical obișnuit la bisericile noastre de lemn. Se remarcă însă și o notă de asemănare: aceea a formei de pătrat, care stă la baza constructivă a stilului bizantin pur și la bisericile noastre, cu stranele scoase în afară, spre a marca și mai bine sămnul crucii și forma pătrată a acestor biserici. Ne place să credem deci, în această înfățișare, o dovadă că stăm în fața unui proces evolutiv și că ceea ce s-a împrumutat din stilul bizantin a trecut printr-un proces de adaptare la consecințele noastre, carii stau și sub oarecari influențe apusene. În chipul acesta s-a ajuns să avem încă din vechime bisericile din Ardeal, cu aspect basilical, deci în formă puțin lunguiată, cu turnuri aplicate în corpul bisericii și având o înfățișare sveltă care îndreaptă gândul cercetătorului și în alte direcții. Și deoarece, cum s-a spus de către competenți în aprecierea aceasta (f. 4) de materie istorică-artistică, tipul bisericilor de lemn reprezintă nu numai o mândrie ci și o superioritate artistică a lor față cu bisericile de lemn ale

¹⁾ N. Iorga, *Ist. Rom. în chipuri și icoane*, 1905, vol. I, pag. 5

altor popoare învecinate cu noi, avem în acest fapt o dovadă reală despre consistența vechii biserici românești și despre rolul ei cultural-artistic. Este de remarcat și fenomenul, că biserica românească ardeleană, cu bisericile sale de lemn, oricât de neprielnică i-a fost situația sub raportul exterior, al organizației sale superioare și al mărturisirilor istorice despre trecutul ei, totuși, în ciuda hotărârilor politice croite de străini s-a putut încopcia norocos în marea tradiție artistică care domina întreg ținutul românesc, mai ales, de nord, în cea ce privește construcția bisericilor.

Dacă e să mergem înainte pe calea acestei tâlcuiri despre vechile noastre biserici, trebuie să ne îndreptăm privirea spre următoarele fapte și constatări, ale istoriografiei noastre. Deja Alexandru cel Bun, sub care se reorganizează Biserica moldoveană prin legături directe cu Constantinopolul, chema la începutul veacului XV, meșteri de biserici din Polonia, care, pentru Moldova, era ceea ce pentru Țara Românească era malul drept al Dunării.¹⁾

Sub Ștefan cel Mare, atari preocupări privitoare la meșteșugul vechi al clădirii de biserici românești, merg pe drumul desăvârșirii. S-a ajuns chiar, pe timpul lui Ștefan cel Mare, la o fericită îmbinare a elementului răsăritean cu elemente apusene, datini de ale Grecilor și Sașilor și Polonilor, bizantinismul cu arta gotică, potrivit acest amestec și după canoanele ideale ale frumuseții și după nevoile reale ale climei și naturii țării noastre. Într-această combinare se cuprinde taina frumosului artei moldovenești, ocrotită de Ștefan cel Mare.²⁾

Dar istoria noastră știe astăzi foarte de aproape și bine despre influența politică și bisericească a Moldovei lui Ștefan Cel Mare asupra Ardealului, și dacă în veacul XV exista în această privință o școală moldovenească, care pătrunde și se afirmă pe la 1530 până și în Muntenia,³⁾ atunci (f. 5) influența bisericească-artistică a Moldovei putea pătrunde și a se împământeni mai ușor dincoaci de Carpați unde erau goluri ierarhice și simțite nevoi duhovnicești, cari, mai de multe ori în cursul veacurilor, au fost hrănite din Moldova.

În cadrul acestui mare așezământ duhovnicesc național, care a fost biserica românească, factorul activ au fost preoții noștri și diecii de odinioară.

* * *

Preoții din vechime, tocmai fiindcă nu aveau o cultură culeasă de pe la vetre de învățătură străină, erau cei mai potriviți pentru a păstra și curățenia tradiției religioase-artistice românești ce li se îmbia de la frați.

¹⁾N. Iorga, o. c. 15

¹⁾N. Iorga, o. c. 23

¹⁾N. Iorga, o. c. 22

Tradiții bătrânești și vechi însemnări ne vorbesc despre preoții cari ei înșiși lucrau la construirea de biserici și se îndeletniceau și cu alte lucruri țiitoare de biserici, ca și iscusiți compactori sau chiar și ca zugravi ai bisericilor noastre satești. De ex. în Birtin (județul Hunedoara) în laturea dinspre județul Arad, exista o biserică de lemn pe a cărei ușe sta încrestată, notița: „**Făcutu-s-au această sfântă besearică în zilele lui Apafi Mihaiu craiu din Ardeal an(nul) d(omnului) 1690 mes. April 2 zi. Popa Lazaru**“. Evident, numele acestui preot nu avea înțeles să fie așezat în inscripție, dacă purtătorul aceluiași nume nu era identic cu cel ce a făcut, a construit, biserica însăși. (f. 6)

Sau să înfățișăm un alt nume de preot de pe la jumătatea veacului XVII, popa Iosif din Beiuș, având însușiri artistice în legătură cu nevoile bisericesti ale satelor noastre. De mâna lui zugrăvită, am văzut o icoană portativă, la vechia biserică din Seghiște, pe Valea Crișului-Negru, aproape de Vașcău. Am un antimis, imprimat de dânsul și purtându-i numele, datând din vremea episcopului de la Arad Vichentie Ioanovici. Același popa Iosif, era și un iscusit compactor de cărți bisericesti, dintre care una se află la mâna mea. Și vrând nevrând ne aducem aminte de călugărul din Ivir, Antim, mai apoi mitropolit al Munteniei, meșter în toate meșteșugurile: zugrav, sculptor, turnător, săpător în lemn, tipograf, scriitor, cuvântător,¹⁾ care ne înfățișează un tip al vremurilor vechi despre ceea ce erau preoții de odinioară.

Dintre preoții noștri de odinioară cu asemenea îndeletniciri și rămași în negura uitării, am în cale să scoatem numele unuia, care a trăit în județul Aradului, pe la jumătatea veacului trecut. E Gheorghe Bila de la Pecica. Dânsul fusese mai întâi învățător și după aceea s-a preotit, pentru Pecica, trecut apoi la Șimand. Era un desemnist de forță și, între bisericile pentru care a zugrăvit icoane după cum ne-o spun și străinii a fost și cea din Ineu (jud. Arad). Pe la 1840 a zugrăvit pentru această biserică 17 icoane,²⁾ de care însă n-am putut da. El a zugrăvit și pentru alte biserici din județul Arad³⁾ și (f. 7) și eu am de la dânsul o mică, dar frumoasă icoană, desemnată în negru, reprezentând pe Maica Domnului cu Iisus în brațe.

Aceste mici și puține indicații, pe care le-ar putea complecta cercetătorii de profesioniști ai trecutului nostru artistic-bisericesc, ne servesc o mică dar reală dovadă despre îndeletnicirile artistice, acum uitate, ale unor preoți de ai noștrii de odinioară, începând de la construirea și până la decorarea bisericilor noastre de lemn.

* * *

¹⁾N. Iorga, o.c. 43

²⁾Marki S., *Arad varmegye es varos tort.* II, 745

³⁾o. c. 750, 826

Dar pe lângă preoți, trebuie să punem o ceată de propagandiști artistici-culturali pe diiacii de odinioară, cunoscuți în Ardeal și, mai ales, în ținutul Bihorului.

Diecii aceștia, de profesiune copiiști de cărți bisericești și pe alocurea îndeplinind și slujba de dascăli, erau oameni cari cutreierau, de la un colț la altul, pământul românesc,¹⁾ ca tot atâția propagandiști în slujba unității noastre bisericești, culturale și artistice.

Dintre dâșzii, doi inși: Vasile Sturze Moldoveanul și un alt diac moldovean anonim, sunt de a fi numiți în locul prim. Cel dintâi vine încoace peste Ardeal, trece în Bihor, de acolo apoi, peste județul Aradului, pe la Nădab, în Banatul turcesc de atunci: la Mănăstur și Sânt Andrei, lângă Timișoara, în an 1708. Pe celălalt moldovean, anonimul, îl aflăm (f. 8), peste tot în aceeași vreme sau puțin mai târziu, locuind în Șumugiu (Bihor), copiind **Cele șapte taine**, un **Strașnic**, ș. a.

Tipuri caracteristice pentru această propagandă sunt și Popa Ioan din Bălaia (Bihor), sosit înainte de 1724 „**din țara leșească**“. El își zice pe un manuscris de Minologhion „**popa Ion priselețu (adică pribeag) din țara leșească**“. El venise, deci din Polonia, după ce acolo se pornise strașnicul curent „unionist“ care, la 1708, a înfrânt ultima rezistență ortodoxă din Lemberg²⁾, unde era o stavropighie și o biserică românească de multă vreme. Date fiind legăturile de comerț și de altă natură, ale Moldovei cu Polonia, ușor putem presupune, că opera religioasă-culturală a „**prileset**“-ului popa Ioan pleca în ultima analiză, din aceeași sursă morală: Moldova bisericească și culturală. Să mai pomenim, măcar în treacăt, de acel Stanislav Malioglivă, venit și el din Polonia - o spune numele său - în Bihor, unde se îndeletnicea pe la 1726 cu copieri de cărți românești. Tot așa se cade să-l pomenim pe acel Pavel diacu, care-și zice și muncăcianul adică de la Muncaci, care și el, coboară pe același drum în jos spre Bihor poate nu fără de legătură cu prigonirea religioasă unionistă din episcopia Muncaci în care erau Români.

Vrednicii călători de profesiune culturală, care erau dieci ai vremurilor vechi, legați prin toată ființa lor de credința și de opera culturală a Bisericii românești; erau - și trebuie să fi (f. 9) fost - factorul esențial în ceea ce privește închegarea concepției noastre arhitectonice și artistice-bisericești și propagarea tipului constructiv al bisericilor noastre de odinioară, toate din lemn.

Rostul vechilor preoți și dieci, în această privință, nu poate fi privit ca

¹⁾Despre dieci, 14 la număr, cunoscuți în Bihor de pe la jumătatea veacului XVII și până după jumătatea veacului XVIII am scris câteva însemnări în „Tribuna“ de la Oradea, anul 1919, nr. 46-52

²⁾E. Likovski, A. Tloczynski: *Gesch. des allg. verfalls ver umirten ruthenischen Kirche*, Posen, 1885, tom I, 4-5

dovedit cu cât s-a spus mai sus. Indicațiile ce s-au dat, însă își au valoarea lor istorică, și rămâne ca alți cercetători de profesiune ai amănuntelor trecutului nostru, să constituie munca de informație și de reconstruirea trecutului bisericilor noastre de lemn și al factorilor care au avut rol de închegarea sistemului lor constructiv și decorativ. Indicațiile de mai sus, fără îndoială, sunt convergente cu fenomenul, afirmat de competenți, că, în întreaga regiune românească de nord: Moldova cu Ardealul și o parte de slavii învecinați, bisericile sunt croite după același tip unitar, în care nota superioară o dau bisericile noastre românești, ca „produse ale geniului românesc”. Aci, atâta numai dacă am adăuga, că Moldova, care mai ales pentru precumpănitoarele sale rosturi istorice-culturale, cu atâta dreptate, a fost numită¹⁾ în zilele noastre regenta sufletului românesc, a servit temeiurilor de inspirație, prin multiplele sale legături nu numai cu Ardealul ci și cu Polonia, care formează vatra acestui fenomen artistic cultural care sunt bisericile noastre de lemn. (f. 10)

* * *

Ar fi de interes, credem, să se spună câteva cuvinte și despre zugrăveala ce se găsește prin vechile noastre biserici de lemn, pictura care de o vreme încoace și mai ales de la înlocuirea bisericilor de lemn cu altele de material solid, este părăsită sau cel puțin înlocuită cu pictură nouă.

Introducerea icoanelor religioase în bisericile noastre ortodoxe este un postulat din cele mai categorice și în această vreme, și de cea mai adâncă vechime. Putem deci ajunge ușor la presupunerea, că ideea de biserică românească este inseparabilă de cultul icoanelor, care este atât de strâns legat mai ales de viața religioasă a Orientului creștin, din care pururea am făcut și facem parte. Deci icoanele din bisericile noastre au până și azi, un temei doctrinar-dogmatic și altul decorativ, și unul și altul sprijinit pe o îndelungată tradiție și necesități sufletești. De aci și tenacitatea, în care s-a ținut și se ține la ele.

Sarcina și prigonirea de veacuri, care au fost partea poporului din Ardeal, însă, împedecau dezvoltarea artei iconografice românești și astfel vechile noastre biserici de lemn în generalitatea lor, trebuiau să se mulțumească cu ceva mai puțin. Acest puțin, erau de obicei, cele patru icoane principale, cerute de vechea regulă liturgică, să fie aplicate pe prea scundele iconostase ale vechilor biserici românești ardelen. Aceste patru icoane erau: a Mântuitorului, a Maicii Domnului cu Iisus în brațe, la locul obișnuit și azi, de lături de intrarea, zisă împărătească, în altar; la (f. 11) dreapta de la ușa de miazăzi se fixa icoana hramului bisericii, iar la locul contrar din stânga, adică spre miazănoapte

¹⁾N. Iorga: *Neară de românesc*, nr. 13 din 2 august 1926 (pag. 5)

era de preferință icoana vreunui sfânt favorit. Înaintea acestor patru icoane, după vechi credinți și obișnuinți creștinești, care încep să fie părăsite în zilele noastre, creștinii făceau închinăciuni și le sărutau în ordinea următoare. La icoana Mântuitorului, a Prea Sfintei Fecioare, a Hramului și a sfântului predilect. Aceste icoane, potrivit rostului lor ales aveau și o valoare artistică mai remarcabilă, care poate fi recunoscută ușor de pe exemplarele, care s-au mai păstrat pe alocurea, grav deteriorate de altfel pe urma multor atingeri din partea închinătorilor. De unde să fi fost ele procurate? Răspunsul s-ar putea afla numai în legătură cu existența acelei școale de zugrăvi bisericești, despre care se afirmă, că a existat și în Ardealul nostru oropsit. Sau cel puțin s-ar putea admite că ar fi putut veni de aiurea, mai departe, după cum circulau și cărțile bisericești, care în curând după apariția peste Munți le găsim pe la bisericile noastre.

Dar în afara de aceste icoane de primă necesitate în cult, vechile noastre biserici de lemn mai aveau și alte icoane de o vădită inferioritate artistică pe acelea care împodobeau „cerimea” sau boltitura acestor biserici. Ele, de multe ori acopereau întreaga „cerimea” și chiar și o parte din pereții naosului. Mai la început - cea ce se poate remarca ușor la bisericile mai vechi din lemn, din județele Arad și Bihor - icoanele acestea erau (f. 12) tipărituri, mai târziu însă prin veacul XVIII, erau pânze zugrăvite, cu cari era tras întreagă naia bisericii. În chipul acesta, icoanele serveau și pentru izolarea curenților, care altmintre își făceau intrarea printre bărnele cioplite ale bisericilor de lemn.

Cea mai veche icoană ardeleană de felul dintâi, imprimată de pe săpături de lemn, a fost găsită de d. N. Iorga în Ardeal, unde D-sa a găsit și alte icoane nedatate. Aceasta, datată, e din 1700¹⁾

Icoanele de felul acesta care nu e exclus să fi existat și în timpul anterior anului 1700, forma decorul vechilor noastre biserici de lemn, pe a căror cerime se mai văd uneori resturi cu trăsături grosolane ce e drept, dar împăcând interesul decorativ al vechilor noastre biserici.

Icoane de felul acesta am găsit, mai multe chiar, la vechea biserică de lemn din Ravna (județul Arad), așezate sub îmbrăcămintea sfântului prestol al bisericii de lemn, înlocuită cu alta din material solid. Ele erau 14 la număr. Ridicându-le la 1911 de acolo, le-am trimis Academiei Române de unde am primit opinia dlui I. Bianu despre ele că ar fi un tip degenerat de iconografie românească aparținătoare veacului XVIII.

La tot cazul, prezența acestor icoane și lucrările particulare ale preotului Iosif din Bihor (veac. XVIII) care era și tipăritor de (f. 13) antimise și răzlețele lucrări ale preotului Gheorghe Bila din jud. Aradului (jum. veacului trecut), este remarcabilă pentru a dovedi silințele puse în Ardeal de către ardeleni în slujba decorării vechilor noastre biserici de lemn.

¹⁾N. Iorga, *Ist. Rom. în chipuri și icoane*, Buc. 1906, vol. III, pag. 59-60

Icoanele zugrăvite pe pânză acoperind cerimea bisericilor, în general privite, sunt mai puține și de o dată posterioară. Între acestea, de o frumusețe aleasă, ca și colori dar și ca stil iconografic, este zugrăveala bisericii din Ociu, jud. Aradului, datând din 1821. Zugrăvelile de acest fel în alte biserici, evident, este mai vechie. Ea poate data de pe la jumătatea veacului XVIII încoace și poate fi adusă în legătură cu ostănelile și munca zugravilor ambulanți, care încă de prin veacul XVIII, veneau încoace din Muntenia de odinioară. Așa de pildă zugravul Nicolae din Pitești, care a împodobit biserica din Gurasadului. s. a.

Zugrăveala de la Ociu, făcută de Nichifor Barozu (?) - acest din urmă nume nu l-am putut descifra siguritate - pe pânza care acopere întreg interiorul altarului și bisericii, este vrednică să fie cunoscută mai deaproape. O văzusem, ocazional în vara anului 1925, când mi-am făcut despre ea câteva însemnări.

Icoanele sunt repartizate după cum urmează:

În altar, pe cerime: Sf. Treime, în jur cu Heruvimi și Serafimi. Cu un rând mai jos, de la stânga, de lângă iconostas: o ceată de (f. 14) îngeri, Arhanghelul Mihail, Puterile îngerești. În același șir, în front cu prestolul: Sf. Maria cu Iisus în brațe, iar la dreapta ei îngerul „Eloa“, la stânga ei: Arhanghelul Gavriil. În același șir, pe latura dreaptă a prestolului începând de la iconostas: Jertfa lui Avraam, Arhanghelul Rafail, îngerul Domnului. Cu un șir mai jos, de la stânga: Cuv. Macarie, Sf. Sava, Sf. Grigore Decapolitul, Sf. Mitrofan, Sf. Ethapie (deșcifrare nesigură) patriarhul. Același șir, în front cu prestolul: Sf. Maria, Iisus Hristos ca arhiereu, Sf. Ioan Botezătorul, iar la dreapta, în același șir, de lângă iconostas: Sf. Marcu evanghelistul (?), Sf. Cosma monahul, Sf. Părinte Ioan Patriarhul, Sf. Nichifor Patriarhul, Sf. Părinte Sofroniu Patriarhul. În rândul ultim, din jos, de la stânga, de lângă iconostas: Proscomidierul, fără icoană, o icoană acoperită (ce n-am putut-o recunoaște), Sf. Petru Patriarhul, Sf. Grigorie Bogoslovul în front de la prestol: Sf. Vasile cel Mare, Sf. Ioan Zlatoust (Gură de Aur); la dreapta: Sf. aridiacon (f. 15) Ștefan, Sf. Părinte Nicolae, Sf. Spiridon. Tot în altar, pe iconostas, sus: Ispitirea lui Iisus, iar jos: Sfinții Pusnici (nenumiți), având icoanele aceste următoarele caracteristici și grăitoare inscripții, pe icoana din dreapta: „**Văzut-am învierea diavolului întinsă preste toată fața pământului**“, iar pe icoana din stânga: „**fericit cel ce vede păcatele sale**“.

În naos, pe iconostas, la mijloc: Răstignirea Domnului, la dreapta: șase Proroci; la stânga: ceilalți șase proroci. În șirul al doilea, de sus socotind, la mijlocul iconostasului: Iisus Hristos între Maica Sfântă și Ioan; la dreapta și la stânga: câte șase Apostoli. Nu socotim aci acele 4 icoane principale din rândul de jos al iconostasului, care sunt zugrăvite de altcineva, pe

icoane mobile, atârinate pe iconostas și neconținând de altfel nici o indicație de timp ori de zugrav.

Cerimea bisericii în partea pentru bărbați are următoarea zugrăveală:

Pe cerime, începând din partea de către iconostas: Dumnezeu Tatăl; Duhul Sfânt și Sf. Maria, în icoane care cuprind întreg spațiul de sus al cerimii, în lungime până la biserica femeilor.

Paralel cu această linie, în șirul următor, la dreapta, sunt înfățișați: Sf. Ev. Matei, Pogorârea Duhului Sfânt, Nașterea Sf. Ioan Botezătorul, Adormirea Maicii Domnului, Schimbarea la Față, nașterea Sf. Maria. Înălțarea Sfintei Cruci, Ev. Luca, de tot 8 icoane. Cu un șir mai jos: Cina de Taină; Iisus în Ghetsimani, Sărutarea lui Iuda, Iisus la Ana (f. 16), Iisus la Caiafa, Iisus la Irod, Pilat își spală mâinile, de tot 7 icoane. Iar cu un șir mai jos: Sf. Gheorghe, Sf. Procopie, Sf. Foca, Sf. Pantelimon, Sf. Teodor Trion, Sf. Simeon Stâlpnicul, Tăierea capului Sf. Ioan, de tot 7 icoane.

Începând din latura stângă, se sus a cerimei, începând de lângă iconostas: Sf. Ioan Evanghelistul, Buna-Vestire, Nașterea lui Iisus, Tăierea împrejur, Botezul Domnului, Stretenia (Întâmpinarea Domnului). Intrarea în biserică, și încheie șirul cu Sf. Ev. Marcu, de tot 8 icoane. Cu un șir mai în afară și mai jos, tot de la iconostas: Dumineca Tomii; Învierea Domnului, Îngroparea lui Iisus, Luarea de pe cruce, Răstignirea, Ridicarea pe Cruce, Pironirea, de tot 7 icoane; iar șirul mai de jos, de la iconostas: Sf. Dimitrie, Dumineca Sf. Mironosițe, a Slăbănogului vindecat, a Samarinencii, a Orbului și Înălțarea Domnului, iarăși 7 icoane.

În șirul ultim, atât din dreapta cât și din stânga, aplicate deja pe pereții bisericii, icoanele sunt încadrate în medalioane rotunde, iar celelalte icoane au toate, forma pătratului puțin lungăreț.

Tot în biserica bărbătească, pe perețele dinspre femei, la mijloc, sub aceasta, deci deasupra de ușa spre femei: Sf. Arh. Mihail, ținând în mână cumpăna. Pe același perete, spre ămeazi: (f. 17) Cei trei Patriarhi (Avram, Isac și Iacob) în Rai; d-asupra lor: Pruncul Iisus (cel prorocit lor în Testamentul Vechi). Lângă Raiu: Poarta Raiului și Sf. Petru cu cheia. În latura spre miazănoapte: Diavolul muncește pe cei răi în Iad.

Tot pe acest perete dinspre femei, se continua istoria sfântă, ce nu încăpuse zugrăvită pe cerime și pe laturile cerimei. Astfel se continua, pe acest perete despărțitor, pe latura sa de miazăzi: când l-au bătut pe Hristos la stâlp, Când l-au băgat în temniță; iar pe latura de miazănoapte: Încununarea lui Iisus, Ducerea la Răstignire.

În tindă sau în biserica femeilor sunt, afară de una, numai chipuri de femei sfinte. La dreapta: o sfântă, căreia nu i-am putut descifra numele, Sf. Paraschiva, Sf. Ecaterina; alte două sfinte, Sf. Magdalena, Sf. Minodora

și Sf. Sofia. Iar la stânga: o sfântă, Sf. Eughenia și Sf. Anastasia, Intrarea în Ierusalim, Sf. Marina.

Avem deci, de a face cu una din cele mai compacte serii iconografice pentru bisericile satești, dominată de concepția pozitivă creștină, reprezentând icoane biblice și din istoria Creștinismului. În altar sunt 31 icoane, în naos: 82, în tinda bisericii 13 icoane, total 126 icoane, într-o bisericuță de lemn. (f. 18).

Cine și de unde a fost zugravul Nichifor care a gătit această zugrăveală, nu pot ști. Poate să fi fost de aiuria sau chiar din ținutul acela, ceea ce n-ar fi imposibil, deoarece biserica din Prihodiște (jud. Hunedoara) nu departe de Ociu, e zugrăvită de zugravul Constantin Rișcanul, adică de la Rișca, din același ținut, la 1783 și se poate admite, că zugravul Nichifor de la 1821, să fi fost un ucenic al zugravului Constantin de la Rișca, dată fiind apropierea geografică dintre Rișca și Ociu, cât și raportul de vârstă dintre cei doi zugravi. Nu se poate însă tăgădui nici împrejurarea, că între sfinții zugrăviți pe biserica din Prihodiște, - despre care spun localnicii să fi fost cumpărată pe la 1777 de la Vața de Sus (nu departe de Ociu) și care poartă ca indicație a construirii, anul 1773 încrestat pe un stâlp al iconostasului - că sunt și deosebiri între cele două picturi. La Prihodiște, în zugrăveala de la 1783, deși mai redusă, se găsesc și icoane de sfinți, care lipsesc la Ociu, ca: Innatie (Ignatie), Teodor Stratilat, Pol(eut?), Nistor, Trifon, (f. 19) Mercurie, Sf. Ananie.

La orice caz, zugrăveala bisericii din Ociu, rămâne un tip complet de zugrăveală bisericască.

Și, se prea poate să nu greșim afirmând, că zugravii, care încep a se afirma în Ardeal de prin jumătatea a doua a veacului XVIII puteau să fie nu numai zugravi veniți de peste Carpați, ci călugări izgoniți de prin mănăstirile ardelen, desființate de politica unionistă și de tunurile generalului Austriac Bucov. Școala aceasta, de zugravi ambulanti, se potrivește să fie privită și ca o fecundă și norocoasă reacțiune a ortodoxiei prigonită din greu în acea vreme în Ardeal, dar care putea să-și săvârșească opera sub formele, mai puțin bătătoare la ochi, ale artei de zugrăvire.

* * *

Preoții, diecii și zugravii de odinioară, în general, dar cu deosebire în legătură cu vechile noastre biserici de lemn, au îndeplinit un frumos rol cultural și artistic din trecutul nostru. Tot operă de a lor trebuie să fi fost (f. 20) și acel tip de zugrăveală, poate mai vechiu ca origină dar la tot cazul mai scăzut ca valoare morală și artistică, despre care ținem să adăugăm câteva cuvinte, tocmai fiindcă acest tip de zugrăveală este legat, prin vechimea sa, de vechile noastre biserici de lemn care dispar, încetinel și cu ele și zugrăveala aceasta. E vorba de icoanele în care Dracul sau Satana are rolul covârșitor.

Pe cât de pozitiv - bisericești sunt de pildă icoanele de la Ociu și altele de felul lor, pe atâta de deosebitoare sunt ăstelalte, prin felul lor, am putea zice, chiar trivial și obscen pentru vremurile noastre, dar mai puțin supărător pentru concepția morală și gustul artistic a celor de demult. Icoanele de felul acesta am văzut în biserica din Gurasadului (jud. Hunedoara) și mi-se pare că dintre toate icoanele de acest fel, cele de la Gurasadului reprezintă tipul cel mai complex. În serie mult mai redusă, sau numai ca icoane singuratice, de felul acesta, se găsesc aproape în fiecare biserică de lemn care reprezintă totodată și o vechime.

Ideia lor călăuzitoare, care este (f. 21) de a da Dracului un rol în această iconografie, pleacă de la concepția iconografică de ortodoxie pură după care în tinda bisericilor vechi, se înfățișează Răul ca protopărinții ispițiți de Satana. De aceia și zugrăvelile, de care vorbim, sunt plasate prin tinzile bisericilor noastre. Ele sunt a se considera ca un product evolutiv, care însă în dezvoltarea sa a părăsit terenul biblic istoric și s-au transpus în domeniul eshatologic, atât de predilecte epocii patristice-bisericești și evului mediu. Atari zugrăveli, care arată pedepsele viitoare după moarte, concordă deci în ideia la dogmatică fundamentală cu învățământul pur sau oficial al bisericii creștine, și numai chestiunile de detail, adică formele muncilor, sufăr împotrivire. Această dezvoltare, în afară de hotarele dogmatice sau cu precizare ce nu se cuprind în învățământul oficial bisericesc. Merge de altfel, paralel cu dezvoltarea literaturii vechi creștine de caracter apocrif, trece binișor aproape de concepția sfântului Ciril al Alexandriei, care are un tratat despre cele ce se întâmplă creștinului la ieșirea sufletului, care după despărțirea de trup, dă pe la mai multe vămi păzite în văzduh de Draci. De la ideia acestor Draci, care răpesc sufletele păcătoșilor pentru a le munci, nu mai este decât un singur pas, foarte consecvent și logic, până la icoanele atât de varii ale muncilor Iadului și până la iconografia, gătită în această concepție medievală, de prin vechile biserici românești. În chipul acesta, mi se pare, este de a se stabili, în termeni generoși, geneza icoanelor noastre cu Draci.

Spre a ne convinge mai bine despre acest (f. 22) adevăr, să examinăm mai deaproape amintitele icoane de la Gurasadului. În aceste icoane, pe care le reproducem în altă ordine decât cea a zugrăvelilor, se arată cum muncește Dracul pe Jidovi și pe Turci, pe împărații tirani. Tot în ordinea vieții sociale laice, se arată cum are să fie muncii: „**care obidește pre cel sărac**“, „**jurații care fac strâmba**“, „**care ia cu nedreptul**“, bogatul nemilostiv, săracul fălos, morarul fur, „**crișmărița strâmba**“ (?) și „**curvă**“ și acela „**care omoară pe altul**“. O deosebită atenție se dă păcatelor femeiești și astfel sunt dați pe mâna Dracului muncitori: „**nănașu**“ care păcălește cu fină-sa, muierile desfrânate, muierile cari scot pe drac și

păcătuiește cu el, muiera care bea ierbi ca să nu facă copii, precum și „**muiera leneoasă**“. „**Duhănarii**“ - vânzătorii ori consumatorii de tabac (?) încă sunt luați în acest catastif, precum și „**fetele care îți strică fetia**“ și „**feciorii cari duc viață desfrânată**“. Sub raportul vieții creștinești și morale, acest tip de iconografie pune în față cu Satana muncitorul, nu numai pe „**oameni (f. 23) care vorbesc în biserică**“ sau „**cari dorm duminica și nu merg la biserică**“ și pe aceia „**cari nu-și împlinesc canonul**“. Deci avem de a face cu note de disciplină de rigoare ortodoxă. Tot astfel chiar și în diferența sub raportul religios-moral - „**omul care nu face nici bine nici rău**“ - încă sunt puși în fața unei sancțiuni pentru această latură slabă a sa. De asemenea sunt prevăzute munci și pentru „**arhieriei eretici**“, ceea ce presupune respectul religios către Ierarhia păstrătoare a credinței drepte, cu atât mai vădit cu cât și dintre creștini vor cădea în munci aceia „**care-și lasă legea**“ precum și aceia „**care suduie sufletul**“. În afară de aceste și alte câteva, prea puține, icoane a căror inscripție nu am putut-o descifra, mai relev icoana „**Moise Prorocul**“. Acesta cu brațul drept ridicat, ca și când ar da un ordin stă la dreapta, la stânga lui Satana, în obișnuita sa înfățișare cu coarne și cu coada întors spre o ceată de trei inși care sunt cei trei mari vinovați din Legea Veche: Core, Dtan și Aviron, pe care îi înghițise (f. 24) pământul din pricina că, cu alți 250 de bărbați se răsculasera împotriva lui Moise și Aron, pe drumul pustiei, spre Canaan.

Cum se vede, întreagă serie această iconografică este de a se privi ca înfățișarea muncilor viitoare din Iad - ca un Infern de concepție religioasă-populară la Românii ardeleni. Icoanele aceste, așezate la intrarea în tinda bisericilor, era un înfricoșător catehism practic al ortodoxiei românești de demult, care era chemat ca, prin amenințarea cu aceste munci ale viitorului de după moarte, să țină în frâu instinctele și pasiunile și să le subjuge, legii morale, de frica muncilor viitoare.

S-a afirmat despre aceste icoane, că ar fi în spirit eretic-bogomilic. Dar ideea conducătoare (f. 25) acestor icoane și tendința lor n-au nimic bogomilic în sine. Dracul din aceste icoane nu lucra, ca în sistemul dualistic al bogomililor, de capul său și împotriva voinței lui Dumnezeu, ci el este exclusiv un executor al pedepselor, de care s-au făcut vrednici aceia care au părăsit legea sau călca poruncile de o pură ortodoxie ale Bisericii răsăritene. Căci, dacă nu ar fi așa, atunci, între alte motive care nu pot fi înșirate aci, de pildă icoana lui Moise Prorocul, care cu întreagă economia mântuirii din Legea veche aparținea, după doctrina bogomirilor, la imperiul și dispozițiile lui Satan, n-ar figura aci ca poruncitor lui Satan, ci raportul ar fi tocmai invers.

M-am oprit mai deaproape asupra acestor icoane, pentru că, cum spuneam, icoane de felul acesta - la tot cazul în stilizarea asemănătoare

uneori, iar alte ori deosebitoare dar totdeauna pornind de la aceeași concepție religioasă și de la aceeași inspirație sub raport artistic - se găsesc încă și azi prin multe din bisericile noastre vechi de lemn (f. 26), a căror caracteristică o formează și această zugrăveală.

* * *

În cele de până aici am căutat în termenii cei mai generali măcar, mediul fizic și psihic, în mijlocul căruia au luat ființă bisericile noastre de lemn din acest ținut. Dat fiind faptul, că studii de felul urmărit prin lucrarea de față, la care am primit să colaborez după modestele mele puteri și informații, sunt d-abia la începuturile lor pe care sunt chemați alți profesioniști intelectuali să le continue și desăvârșească, - sper că nu mi se va lua în nume de rău îndrăzneala acestei colaborări. Cinstea ce mi s-a făcut cerându-mi-se am răscumpărat cu cât și cum am putut, dorind din tot sufletul să fiu întrecut, cât mai în curând și cât de bine de alții mai chemați. (f. 27).

INDICE DE PERSOANE*

A

- Adam, preot în Honțișor, 43
Antonescu Dinu, arhitect, 14
Antonovici Isaia, episcop al Aradului (1731-1748), 55
Apostolov Gheorghe, preot în Comlăuș, 97
Arsenie IV, patriarh al Ipecului și Carlovițului (1726-1748), 40, 65
Atanașcovici Platon, arhimandit, 77
Avacumovici Pavel, episcop al Aradului (1786-1816), 37, 50, 60, 71
Avram, preot în Pereg, 9, 58

B

- Baba Teodor, preot, 80, 84, 87, 93
Băfnariu Iosif, locuitor în Bata, 12, 23, 53
Blaj Ioan, preot în Conop, 35
Bodea Cornel, preot, 47
Bodea Cornelia, istoric, 47, 87, 91
Bogdan Ioan, preot în Dieci, 83, 86
Bucatoș Gavril, protopop în Buteni, 29

C

- Cadar Ioan, măcelar în Sebiș, 12, 68
Caracioni Vasile, protopop în Lipova, 21, 30, 31, 56

*Menționăm că numele de persoane din Anexă nu au fost trecute în indice.

Căvășdan Gheorghe, preot în Arad, 81
 Celebi Efendi Evlia (1611-1682), călător turc, 19
 Chirilovici Gheorghe, protopop în Siria, 58
 Ciorogariu Roman, episcop la Oradea, 13, 16
 Ciuhandu Gheorghe, preot și istoric, 13, 16, 80, 82, 86, 87, 92, 95, 96, 98,
 100, 104
 Clepea Cornel, diacon, 90
 Climent, episcop al Râmnicului (1735-1749), 86
 Colta Rodica Elena, istoric, 15, 95, 100, 101
 Constantin, preot în Ilteu, 44
 Constantin, preot din Țara Românească, 9, 69
 Constantin, preot în Pleșa, 96
 Constantin, zugrav, 45, 95
 Constantinescu Radu, istoric, 16, 81, 83, 85, 89, 91, 93, 95, 98
 Coresi, diacon și tipograf, 9, 57
 Cornean Nicolae, istoric, 83
 Corvin Matei, 45
 Cotoșman Gheorghe, preot și istoric, 81, 89, 98
 Crașovan Gheorghe, preot în Arad, 86
 Crăciun, preot în Moiseni, 92
 Cristea Valeriu, preot în Zimbru, 84, 103

D

Daniil, protopop din Țara Românească, 9
 Dăncești, locuitor în Godinești, 9, 29
 Demetrievici Ioan, zugrav, 72
 Demitreivici Nicolae, episcop de Timișoara și Caransebeș-Vârșet (1728-1744), 40 77
 Dragomir Silviu, istoric, 15, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103
 Drăguț Vasile, istoric de artă, 14
 Dronca Teodor, preot în Ciorăști, 33
 Dronca Valeriu, preot în Berindia, 25, 83
 Dudaș Florian, istoric, 15, 78, 80, 82, 83, 85, 90, 92, 95, 97, 98, 99, 101,
 102, 103
 Duma Ilie, locuitor în Luguzău, 48

E

Eftimie, preot în Julița, 22

F

Feier Ioan, zugrav, 57

Filip, zugrav, 24

G

Galea Gheorghe, preot în Dieci, 37

Galea Iovan, locuitor în Dieci, 37

Găvănescu I. Eduard, istoric, 84, 85, 90, 96, 97

Gheorghe, preot în Chișlaca, 32

Gheorghe, preot în Lunca, 48, 92

Gheroghe, preot în Șilindia, 69

Gherghe, zugrav, 96

Gheorghe, diac în Notigher, 99

Gheorghe, diac din Măgura Aciuții, 82

Gherghar Moise, protopop în Ineu, 61

Giuliani Gavril, protopop în Buteni, 80

Gluck Eugen, istoric, 14, 80, 82, 84, 85, 88, 90, 94

Godea Ioan, istoric, 14, 16, 99

Gorun Gheorghe, istoric, 84

Greucean Eugen, (vezi Eugen Gluck)

Groza Toader, locuitor în Macea, 50

Gurban Constantin, protopop în Buteni și Ineu, 46, 69

H

Hollaki Paul, comite al Zarandului, 48, 76

Horga Popovici Nicolae, cărturar ilunionist și preot în Seleuș, 66

Horga Simeon, preot, 66

Horga Marian, preot, 66

Horga Ioan, preot, 66

I

Iacobici, protopop din Sinteia, 65

Iancu, preot în Buceava, 28

Ieremia, locuitor în Mânerău, 51

Ilie Ghenadie, istoric, 81

Ilica Constantin, preot, 96, 98

Ioan, preot în Camna, 29

Ioan, preot în Arăneagul de Jos, 21

Ioan, preot în Măărăuș, 92

Ioan, preot în Nermiș, 55

Ioan, preot în Pâncota, 9, 57

Ioan, preot în Sârbi de Jos, 64
 Ioan, preot în Sârbi, 64
 Ioan, preot în Tăgădău, 71
 Ioan, preot în Vidra, 9, 76, 102
 Ioan, preot în Comlăuș, 97
 Ioan Moldovan, copist, 73
 Ioanichie, mitropolit al Timișoarei (1713-1727), p. 65
 Ioanovici Constantin, protopop în Lipova, p. 57
 Ioanovici Vichentie, episcop al Aradului, (1726-1731) 20, 65
 Ioja Lazăr, locuitor în Ciorăști, 33
 Ioja Sinesie, preot în Rănușa, 61
 Iorga Nicole, istoric, 5, 14, 47, 86
 Iosif zugrav, 45, 65
 Ivașcovici Procopie, episcop al Aradului(1853-1873), 38, 43
 Iurescu Toader, 82

J

Jivanovici Sinesie, episcop al Aradului (1751-1768), 9, 10, 18, 19, 25, 26,
 26, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 45, 46,
 47, 48, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 68,
 69, 70, 71, 75, 76, 77, 79

K

Kovach Geza, istoric, 86, 87
 Kovach Melente, episcop unit, 23, 27
 Konigsegg, conte, 36

L

Leopod al II-lea, împărat, 41
 Lotreanu Ion, istoric, 88
 Lupaș Octavian, istoric, 98
 Lungu Ștefan, protopop în Buteni, 68
 Lupșa George, preot în Dieci, 39, 88, 89
 Lupșa Ștefan, preot și istoric, 15, 16, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102

M

Magoș Traian, preot, 88
 Manea George, istoric și etnograf, 16
 Manuilă Fabrițiu, protopop în Lipova, 12, 74
 Manuilovici Maxim, episcop al Vârșetului (1829-1833), 67

Manolache I. Ana, învățător în Baia, 82
 Marchiș Petru, preot în Benești, 24, 25
 Marki Șandor, istoric, 76, 80, 89, 93, 101
 Marian, preot în Almaș, 19
 Mihai, preot în Benești, 24
 Medeleanu Horia, istoric și critic de artă, 14, 83, 88, 90, 91, 92, 97, 99
 Mețianu Ioan, episcop al Aradului (1875-1898), 23, 70,
 Miculiță Terențiu, preot în Cuied, 87
 Miloia Ioachim, istoric de artă, 14, 91.
 Mihulin Augustin, preot în Sebiș, 98
 Mihailovici Ioan, protopop în Lipova, 75
 Mihail, preot și zugrav, 37
 Mihuț Avram, 82
 Mircea, preot în Păuliș, 8, 57
 Miskolczy Ambruș, istoric maghiar, 97
 Motorca Ioan, 93
 Moțui Ilie, învățător în Chesint, 85
 Mureșianu B. Ioan, preot și istoric, 83

N

Negru Filip din Agriș, 18
 Nenadovici Pavel, secretar apoi mitropolit la Carloviț, 34, 52
 Nichi Lazăr, istoric 12, 13
 Nicolae de la Lupșa Mare, zugrav, 24, 73
 Nicolae, preot în Arăneagul de mijloc, 21
 Nicovici Teodor, preot în Secaci de Beliu, 65
 Nistor, monah în Arad, 18
 Nistor, zugrav, 67

O

Oprea, zugrav din Lipova, 79
 Oprea Lazăr, preot în Chișindia, 85
 Opriș Ioan, istoric, 16, 85, 86, 90, 101

P

Panait Cristache Ioana, istoric de artă, 14, 83, 90, 96, 97, 98, 99, 101
 Păcurariu Mircea, preot și istoric, 80, 96
 Pătru, preot în Tinăud, 64,
 Petranu Coriolan, istoric de artă, 12, 13, 16, 25, 30, 34, 41, 49, 50, 55, 57, 62,
 71, 72, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 91,
 92, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 102, 104
 Petcu Niculai, jupân în Căpâlnaș, 30

Petrovici Ioan, copist, 43, 50
 Petru, preot în Sârbi, 64
 Petru, preot în Ilteu, 44
 Petru, preot în Sălăgeni, 63
 Popa Atanasie, istoric, 45
 Popescu Patrichie, arhimandrit, 29
 Popovici Eutimie, meșter din Căpălnaș, 22, 23
 Popovici Ioan, protopop în Buteni, 19
 Popovici Isaia, protopop în Buteni, 54
 Popovici Gheorghe, protopop în Buteni, 18, 48
 Popovici Gheorghe, preot în Aradul Nou, 19
 Popovici Gheorghe, preot în Mizeș, 58
 Popovici Gheorghe, episcop, 47, 74
 Popovici Onu, preot în Sârbi, 64
 Popovici Mihai, preot și copist, 69, 100
 Popovici Nedelcu, zugrav, 102
 Popovici Teoader, preot în Comlăuș, 97
 Prodan David, istoric, 14, 81, 84, 98
 Putnic Iosif, episcop, administrator al eparhiei Aradului (1818-1829), 55
 Putnic Moise, episcop al Timișoarei (1774-1781), 30, 40, 50, 78

R

Radivoievici Arsenie, protosințel, 24, 31, 39, 47, 50, 65, 74, 76
 Radu, zugrav, 96
 Riakanul Constantin, zugrav, 79
 Ruvaraț Dimitrie, istoric sârb, 92-198

S

Sav, preot în Plopi, 59
 Săcară Nicolae, istoric, 85
 Sârb Petru, preot în Hold, 58
 Sârb Petru, locuitor în Conop, 12, 35
 Sirca, preot în Tălagiu, 72
 Stoicescu Nicolae, istoric, 83
 Stoicescu Petrovici Dimitrie, protopop în Lipova, 47
 Suciu Coriolan, istoric, 80, 82, 87, 92, 95, 96, 99
 Suciu D. I., istoric, 16; 81, 83, 85, 89, 91, 93, 95, 98
 Surda Onu, locuitor în Mădrigești, 50

Ș

Șerbulescu Ioan, preot în Vinești, 76
 Ștefan, preot în Căpâlnaș, 8, 29

T

Teodor, preot în Comănaști, 34
 Teodor, preot în Comlăuș, 63
 Toader, preot în Julița, 82
 Toader, preot în Sârbii de Jos, 64
 Todor Mihail, locuitor în Ilteu, 44
 Todor Petruț, locuitor în Macea, 50
 Tenetchi Ștefan, pictor, 52, 54
 Terezia Maria, împărăteasă, 10, 20, 54
 Tudor Demian, preot, 81

Ț

Țăranu Ioan, protopop în Lipova, 24, 77, 78
 Țigan Ierimia, meșter din Mânereu, 51
 Țigan Petru, episcop în Mânereu, 51
 Țintă Aurel, istoric, 81
 Țiucra Iosif, preot în Bârsa, 83
 Țiucra Petru Pribeagul, istoric, 5
 Țucra Pavel, zugrav, 57

U

Ursu, preot în Iercoșeni, 43

V

Varlaam, mitropolit, 9, 18, 30, 72, 73, 76, 79, 92
 Vasile, preot în Măraș, 50, 92
 Vasile, preot în Voievozi, 24
 Vățianu Andrei, preot în Baia, 22
 Vladislavievici Ioanichie, mitropolit (1713-1727), 20
 Vesa Pavel, preot, 16, 17
 Voileanu Matei, preot și istoric, 88, 89, 91, 97, 98, 101

Z

Zaharia, preot în Brusturescu, 28, 84
 Zaharia, preot în Bochia, 27
 Ziegherhorn, pictor, 22

INDICE DE LOCALITĂȚI*

A

Aciuța, 15, 18
Agrișul Mare, 15, 16, 18, 19
Agrișul Mic, 17
Aldești, 10, 15, 18, 78
Almaș, 19, 33, 46, 48, 49, 59, 61, 95
Almaș, localitate dispărută, 15, 19
Apateu, 15, 16, 19, 25
Arad, 10, 13, 19, 43, 55, 58, 65, 70, 76, 80
Aradul Nou, 19, 20
Arad-Gai, 24, 32, 37, 44, 47, 52, 62, 70
Arad-Micălaca Veche, 15, 20, 78
Arad-Sânicolaul Mic, 20
Arăneag, 15, 19, 21
Arăneagul de Jos (localitate dispărută), 8, 21
Arăneagul de Mijloc (localitate dispărută), 8, 21
Archiș, 21, 55, 78
Avram Iancu, 15, 21

B

Bacăul de Mijloc, 21
Baia, 15, 16, 17, 22,

*Menționăm că numele de localități din Anexă nu au fost trecute în Indice

Barda, localitate dispărută, 15, 22, 46
 Bata, 12, 22, 23, 53, 73
 Bălcescu, 15, 23
 Bălgărad (Alba Iulia), 24, 58
 Bănești, 15, 16, 23
 Bătania (Ungaria), 19,
 Bătuța, 23
 Bârsa, 10, 15, 18, 26, 43, 78
 Bârzava, 9, 15, 23, 26, 30, 39, 41, 46, 53, 67
 Beliu, 9, 11, 23, 24, 27, 49, 65, 71
 Belotiniț, 24,
 Benești, 17, 24, 25, 27
 Berechiu, 15, 25
 Berindia, 12, 15, 16, 25, 37
 Birchiș, 26, 29, 56, 77, 81,
 Blaj, 22, 78
 Bochia, 15, 17, 27
 Bocsig, 15, 27, 51, 61
 Bodești, 15, 17, 27
 Bontăști, 12, 15, 27, 64, 75
 Botfei, 27
 Brașov, 9, 57
 Breazova (jud. Timiș), 12, 26
 Brazii, 15, 17, 28, 43, 50, 65
 Brusturescu, 15, 28, 84
 Brusturi, 15, 28
 Bruznic, 17, 28
 Buceava, 12, 28, 43
 București, 5, 8, 28, 74
 Budești, 14, 17
 Buhani, 15, 29, 44
 Buteni, 10, 12, 15, 16, 18, 19, 22, 25, 29, 32, 36, 46, 48, 54, 68, 80

C

Camna, 29
 Caporal Alexa, 15, 16, 29
 Căpălăș, 8, 23, 29
 Căprioara, 30
 Căpruța, 10, 13, 15, 16, 30
 Cărand, 14, 30, 66
 Cermei, 10, 15, 31, 70

Chelmac, 11, 16, 31
Chereluș, 15, 31
Chesint, 16, 31
Chier, 15, 32
Chisindia, 10, 12, 15, 32, 43, 57, 75
Chișineu Criș, 8, 32, 54, 56, 61, 66
Chișlaca, 32
Chuba, localitate dispărută, 8, 66
Cicir, 10, 16, 32
Cighirel, localitate dispărută, 66
Cil, 33, 48
Cilul de Jos localitate dispărută, 15, 33, 64
Cilul de Sus, localitate dispărută, 15, 33
Cintei, 15, 16, 33, 70
Ciorăști, localitate dispărută, 15, 33
Ciunțești, 14, 34
Cladova, 16, 34
Comănești, 34, 71
Comlăuș, 15, 16, 63
Comloșul Mare (jud. Timiș), 77
Condratău, localitate dispărută, 15, 34
Corbești, 14, 15, 17, 35
Conop, 15, 16, 24, 31, 34, 52, 56
Coroi, 35
Covăsint, 15, 16
Craiva, 32, 34, 35, 50, 62, 67, 68, 69
Craicova, localitate dispărută, 15, 35
Cristești, 14, 35
Crocna, 9, 36, 58
Crocna de Sus, localitate dispărută, 15, 36
Crocna de Jos, localitate dispărută, 36
Cuied, 12, 15, 36, 43, 57
Cuiăș, 42
Curtici, 16, 36
Cuveșdia, 37
Cuvin, 15, 37

D

Dealul, mănăstire, 8, 65
Dezna, 15, 29, 47, 55, 67
Dieci, 9, 12, 15, 25, 33, 35, 36, 37, 39, 62

Donceni, 15, 38
Dorgoș, 14, 38
Drauț, 15, 38
Dud, 15, 16, 38
Dulcele, 15
Dumbrava, 15, 16, 38, 62
Dumbrăvița, 15, 16, 39
Dumbrăvița, localitate dispărută, 9, 15, 39

F

Felnac, 20
Feniș, 9, 15, 28, 39, 45, 58, 75
Firiteaz, 39
Fiscut, 40

G

Galșa, 15, 40
Ghioroc, 16, 37, 40, 52
Glogovăț (vezi Vladimirescu)
Godinești (jud. Hunedoara), 9, 29
Govojdia, 9
Govora, mănăstire, 8
Grăniceri, 15, 41, 68, 69
Groșeni, 14, 17, 78
Groși, 13, 14, 15, 17, 49
Groși (jud. Timiș), 12, 30
Groșii Noi, 10, 14, 15, 17, 41
Gurahonț, 15, 27, 28, 39, 41, 43, 45, 53, 58, 75, 79
Gurba, 15, 42
Gura Văii, 41

H

Hada, 42
Hălăliș, 15, 42
Hălmagiu, 10, 15, 16, 23, 27, 28, 35, 47, 59, 64, 73, 96
Hălmăgel, 15, 42, 49, 64, 72, 73
Hășmaș, 27, 34, 42
Hodiș, 15, 43
Hold, localitate dispărută, 15, 58
Holdmizeș, localitate dispărută, 58
Honțisor, 13, 14, 15, 43

I

Iacobini, 12, 15, 28, 43
Iași, 8, 9, 18, 23, 30
Iercoșeni, 17, 43
Iermata, 15, 44
Ignești, 44, 52, 55, 68
Ilteu, 15, 44
Ineu, 16, 45, 53, 61, 72
Ionești, 14, 17
Iosaș, 14, 15, 45
Iosășel, 15, 17, 45

J

Joia Mare, 16, 46, 57, 59
Julița, 14, 15, 17, 22, 23, 46

L

Labașint, 46
Lalașint, 10, 46
Laz, 15, 17, 33, 47
Lazuri, 15, 16, 47
Leasa, 15, 16, 47, 48
Lescioara, 15
Lipova, oraș, 8, 21, 24, 30, 31, 37, 46, 47, 48, 60, 70, 74, 75, 77, 78, 79
Livada, 48
Luguzău, 48, 69
Lunca, localitate dispărută, 15, 48, 49
Lunca Teuzului, 17, 49
Luncșoara, 14, 15, 49
Lupești, 15, 49
Lupșa Mare (Jud Alba), 24, 73

M

Macea, 16, 49
Mădrrijești, 17, 50
Măderat, 15, 50
Măgulicea, 17, 50
Mănăstur, 20, 50
Măraș, 50
Mânereu, 15, 51

Mâsca, 16, 51
Mândruloc, 15, 51
Mermești, 15, 51
Milova, 52
Miniad, 15, 17, 52
Miniș, 15, 16, 52
Minișel, 52,
Minișul de Sus, 52,
Mișca, 15, 53, 75
Mizeș, localitate dispărută, 15, 58
Mocrea, 53
Moneasa, 15, 53, 60
Monoroștia, 12, 14, 15, 16, 23, 53
Moroda, 15, 53
Mustești, 15, 53

N

Nadăș, 15, 16, 54, 71
Nădab, 15, 16, 54, 70
Nădălbești, 15, 55
Nădlac, 5, 10, 15, 55
Neagra, 15, 16, 53, 55, 61
Nermiș, 14, 55

O

Ocișor, (jud. Hunedoara), 16
Ociu, (jud. Hunedoara), 16
Odvoș, 10, 56
Olari, 15, 56, 67
Oradea, 13, 14, 35
Ostrov, 56

P

Pădureni, 9, 56
Păiușeni, 12, 15, 36, 57
Pătârș, 17, 57
Păuliș, 8, 15, 16, 34, 57, 58, 64
Pâncota, 9, 15, 50, 57
Pârnești, 22, 58
Pecica, 10, 15, 16
Pereg, 9, 58

Pescari, 58
 Petriș, 9, 15, 35, 44, 59, 62
 Pil, 15, 16, 59, 75
 Pleșa, localitate dispărută, 46, 59
 Pleșcuța, 15, 16, 17, 38, 41, 59, 62, 72
 Plopi, localitate dispărută, 15, 59
 Poiana, 13, 15, 17
 Poienari, 13, 14, 17, 59
 Prăjești, 38, 60, 63
 Prunișor, 15, 60, 61

R

Radna, 60, 81
 Rădești, 16, 33, 61
 Rănușa, 15, 61
 Răpsig, 15, 61
 Râmnic, 8, 72, 86
 Revetiș, 10, 25, 62
 Rogoz de Beliu, 17, 62
 Rostoci, 14, 15, 38, 62
 Roșia, 15, 33, 62
 Roșia Nouă, 11, 14, 15, 17, 62

S

Sălăjeni, 15, 33, 63
 Săvârșin, 12, 30, 42, 58, 63, 72, 73, 75, 76
 Sâmbăteni, 15, 16, 64
 Sântana, 29, 63
 Sârbi, 14, 15, 64
 Sârbi, localitate dispărută, 15, 64,
 Sârbii de Jos, localitate dispărută, 8, 64
 Sârbii de Sus, localitate dispărută, 64
 Schela (veche denumire a Aradului Nou), 19
 Secaci de Beliu, 14, 65
 Secaș, 15, 54, 65
 Sebiș, 9, 12, 15, 38, 60, 63, 64
 Secusigiu, 16, 65
 Seleuș, 16, 44, 53, 66
 Seliște, (Sâc), 13, 14, 15, 66
 Seliște, 14, 24
 Semiclac, 16, 66

Sintea Mare, 8, 15, 65, 66

Sintea Mică, 15, 67

Slatina de Criș, 15, 67

Slatina de Mureș, 15, 67

Socodor, 15, 16, 67

Stejar, 67

Susana, mănăstire, 47

Stoienăști, 67

Susag, 68

Susani, 9, 12, 15, 68

Ș

Șagu, 40

Șeitin, 16, 68

Șepreuș, 68

Șiad, 15, 69

Șiclău, 15, 16, 42, 69

Șicula, 15, 31, 69

Șilindia, 15, 29, 48, 69

Șimand, 9, 15, 16, 69

Șiria, 8, 10, 16, 28, 40, 51, 58, 70

Șiștarovăț, 70

Șoimoș, 16, 70

Șomoșcheș, 71

Somoș, localitate dispărută, 15, 70

Șteia (Jud Hunedoara), 11, 63

T

Tauț, 15, 52, 54, 71

Tăgădău, 13, 71

Tălagiu, 13, 72

Târgoviște, 8, 43, 49, 59

Târnăvița, 9, 15, 72

Târnova, 15, 18, 31, 38, 72

Temeșești, 12, 15, 16, 64, 72

Timișoara, 14, 19, 24, 30, 39, 40, 50, 77, 78

Tinăud (jud. Bihor), 64,

Tisa, 14, 15, 17, 73

Tisa (jud. Hunedoara), 11, 31

Toc, 15, 16, 73

Tocăiești, localitate dispărută, 15

Troaş, 14, 17

Ț

Țărmure, 14, 15, 17

Țela, 73

Țohești, 17, 41, 74

U

Ususău, 10, 28, 33, 57, 74, 78

V

Valea Mare (pe Crișul Alb), 12, 15, 17, 27, 75

Valea Mare (pe Mureș), 75

Vărădia de Mureș, 10, 15, 22, 23, 46, 49, 67, 75

Vărșand, 15, 75

Văsoaia, 15, 75

Vârfurile, 13, 15, 41, 47, 50, 51, 76

Vânători, 9, 75

Vidra, 9, 14, 17, 76

Viena, 40

Vinești, 15, 76

Vinga, 16, 50, 76, 77

Virișmort, 9, 77

Vladimirescu, 15, 32, 51, 77

Voivodeni, 77,

Voivodești, localitate dispărută, 78

Voievozi (jud. Bihor), 24

Vozdocil, 14, 15, 17

Z

Zărand, 33, 76, 79, 80

Zăbalt, 17, 78

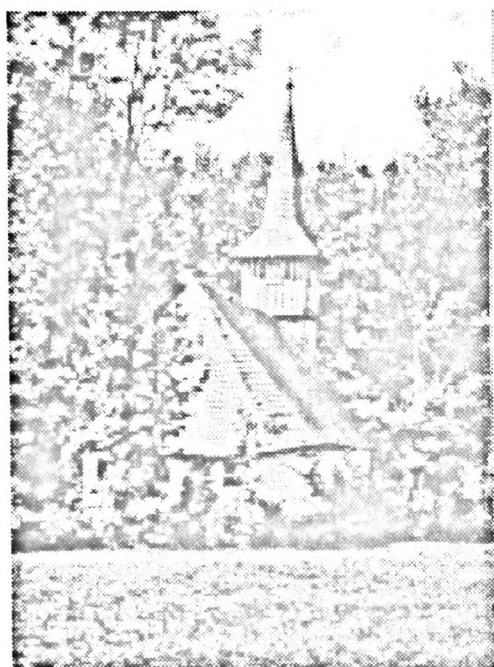
Zăbrani, 31, 79

Zemerzel, localitate dispărută, 15

Zimbru, 15, 16, 28, 79, 84

Cuprins

Prefață	5
Introducere	7
Repertoriul Bisericilor de lemn dispărute din județul Arad	18
Anexe	104
Indice de persoane	118
Indice de localități	125



Târnăvița (după C. Petranu)



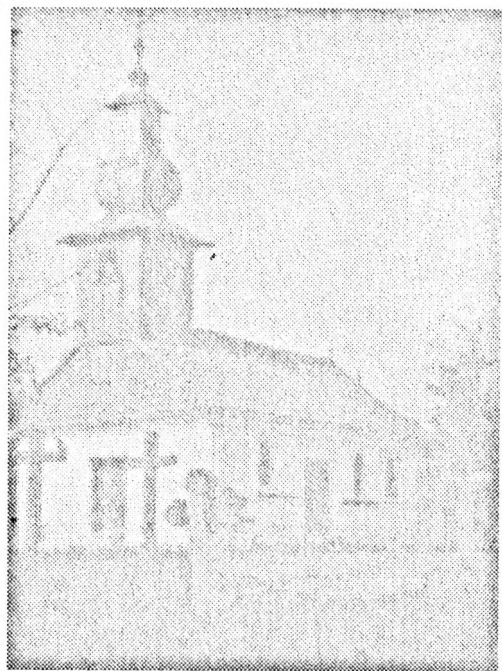
Țohești (după C. Petranu)



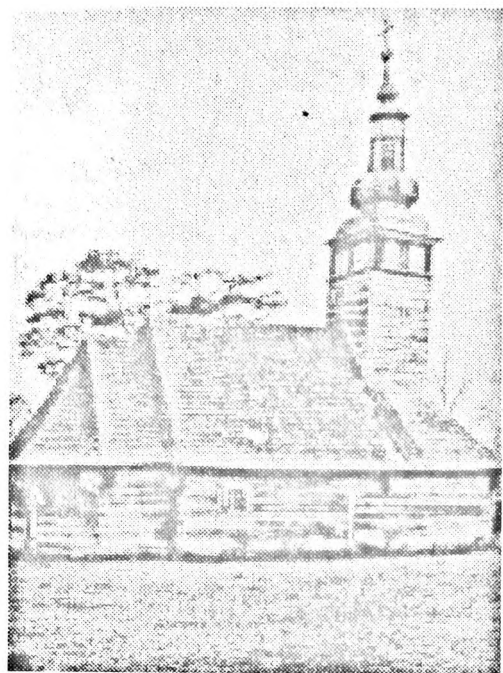
Sârbi (după C. Petranu)



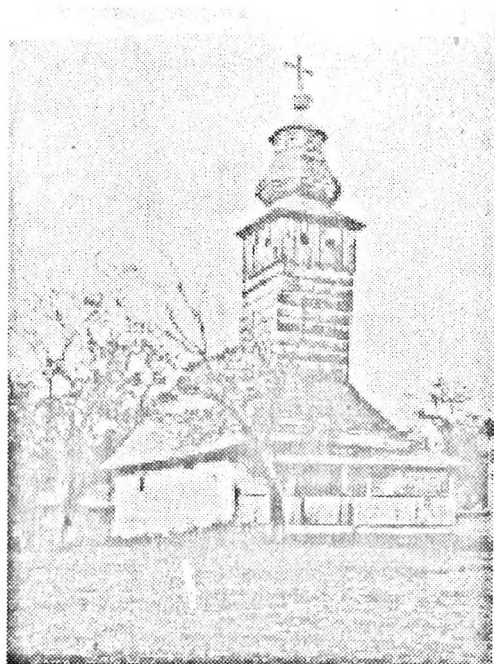
Poenari (după C. Petranu)



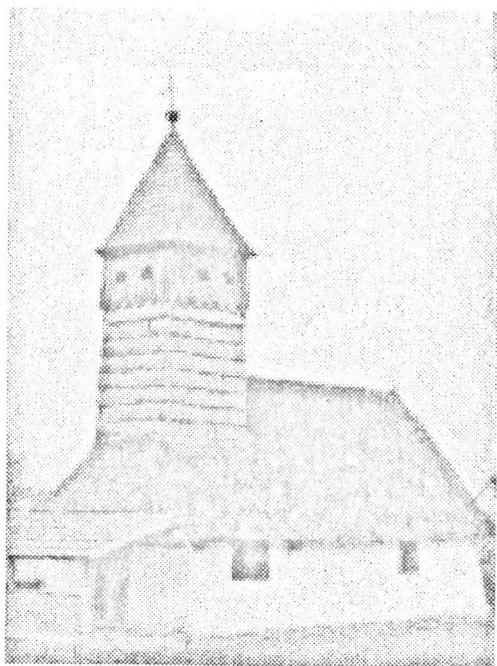
Mermești



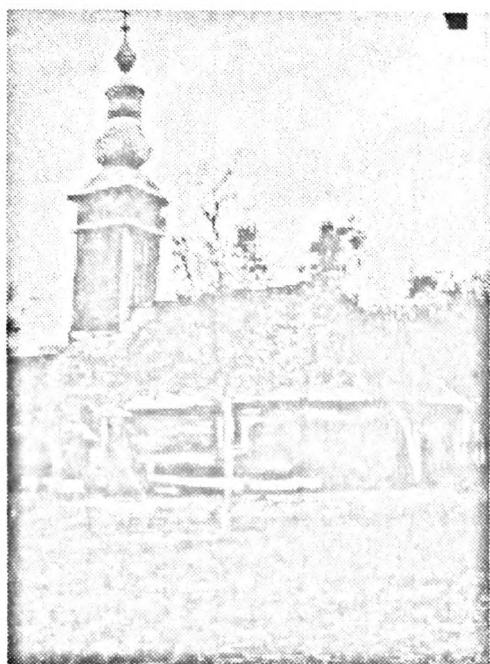
Tălagiu (după C. Petranu)



Rostoci (după C. Petranu)



Rostoci (înainte de demolare)



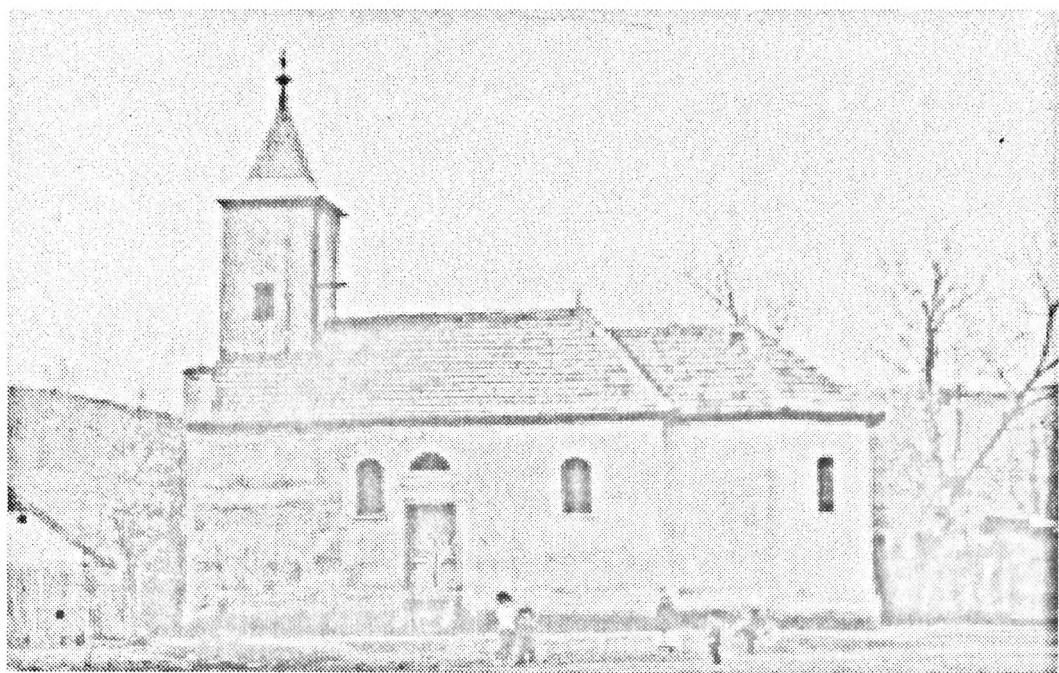
Pleșcuța (după C. Petranu)



Lazuri (după C. Petranu)



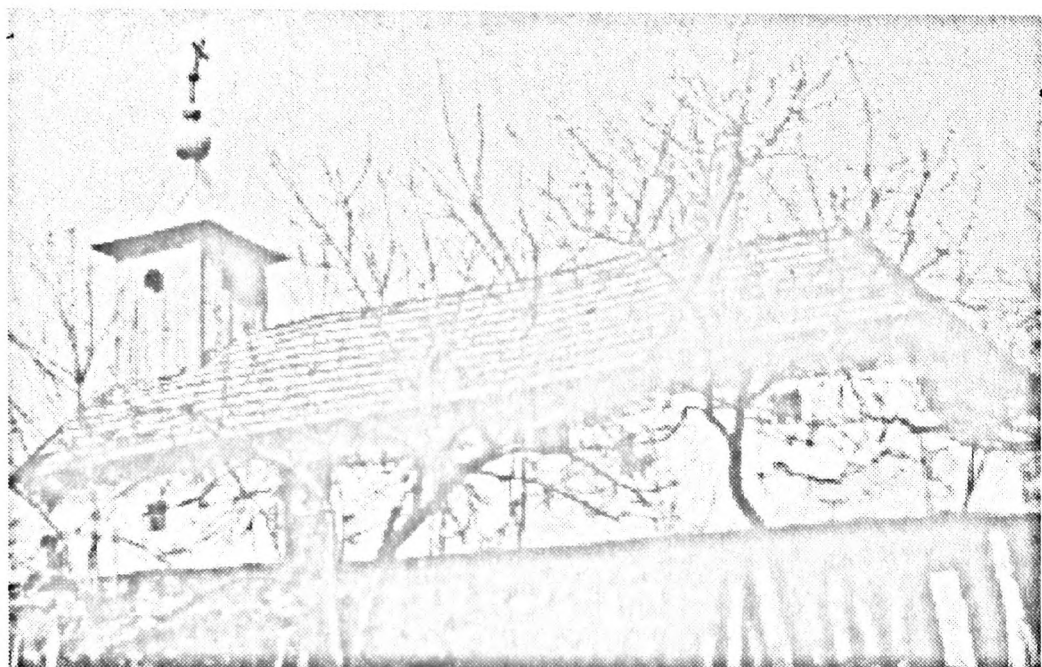
Mărauși



Botfei



Monoroștia



Stoienesti



Groși – Vârfurile (după C. Petranu)



Tisa (jud. Hunedoara) mutată de la Chelmac



Șteia (jud. Hunedoara) mutată de la Roșia Nouă

SPONSORI :

S.C. FORAJ SONDE ZĂDĂRENI S.A.

S.C. EMI SOP S.R.L. ARAD

S.C. NOUL STIL TRADING S.R.L. ARAD

S.C. PASROM S.R.L. ARAD

S.C. STAR TRADE COMPANY S.R.L. ARAD

S.C. LERCOM S.R.L. ARAD

S.C. MIRELA S.R.L. ARAD

S.C. TORA S.R.L. ARAD

S.C. MIGA COM S.R.L. ARAD

S.C. CORLEONE S.R.L. ARAD

S.C. UNICUM S.R.L. ARAD

